

L I K A

EVOLUCIJA
TAKTIČKIH
IDEJA

БИБЛИОТЕКА	
ДОМА ЈНА — БЕОГРАД	
Сигна- тура	<u>I+1658/9</u> пр. /
Инв. Бр.	9744

VOJNA BIBLIOTEKA

SAVREMENICI

KNJIGA DESETA

UREĐIVAČKI ODBOR

General-potpukovnik **Milutin Morača**, general-potpukovnik **Pavle Jakšić**, general-potpukovnik **Savo Drljević**, general-major **Duro Lončarević**, general-major **Vjekoslav Klišanić**, general-major **Petar Tomac** i pukovnik **Milisav Perišić** (odgovorni urednik)

Vojnoizdavački zavod
»VOJNO DELO«
Beograd
1954

L I K A

EVOLUCIJA
TAKTIČKIH
IDEJA

ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА ВЈ

БЕОГРАД

снр. Т-1-1693

инв. бр. 43449

Naslov dela u originalu:

L'ÉVOLUTION DES IDÉES TACTIQUES
EN FRANCE ET EN ALLEMAGNE
PENDANT LA GUERRE DE 1914—1918

Par
Le colonel LUCAS

Sa francuskog preveo
VASILJE S. MATIĆ

Redigovao prema originalu
Pukovnik
RISTA J. PETROVIĆ

S A D R Ž A J

	Strana
Predgovor našem izdanju — — — — —	9
Uvod — — — — —	17
 GLAVA I 	
Predratna doktrina u Francuskoj i Nemačkoj — — — — —	21
I. — Naša ratna doktrina pre 1914 — — — — —	21
A. — Koncepcija operacija — — — — —	21
B. — Izvođenje operacija — — — — —	23
C. — Stanje duhova u vojnim krugovima pre rata	24
D. — Šta su propisivala naša pravila u pogledu defanzive — — — — —	25
E. — Šta su propisivala naša pravila u pogledu ofanzive — — — — —	29
F. — Da li je naša doktrina kriva za naše početne neuspehe? — — — — —	36
G. — Doktrina Ratne škole i uloga generalštaba	42
II. — Predratna doktrina u Nemačkoj — — — — —	45
 GLAVA II 	
Leto i jesen 1914 — Operacije u poljskoj vojni — — — — —	51
Prva faza — — — — —	51
I. — Značaj iznenadenja — — — — —	51
II. — Uopštena primena obuhvatnog manevra. Njeni rezultati — — — — —	53
III. — Značaj moralnih snaga — — — — —	55
IV. — Nedostatak koordinacije u operacijama sa- vezničkih armija — — — — —	57
Druga faza — — — — —	66
 GLAVA III 	
Zima 1914/15 i 1915 godina — Početak poziciskog rata — Pe- riod lutanja — — — — —	69
Prva faza — — — — —	75
I. — Prvi napadi protiv utvrđenog fronta — —	75

	Strana
II. — Prva koncepcija ofanzivnih operacija. — Raspis od 2 januara 1915 — — — — —	76
III. — Nova koncepcija ofanzivnih operacija. — Uput od 16 aprila 1915 — — — — —	81
IV. — Napredak koji je postignut u odbranbenoj organizaciji u toku zime 1914/15 — — — — —	86
Druga faza — — — — —	88
I. — Ofanziva u Artoau (9 maj — 18 juni 1915) — — — — —	88
II. — Pouke izvučene u pogledu ofanzive — — — — —	90
III. — Pouke izvučene u pogledu defanzive — — — — —	95
IV. — Ofanziva Šampanja — Artoa (25 septembra 1915) — — — — —	101
V. — Pouke izvučene u pogledu ofanzive — — — — —	108
VI. — Pouke u pogledu uređenja zemljišta i vođenja odbrane — — — — —	112
VII. — Pouke koje su Nemci izvukli u pogledu defanzive — — — — —	116
Zaključak — — — — —	118

GLAVA IV

1916 godina — Period ustaljivanja borbenih postupaka — — — — —	125
I. — Novo shvatanje ofanzivnih operacija — — — — —	125
II. — Stanje duhova početkom 1916 — — — — —	135
III. — Nemačka ofanziva na Verden — — — — —	138
IV. — Saveznička ofanziva na Somi (od 1 jula do kraja novembra 1916) — — — — —	157
V. — Pouke izvučene sa ofanzivne tačke gledišta — — — — —	166
VI. — Pouke izvučene sa defanzivne tačke gledišta — — — — —	173
VII. — Uputi izdati krajem 1916. — Prvi pokušaj da se izmire metodičnost i brzina u cilju iskorišćenja uspeha — — — — —	187
Zaključak — — — — —	187

GLAVA V

1917 godina — Ekstremna rešenja — — — — —	191
Prva faza — Kombinovana Anglo-francuska ofanziva u Artoau i na Eni (od 9 aprila do 15 maja 1917) — — — — —	191
I. — Prethodni događaji — — — — —	191
II. — Koncepcija Vrhovnog komandanta zasnovana na brzini — — — — —	194
III. — Kratak pregled ofanzive od aprila 1917 — — — — —	197
IV. — Rezultati — — — — —	197
V. — Zaključak — — — — —	199

Strana

Druga faza — Ofanzive sa ograničenim ciljem	— — — 201
I. — Nove direktive Vrhovnog komandanta. — Metodičnost nanovo dobija prevagu nad brzinom i neprekidnošću napada	— — — 203
II. — Reakcija na Uput od 16 decembra 1916. — Izmene ovoga Uputa od 27 jula 1917	— — — 208
III. — Ofanzive sa ograničenim ciljevima vršene krajem 1917	— — — — — 211
IV. — Uput od 31 oktobra 1917 za ofanzivne akcije velikih jedinica u bici. — Trijumf metodičnosti. — Novo shvatanje neprekidnosti napada	— — — — — 220
V. — Obrana položaja	— — — — — 230
VI. — Zaključak	— — — — — 241

GLAVA VI

1918 godina — Proboj utvrđenih položaja i vraćanje na poljsku vojnu	— — — — — 246

Prva faza	— — — — — 246
I. — Nemačka ofanzivna doktrina. Nov pokušaj da se izmire metodičnost i brzina	— — 248
II. — Primena ofanzivne doktrine u velikim nemačkim prolećnim ofanzivama 1918	— — 257
III. — Zaključak	— — — — — 270

Druga faza	— — — — — 272
I. — Prve borbe na otvorenom polju	— — — 272
II. — Vraćanje na jednostavne, smeće i brze postupke	— — — — — 278
III. — Primena doktrine u ofanzivnim operacijama 1918 i poljska vojna	— — — — — 282
IV. — Obrana položaja	— — — — — 288
V. — Zaključak	— — — — — 293

GLAVA VII

Posleratna doktrina	— — — — — 297
I. — Opšte pouke iz poljske vojne	— — — — — 298
II. — Opšte pouke iz poziciske vojne	— — — — — 311
III. — Neke posebne pouke	— — — — — 326
IV. — Nova koncepcija ofanzive	— — — — — 332
V. — Zaključak	— — — — — 338

PREDGOVOR NAŠEM IZDANJU

Posle svakog rata vojni teoretičari se trude da rastvete važnije momente koji su se zbili u toku rata, naročito one koji su bitno uticali na izmene u dotadašnjim ratnim postupcima. Sređeni zaključci iz ovih razmatranja i zaključci o važnim novim pojavama, koje su nastupile posle rata, unose se u nova pravila i tako doprinose stvaranju nove vojne doktrine, na osnovu koje se izvodi obuka u vojsci i vrše pripreme za eventualni novi rat.

Rat 1914—1918 godine, koji je trajao pune četiri godine, bio je rat svetskih razmera, vrlo složen i, što je naročito važno, izvanredno bogat promenama u ratnim postupcima svake vrste. Mnoga iskustva stečena u ovom ratu primenjivana su i u Drugom svetskom ratu, a neka su od njih još i danas aktuelna.

U težnji da se rodovima vojske, a na osnovu najnovijih ratnih iskustava, što pre pruže potrebna pravila za izvođenje obuke u mirno doba, francuska Vrhovna komanda izdala je odmah po svršetku Prvog svetskog rata izvestan broj propisa, u kojima je izneta organizacija francuske vojske u ratno doba i izložena uloga vidova i rodova vojske kao i upotreba različitih jedinica u borbi. Međutim, u to doba još se nije znalo kakva će biti mirnodopska organizacija francuske vojske, pošto je odluku po tome trebao Parlament tek da doneše. Zbog toga ovi propisi, iako su od velikog značaja, nisu u svemu odgovarali budućim mirnodopskim potrebama francuske vojske. Stoga je tadašnji ministar rata u francuskoj vladu pozvao jednim cirkularom sve oficire koji su učestvovali u ratu da dadu svoje lično mišljenje po izvesnom broju odre-

đenih pitanja. Ova mišljenja podvrgнута су oceni određene komisije kojoј je stavlјено u zadatku да po ovome podnese ministru iscrpan izveštaj.

Nezavisno od ovoga zvaničnog puta, mnogi su oficiri objavili svoje studije o događajima iz rata u kojima su lično učestvovali, i pokušali da iz toga izvuku pouke za budućnost.

Na osnovu svih ovih poluzvaničnih i privatnih radova Ministarstvo rata izdalo je izvestan broj pravila privremenog karaktera, koja su se docnije imala prerađiti, pošto Parlament bude doneo odluku o mirnodopskoj organizaciji vojske.

Tako se, kao prilog opštoj studiji rata, pojavila i ova knjiga francuskog potpukovnika Likaa. Ona je prvi put objavljena 1924 godine, a docnije je doživela još nekoliko prepravljениh i dopunjениh izdanja.

Pisac je učestvovao u ratu 1914—1918 godine, a usto je imao i tadašnje najviše vojno obrazovanje, dobiveno u vojsci vrlo bogatoj tradicijama i ratnim iskustvom. Sama knjiga pisana je na naučnoj osnovi, od stručnjaka koji je umeo pravilno da zapazi događaje i da ih logično poveže i iznese u razumljivom obliku.

Mada je knjiga izdata 1924 godine, ona je i danas od velikog interesa kao dokumentovana istorija razvoja taktičkih ideja kod Francuza i Nemaca, i to iz onoga doba kada je taj razvoj doživljavao česte i velike promene.

Iako je dosada izašlo više dela u kojima su obrađivana iskustva iz Prvog svetskog rata, ova knjiga spada među najpotpunije radove ove vrste, kako po načinu prilaska postavljenim problemima, tako i po solidnoj stručnoj obradi, te pretstavlja znatan doprinos boljem razumevanju razvoja opšte taklike i taklike rodova, u prvom redu artiljerije, inžinjerije i hemiskih jedinica, a potom i tenkova i avijacije do čije je veće primene bilo došlo u završnom periodu Prvog svetskog rata.

Evolucija taktičkih ideja razmatrana je uporedno kod Francuza i Nemaca, po određenim vremenskim periodima,

u svetlosti ratnih događaja i postignutih rezultata, i to onim redom kako su se oni stvarno i odigrali. Zaključci izneti u ovoj knjizi odnose se na ispravnost tadašnjih koncepcija za rešavanje postavljenih problema, kao i na mogućnosti njihovog izvršenja u tadašnjim uslovima. Pošlo se od kratke analize francuske i nemačke ratne doktrine pred Prvi svetski rat, pa se prešlo na razmatranje postepenih promena koje su nastupale u toku celog rata. S obzirom na stečena iskustva u prethodnoj godini i na nove metode u ratnim postupcima koje su iz tih postupaka proizlazile, svaka iduća godina davana je poseban karakter ratu. Na taj način dat je potpun hronološki pregled istoriskog razvoja taktike u ovom ratu. Kao baza za ocenu donetih rešenja služile su u prvom redu zvanične instrukcije koje su izdavale i francuska i nemačka Vrhovna komanda u toku rata, posle svakog značajnijeg razdoblja.

U celom delu vidno se ističe kako izmenjeni uslovi ratne stvarnosti i nova sredstva obavezno dovode do promena u taktičkim postupcima, čime je jasno obeležen put kojim se dolazilo do izmena u opštoj taktici i u taktici rodova vojske.

Prema naslovu knjige moglo bi se očekivati da će ovom studijom biti obuhvaćena isključivo taktička pitanja. Ali, usled toga što su ona često usko povezana sa operativnom, a ponekad i sa strategijom, pisac je bio privenđen, da bi bolje objasnio svoju misao iz oblasti taktike, da nekad zađe i u operativni i strategiski domen. Time je ovo delo postalo jasnije i pristupačnije, jer se iz toga vidi kako neki operativni i strategiski zahtevi katkad neposredno utiču i na rešenje taktičkih problema.

Razumljivo je što su pri razmatranju ovako obimne i složene materije mnoga pitanja morala biti tretirana u dosta skućenom obimu i bez navođenja većeg broja primera. Ponegde nedostaje i piščeva lična ocena o događajima i promenama koje su njima izazvane, ali je zato u svima prilikama detaljno izložen postupak obe vrhovne komande, motivi koji su ih rukovodili pri donošenju od-

luka i ocena o tome kako su se takve odluke pokazale na praksi.

Taktičke radnje nisu posebno proučavane, kao što je to običaj u taktičkim udžbenicima, već su objašnjene u okviru celine, onako kako su se pojedina taktička pitanja pojavljivala u ratnoj praksi i kako su ona postavljana u raznim fazama rata. Najviše prostora dato je napadu i odbrani, što je i razumljivo kad se ima na umu da su ovo dve najvažnije taktičke radnje, naročito u rovovskom ratu, kakav je bio Prvi svetski rat skoro za sve vreme svoga trajanja.

Ratna praksa je još u samom početku jasno pokazala svu slabost francuske vojne doktrine pred Prvi svetski rat, doktrine koja je služila kao baza za obuku francuskih trupa koje su uzele učešća u ovom ratu. U ovoj knjizi pokazano je kako su u ratu skupo plaćene greške i zablude jedne pogrešno postavljene doktrine i kako su one postepeno, na osnovu stečenih ratnih iskustava, otklanjane u toku celog rata.

Krajnje ofanzivna francuska doktrina iz toga doba zasnivala se u prvom redu na brzini i moralu, što je zaista najbolje odgovaralo karakteru i temperamentu Francuza. No, zbog presudnog uticaja drugih vrlo važnih činilaca, koji su se pojavili još u samom početku Prvog svetskog rata, u prvom redu zbog znatno pojačane vatre i mnogo solidnijeg utvrđivanja, ovakva se doktrina na praksi ubrzala pokazala kao posve štetna, te je morala biti izmenjena i saobražena novim uslovima.

Potcenjivanje vatre kao i utvrđivanja prema kome je francuski vojnik dugo osećao averziju i pokazivao otpor prema njegovoј primeni, i nemetodički napadi u početku rata, doveli su do preterano velikih gubitaka koji ni izbliza nisu bili u srazmeri sa postignutim rezultatima, a sve to zajedno u velikoj meri je doprinelo mnogim francuskim neuspesima, naročito u početku rata.

Značaj masovne upotrebe vatre, naročito artiljeriske i automatskih oruđa, koja je u Prvom svetskom ratu doстигла vrlo visok stepen, sačuvao je svoju punu važnost

i u Drugom svetskom ratu i pored jače izraženog manevarskog karaktera, poglavito kod Sovjetske armije, a svi su izgledi da ni u budućem ratu neće opasti, pogotovu kada se imaju u vidu mogućnosti atomskog naoružanja. To isto važi i za utvrđivanje, u prvom redu u odbrani.

Ovom studijom obuhvaćena su manje-više najrazličitija pitanja iz oblasti taktike, a naročito sledeća:

Istaknuta je potreba za brzim tempom razvoja napadnih operacija da bi se maksimalno iskoristili povoljni efekti koji proističu iz ostvarenog iznenađenja, dezorganizacije i demoralizacije branioca, ali se u isto vreme insistira i na tome da prethodno treba savladati prepreke na koje se u napadu nailazi, te da napadač ne bude i sam iznenađen. Naročito je podvučena protivrečnost koja je tokom celog ovog rata postojala između potrebe da se postignu brzina i kontinuitet u napadu i metodičnosti izvođenja napada, što neminovno zahteva odgovarajuće vreme. Ta protivrečnost postoji još i danas i pretstavlja problem koji odgovorne starešine moraju da rešavaju u svakoj posebnoj situaciji, i to s obzirom na stvarne okolnosti u datom momentu.

Veliki se značaj pridaje protivnapadu u odbrani, i on se preporučuje u svima prilikama kada postoji i najmanja verovatnoća za uspeh, što i danas ima svoju punu važnost.

Na više mesta srećemo se sa piščevom konstatacijom da se u ofanzivnim operacijama trpi manje gubitaka no u odbranbenim, što je potkrepljeno i nekim primerima iz tog rata. Ovo je tvrđenje interesantno, samo se ne sme gubiti iz vida da se ono odnosi na specifične uslove rovovskog rata koji su u danome momentu uslovili veće gubitke braniocu nego napadaču. Jer, ako bi se ovo tvrđenje prihvatiло kao ispravno za svaku situaciju i bez obzira na ostale okolnosti, odbrana bi, kao vid borbenog delovanja, postala bespredmetna.

Pisac energično ustaje protiv mišljenja koje se kod nekih pojavilo u toku rata, naime, da odbrana kao oblik

taktičkog delovanja nudi najveće koristi i da je sama po sebi sposobna i dovoljna da se neprijatelj pobedi, pod pretpostavkom da se prethodno ostvare izvesni posebni uslovi. Ovakva pogrešna ideja javila se usled dugotrajnog rovovskog rata u kome napadač, u tadašnjim okolnostima, iako je trpeo ogromne gubitke, nije uspevao da u potpunosti savlada odbranu i operacije prenese u slobodan manevarski prostor.

Usled zahteva koji su postavljeni artiljeriji, naime, da pre početka napada pešadije obavi rušenja u velikim razmerama, artiljeriska priprema napada u ovom ratu načelno je bila duža no u Drugom svetskom ratu i no što bi to danas bio slučaj, jer je trajala i po nekoliko dana. Međutim, ni tako duga artiljeriska priprema, sa nesumnjivo velikim razornim dejstvom, nije bila u mogućnosti da sama uništi branioca, koji je redovno uspevao da sačuva svoje snage i pojavljivao se u momentu napadačevog izvršenja juriša. Da bi se neprijatelj uništio, bilo je potrebno da se preduzmu i druge odgovarajuće mere.

Da bi se pravilno razumela suština savremene takteke i da bi se bolje shvatili uzroci zbog kojih su nastali novi postupci u taktici, potrebno je da se prouče događaji iz Prvog svetskog rata i uslovi pod kojima su se oni odigrali. To proučavanje će pomoći da se bolje razumeju zbijanja u Drugom svetskom ratu, kao i dalji razvoj taktičkih ideja.

Uz uporednu studiju novih elemenata, ova knjiga će korisno doprineti stvaranju realnijih zaključaka i izbegavanju zastranjivanja i štetnih ekstremnosti u vojnoj doktrini.

Vrednost studije problema postavljenih u ovoj knjizi nije umanjena time što su oni nastali u rovovskom ratu, koji nosi specifično obeležje i smatra se izuzetnim, jer je ovaj oblik ratovanja u izvesnoj meri našao svoju primenu i u Drugom svetskom ratu, a verovatno će biti primenjivan, uz izvesne modifikacije, i u budućem ratu, ako se za to ukažu povoljni uslovi.

No najveći nedostatak ove knjige jeste u tome što nema širu istorisko-materijalističku analizu ratnih događaja i faktora koji su uticali na razvoj taktičkih ideja. Pisac je, istina, nastojao da to objasni uvođenjem novog i savršenijeg naoružanja, ali mu je ostalo strano narastanje proizvodnih snaga, koje je sve to u osnovi i uslovilo, jer je savršenije i masovnije naoružanje zahtevalo ne samo stručnije posluživanje, već i nove taktičke postupke. Ali, ovakvu analizu ne treba ni očekivati s obzirom na shvatanja pisca.

Pa ipak je ova knjiga od velike koristi za sav starešinski kadar u vojsci, bez obzira na vidove i robove, iako je prvenstveno namenjena starešinama zdrženih jedinica. Ona će vrlo dobro poslužiti kao osnova za pravilniju ocenu daljeg razvoja taktičkih ideja u budućnosti.

Pukovnik

Rista J. Petrović

UVOD

1924, kad je ova studija bila objavljena, Francuska armija je imala samo privremene upute i pravila; nova pravila su bila u proučavanju i ministar rata je pozvao aktivne oficire vojske da dostave svoje mišljenje po izvensnom broju postavljenih pitanja (raspis od 29 decembra 1919). Izradi ovoga dela pristupili smo u cilju da izrazimo svoje mišljenje o problemima koje je postavio poslednji rat.

Prvo izdanje ovoga dela je rasprodato, a od 1924 do danas Armija je dobila mnoge upute i pravila, te bi izgledalo da je ova studija postala bespredmetna.

Mi ne stojimo na tome gledištu, jer, kao što se iz naslova ove knjige može videti, ovo je prava istorija taktike koju su Francuzi i Nemci primenjivali u toku rata, onakva, kakva proizlazi iz proučavanja pravila i ratnih zbiranja. Stoga smatramo da ova studija ima isti značaj koji je imala i 1924, utoliko pre što, bar ukoliko je nama poznato, nijedno delo ove vrste otada nije objavljeno.

Ali, naše se mišljenje zasniva još na jednom argumentu.

Za četrnaest godina od završetka neprijateljstava izgubljene su iz vida mnoge pouke koje je rat izneo na videlo, čak i u vojnim krugovima. S druge strane, sve više raste broj oficira koji nisu učestvovali u ratu ili koji su, zbog toga što su bili mlađi, u operacijama imali male uloge. Za njih, naročito, pravila nisu dovoljna. Da bi se ona dobro razumela i da bi se sa njima potpuno saživelo potrebno je znati zašto su izvesne odredbe propisane; da bi se u potpunosti shvatili sav njihov značaj i vrednost,

treba znati koliko se skupo plaća neizvršavanje njihovih odredaba.

Iz ovih razloga će *Evolucija taktičkih ideja u Francuskoj i Nemačkoj u toku rata 1914—1918* pomoći mladim oficirima da iznađu začetak ovih pravilskih odredaba, da se prožmu našim pravilima, jednom reći: da usavrše svoje vojničko obrazovanje.

Što se pak tiče oficira koji su učestvovali u ratu, oni će u ovom delu naći, pored već zastarelih uspomena, još i velike pouke koje ne treba nikad zaboraviti.

Iz svih ovih razloga, mi nanovo objavljujemo izdanje od 1924, ne menjajući u njemu ništa nego ga samo dopunjajući na nekim mestima.

Sada nam ostaje samo još da kažemo kako smo zamislili ovo delo, na kojim osnovama ono počiva i koju smo metodu usvojili pri njegovoj obradi.

Pošto smo rešili da razmotrimo razne taktike koje su primenjivane u toku poslednjeg rata, stavili smo sebi u dužnost da u svetlosti činjenica proučimo postignute rezultate tako, da iz njih možemo da izvučemo prave pouke.¹

Zaista bi bilo nenormalno, posle pet godina borbe sa najstrašnjim neprijateljem, a naročito posle zadobivene pobeđe, tražiti osnovu naše ratne doktrine izvan pouka koje daje *iskustvo*. I zaista, iskustvo ističe pravilnost shvatanja bolje nego svi govori i čini opipljivim mogućnosti izvršenja, o kojima komandovanje treba da vodi najviše računa, ako ne želi da se izloži tome da izdaje neizvodljiva naredenja. Ovo bi, doista, bila najteža i najopasnija greška, jer, kao što je rekao Ardan di Pik (Ardant

¹⁾ Pored zvaničnih dokumenata, koristili smo u velikoj meri radeve kapetana Kelca (Koeltz) o nemačkoj ofanživnoj i defanživnoj taktici, kao i studije kapetana Bota (Botte) o evoluciji poljske fortifikacije, i potpukovnika Oblea (Aublet) o francuskoj artiljeriji od 1914—1918.

du Picq), »pravi je prekršaj discipline narediti nešto neizvodljivo«.

Na taj način smo došli do toga da se ukratko obazremo na glavne događaje iz rata, da bismo mogli da pratimo evoluciju ideja i metoda onim redom kako su se postavljali novi problemi.

Da bismo došli do tih praktičnih zaključaka, izgledalo nam je prirodno da kao polaznu tačku uzmememo ratne doktrine u Francuskoj i Nemačkoj pre 1914, a zatim da razmotrimo njihove izmene i preobražaj u toku rata, po godinama, od kojih svaka ima svoje posebno obeležje.

U leto i jesen 1914 vođena je poljska vojna.²⁾

U zimu 1914/15 i u toku 1915 počinje poziciski rat kome se oprezno pristupa.

1916 godina je period ustaljivanja naših ofanzivnih i defanzivnih postupaka.

1917 godina je obeležena usvajanjem ekstremnih ofanzivnih rešenja.

Najzad, 1918 godina je posvećena proboju utvrđenih položaja i vraćanju na poljsku vojnu.

Ova studija, kao što kazuje njen naslov, trebala bi da se strogo ograniči na izlaganje postavljenih taktičkih pitanja, ali pošto ona tako često dodiruju strategiska pitanja, bili smo, protiv naše volje, prinuđeni da, razmatrajući izvesna pitanja opšte prirode, zađemo i u oblast strategije.

Sasvim je razumljivo da u svemu što će sledovati, naš cilj nije da donosimo manje ili više kritički sud o ljudima ili činjenicama. Zaista je isuviše lako suditi o merama koje su bile preduzete ili koje je trebalo preuzeti kad su događaji poznati i kad se zna šta se odigralo na obema stranama. Naša jedina namera jeste da iz događaja izvedemo one pouke koje oni, izgleda, sadrže za budućnost, otklanjajući sva pitanja ličnosti.

²⁾ Mi ćemo radije upotrebljavati izraz »poljska vojna« nego »pokretni rat«, koji je, uostalom, često netačan, da bismo bolje izrazili suprotnosti između njega i izraza »poziciski rat« ili rovovski rat.

PRVA GLAVA

PREDRATNA DOKTRINA U FRANCUSKOJ I NEMAČKOJ

I. — NAŠA RATNA DOKTRINA PRE 1914

Dok su jedni tvrdili da Francuska armija uoči rata nije imala ustaljenu doktrinu, drugi su smatrali da je doktrina, koja je bila sprovođena, pretrpela neuspeh i da je ona velikim delom bila uzrok naših početnih neuspeha.

Da bismo po ovom pitanju stekli određeno mišljenje, dovoljno je da pogledamo ova naša predratna pravila: Uput za vođenje velikih jedinica od 28. oktobra 1913;¹ Ratnu službu od 2. decembra 1913;² Pešadijska egzercirna pravila od 20. aprila 1914.³

Tu ćemo naći potrebne indikacije o koncepciji i izvođenju operacija, čiji skup čini ono što se može nazvati ratnom doktrinom, koju su imali da sprovode i komandanti i izvršioci.

A. — Koncepcija operacija

Već na prvoj strani Uput za vođenje velikih jedinica ovako naznačuje cilj koji se ima postići: »Vojne operacije imaju za cilj uništenje neprijateljskih organizovanih snaga«. A zatim se kaže: »Prema tome, veličina snaga stavljениh u dejstvo, teškoće oko njihovog naknadnog po-

¹⁾ La Conduite des grandes unités du 28 octobre 1913.

²⁾ Le décret sur le Service des armées en campagne du 2 décembre 1913.

³⁾ Le Règlement de manoeuvre de l'infanterie du 20 avril 1914.

punjavanja, prekid u društvenom i ekonomskom životu zemlje, sve navodi na to da se traži odluka u što je moguće kraćem roku, u cilju da se brzo okonča borba«.

A sad evo *sredstava* da se to postigne:

»Odlučujuća bitka, iskorišćena u potpunosti, jedino je sredstvo da se slomi volja neprijatelja, uništenjem njegovih armija. Ona čini bitni akt rata«.

Zatim: »Da se pobedi, treba silom raskinuti neprijateljev borbeni raspored«.

Dakle, »jedino *ofanziva* dovodi do pozitivnih rezultata: preuzimanjem inicijative u operacijama događaji se stvaraju umesto da se snose«.

»Pasivna odbrana je osuđena na siguran poraz; ona se apsolutno ima odbaciti«.

Prema tome, nema kolebanja. Sredstvo koje treba upotrebiti da bi se pobedilo jeste *ofanziva*, isključivo *ofanziva*. Uostalom, u izveštaju podnesenom ministru⁴ nalazimo sledeće razloge za ovo:

»Ratna istorija Francuske, više nego istorija ma kog drugog naroda, daje najubedljivije primere velikih uspeha koji se postižu napadnim ratom, kao i poraza do kojih dovode odbranbeni ratovi. Ofanzivna doktrina, koju smo mi izgradili skoro do savršenstva, donela nam je najslavnije uspehe. A, kao svirepi protivdokaz, kada smo je zanemarili, ona je našim neprijateljima poslužila kao oruđe pomoću koga su nas pobedili.

Pouke prošlosti urodile su plodom: Francuska armija, vrativši se svojim tradicijama, ne priznaje više u vođenju operacija nijedan drugi zakon osim *ofanzive*...

Posle Burskog rata obnovljene su neke teorije, za koje se moglo smatrati da su zauvek napuštene, o nepovredljivosti frontova i o mogućnosti da se postigne rešenje manevrom, bez borbe. Istina, malo za tim, došao je Rusko-japanski rat da snažno demantuje ove opasne teorije; ali, uvek se treba bojati da ih jedan dugi period mira jednog dana ponovo ne oživi.

⁴⁾ U francuskim pravilima uvek se na početku štampa izveštaj koji je ministru rata podnела komisija koja je to pravilo izradila. — Prim. prev.

Da bi se sprečilo slično vraćanje unazad, u ovome Uputu se nastoji da se istakne taj osnovni zakon da je bitka, kao isključivi cilj operacija, jedino sredstvo da se slomi neprijateljeva volja i da je prvi zadatak komandanta da želi bitku».

Dakle, sa strategiske tačke gledišta, koncepcija operacija je izrazito orijentisana ka ofanzivi.

B. — Izvođenje operacija

Uput za vođenje velikih jedinica, za grupu armija, armiju i korpus, a Ratna služba za diviziju i manje jedinice, predviđaju primenu načela ofanzive u borbi združenih jedinica. Ali, mi ovde vidimo da se provlači i ideja defanzive, koja može da bude prihvaćena samo u izvesnim slučajevima i za izvesne jedinice. Uostalom, evo šta se kaže u izveštaju Komisije za izradu Ratne službe od 2 decembra 1913, koji je ona podnela ministru rata uz ovo pravilo, kao opravdanje za eventualnu primenu defanzive:

»Da bi se izbegao svaki nesporazum po jednom tako važnom pitanju doktrine, novo pravilo prima kao jedino opravdanje za defanzivu u borbi potrebu da se ekonomišu trupe na izvesnim tačkama u cilju da se upotrebi više jedinica za napade. Ovako shvaćena, defanziva je, tačno rečeno, samo pomagač ofanzivi«.

Uostalom, govoreći o korpusu kao izvršnom organu taktike, Uput za vođenje velikih jedinica predviđa slučaj u kome će situacija nametati prelaz u odbranu na celom njegovom frontu dejstva ili samo na jednom delu ovog fronta:

»U takvom slučaju, odbrana jednog fronta ima za cilj da zaštitи prikupljanje sredstava pred prelazak u napad ili da smanjenim snagama zadržava neprijatelja na tom frontu kako bi se za napad moglo obezbediti više jedinica«.

I Pešadijska egzercirna pravila od 20 aprila 1914 propisuju sve borbene postupke koje treba primeniti kako u ofanzivi, tako i u defanzivi, jer se i ovaj slučaj može dogoditi.

Ali, treba dobro zapaziti da se ovde više ne radi o strategiskom cilju operacija. Sa korpusom, koji je izvršni organ, i jedinicama slabijim od njega, mi ulazimo u oblast taktike borbe, gde je defanziva dopuštena, uz gore označena ograničenja.

*
*   *

Prema tome, neka niko ne kaže da Francuska armija pre 1914 nije imala potpuno ustaljenu ratnu doktrinu. Naprotiv, ona je bila sasvim određeno orijentisana ka ofanzivi, s vrha do dna hijerarhiskih stepenica: strategijska ofanziva, uz apsolutno isključenje defanzive, taktička ofanziva i, eventualno, taktička defanziva na izvesnim tačkama u cilju da se potpomogne ofanziva na drugim mestima.

C. — Stanje duhova u vojnim krugovima pre rata

Videli smo kakva je bila naša doktrina sa teorijske tačke gledišta. Biće korisno da pogledamo kakva je ona bila u oblasti prakse. Ovde mislim na »stanje duhova, na metod mišljenja« oficira — kako se izrazio pukovnik de Granmezon (de Grandmaison) — koji verno odražavaju doktrinu.

Na svim vežbama na karti i na zemljištu uvek je bilo reči samo o ofanzivi i napadu; uzimani su u razmatranje i slučajevi zastoja, jer se ne može neprekidno maršovati, i danju i noću, ali je tada proučavano samo pitanje pretstraža. Katkad se pristupalo vrlo osetljivom problemu manevarske odbrane, ali, treba priznati, sama reč defanziva tako je rđavo zvučala u našim ušima, da se ona nije smela uzeti kao predmet vežbe na karti, a još manje manevra na zemljištu. Jedino, ili skoro jedino, trupe za zaštitu granice uzimale su u obzir problem defanzive, tj. korišćenje zemljišta u cilju da se slabijim snagama odupre brojno nadmoćnjem neprijatelju. U svim drugim prilikama, ili gotovo tako, onaj koji bi preuzeo da ovo, međutim, vrlo

važno pitanje obrađuje bilo sa starešinama bilo sa trupom, bio bi rđavo ocenjen.

Teorija ofanzive je postala prava bolest u našem oficirskom koru; ofanziva, stalno i uvek ofanziva do krajnjih granica, imala je da nas izvuče iz škripca u svima prilikama.

Posledica ovoga bila je da se nije vodilo dovoljno računa o dejstvu vatre. Još uvek su se upotrebljavali isuviše gusti postroji, a veze su zanemarivane. Sve je ovo činjeno zato da bi se moglo brzo kretati, jer kada se jednom podje u napad, nije trebalo ni pomišljati da se usput stane.

»Francuska vojska iz 1914, po primeru Nemačke vojske iz 1870, prožeta je idejom o ofanzivi do krajnjih granica. Predviđa se samo pokretni rat u kome će materijalne prepreke biti retkost, pa će zbog toga i upotreba teške artiljerije biti izuzetna; njenoj će se upotrebi privegavati samo u slučajevima u kojima će biti potrebno da se postigne jako lokalno dejstvo ili kada zemljište ne bi moglo da bude tučeno oruđima 75 mm sa jako polozrenom putanjom. Uopšte uzev, top 75 mm treba da izvršava sve zadatke, pa je nepotrebno opterećivati se teškom artiljerijom«.⁵⁾

Francuska vojska se velikim delom sa ovakvim shvatnjima i navikama bacila u bitku, sa veličanstvenim žarom, ali sa preziranjem vatre, što je vrlo skupo platila.

D. — Šta su propisivala naša pravila u pogledu defanzive

Pošto smo izneli kako je naš oficirski kor razumevaо i primenjivao teoriju o ofanzivi, vratimo se našim pravilima.

Rekli smo da su ova pravila predviđala primenu *defanzive*, istina, u jednom jedinom slučaju, no ona su je ipak predviđala, pa je zato bilo vrlo korisno da se ovi propisi poznaju i primenjuju od momenta kad se neprijatelju morao istaviti otpor, bilo taktički bilo strategiski.

⁵⁾ Potpukovnik Oble (Aublet), *Francuska artiljerija od 1914—1918.*

U Potsetniku za inžinjeriske oficire nailazi se na opšte ideje o organizaciji jednog odbranbenog položaja. Ova organizacija se zasniva na *ešeloniranju po dubini*. U njemu se razlikuju:

1. — istaknuti položaj, koji ima ulogu da zadržava neprijatelja kako bi se pozadnjim trupama stvorilo vreme da zauzmu borbeni raspored;

2. — glavni odbranbeni položaj, na kome neprijatelj treba da bude zaustavljen;

3. — drugi odbranbeni položaj, na kome, u datom slučaju, ima da se ograniči prodiranje napadača.

Vidi se da ovo ešeloniranje po dubini odgovara ešeloniranju trupa predviđenih pri obezbeđenju na mestu. Istaknuti položaj ima isti zadatak osmatranja koji imaju mrtve straže i stražarska odeljenja. Trupe na glavnem položaju treba da zaustave neprijatelja, kao prihvatinice. Najzad, sa drugog položaja treba vršiti protivnapade, slične protivnapadima koji spadaju u dužnost pretstražnoj rezervi. Ovo ešeloniranje je, dakle, bilo logično i zanimljivo je ustanoviti da se, pošto je bilo napušteno za duže vreme u toku rata, njegovoj primeni ponovo pribeglo u toku leta 1918.

Glavni odbranbeni položaj je imao dve linije, jednu za pešadiju, drugu za artiljeriju. Pešadisku liniju je sačinjavao izvestan broj otpornih tačaka, odvojenih međuprostorima, koji nisu prelazili 1.200 metara i koji su bili tučeni bočnom vatrom sa ovih otpornih tačaka. Ove otporne tačke su se sastojale od *otpornih centara ili oslonih tačaka*; jedan otporni centar može da ima jednu veliku oslonu tačku ili više oslonih tačaka koje su blizu jedna drugej.

Ovaj raspored ne samo što je olakšavao komandovanje (pošto su jedinice u oslonim tačkama bile grupisane pod neposrednom komandom komandanta oslane tačke), nego je omogućavao i ekonomiju snaga.

Komandant divizije organizuje front koji ima da brani svodeći na *minimum* broj ljudi potreban za njegovo posebanje; ta organizacija treba da se zasniva na jednom *uskupnom planu* i da se sprovede toliko podrobnno, koliko

to dozvoljavaju vreme i sredstva kojima se raspolaže. Ona obuhvata obrazovanje otpornih centara, od kojih svaki dobija pešadisku posadu, i izbor artiljeriskih položaja sa kojih je moguće flankiranje otpornih centara, tučenje njihovih međuprostora i pristupa, kao i tučenje verovatnih položaja neprijateljske artiljerije. Pretekle trupe se zadržavaju pozadi (Ratna služba, čl. 112).

Pešadiska jedinica, kojoj je dodeljen defanzivni zadatak, dobija zapovest za odbranu kojom se tačno određuje: zadatak koji ona ima da izvrši, deo zemljišta na kome će odbrana biti organizovana, uslovi pod kojima će se ova organizacija izvesti, vreme kojim će se verovatno moći raspolagati, materijalna sredstva koja se stavljuju na raspoloženje jedinici (laka alatna kola ili alat iz parka), komandno mesto neposredno prepostavljene jedinice i koje veze ima da uspostavi sa ovim komandnim mestom ili sa susednim artiljeriskim jedinicama (Pešadiska egzercirna pravila, čl. 338).

Toliko o opštim podacima, a sada ćemo izneti neke pojedinosti koje se odnose na pripremu odbrane.

To je na prvome mestu *izviđanje*, i to ne samo zemljišta koje treba posesti, nego i zemljišta preko koga će neprijatelj biti prinuđen da pređe (mesta obaveznog prelaza, zaklonjeni prilazi itd.) i, najzad, mogućnosti koje pruža zemljište za izvršenje protivnapada, pa čak i za prelazak u ofanzivu.

Zatim, to je *odbranbena organizacija* izabranih položaja koju će imati da izvode pešadiske jedinice određene da ih posednu, koje su, po potrebi, pojačane odeljenjima inžinjerije. Ova organizacija se sprovodi po jednom *uskupnom planu* koji se izvodi postepeno. »Metodična priprema odbrane obuhvata organizaciju položaja koje će posesti trupe, organizaciju zaklonjenih komunikacija, telefonskih veza i, po potrebi, uzastopnih linija koje će omogućiti zaustavljanje neprijateljskog početnog uspeha i pripremanje protivnapada... Najbolji radovi su oni koji su najjednostavniji, oni koji iskorišćavaju prirodne neravnine zemljišta, koji su zaklonjeni od neprijateljskog ugleda ili se teško mogu reperisati... Rovovi treba da budu duboki i

uzani, iskopana zemlja maskirana. Mogu se kopati i *lažni rovovi* da bi se privukla neprijateljska vatra na delove položaja koji nisu posednuti trupama odbrane« (Pešadiska egzercirna pravila, čl. 343 i 344).

Pešadija treba da raščisti predteren na kome će dejstvovati, da brižljivo reperiše otstojanja i da postavi svoje mitraljeze tako da tuku *flankirajućom* vatrom važne delove fronta, kao i udaljene delove predterena, preko kojih je neprijatelj prinuđen da prođe.

Najzad, postavljaju se *reflektori za noć*.

Podela snaga proističe iz organizacije zemljišta.

»Jedna solidna i celishodna organizacija omogućava da se smanji broj jedinica koje će se upotrebiti na frontu i da se zadrži više trupa pozadi za protivnapade... Samo bataljon, i veće jedinice od njega, raspolažu dovoljnim sredstvima za kombinovanje odbrane i protivnapada« (Pešadiska egzercirna pravila, čl. 341).

Za *izvršenje odbrane* postoji jedno apsolutno načelo: divizija mora da se bori do krajnijih granica mogućnosti, ma i po cenu potpunog žrtvovanja (čl. 112 Ratne službe), dok Pešadiska egzercirna pravila (čl. 337) propisuju sledeće: »Pešadiska jedinica, koja ima zadatak da brani jedan položaj, ne sme nikad da ga napusti bez naređenja. Ona ga brani do krajnijih granica: svaki treba pre da pogine na mestu nego da upusti položaj. Ako neprijatelj uspe da je potisne, ona preduzima sve što joj je moguće da povrati izgubljeno zemljište.«

Pešadija poseda borbene položaje koji su zaklonjeni od neprijateljskog pogleda i zaštićeni od neprijateljske vatre; ona dejstvuje vatrom.

Artiljerija može da dejstvuje gađanjem na velike daljine, ali ona, pre svega, treba da bude u mogućnosti da tuče neprijateljsku pešadiju.

Trupe koje vrše protivnapad obično dejstvuju po unapred ustaljenoj zamisli, koja je nezavisna od toka borbe i proizilazi iz potrebe da se iskoristi zemljište koje je najpodesnije za njihovo dejstvo. »Unapred pripremljen, obično iza međuprostora na liniji odbrane, protivnapad treba da se izvrši iznenadno i da se odlučno kreće napred,

kombinujući vatru i pokret pod uslovima koji su određeni za napad« (Pešadiska egzercirna pravila, čl. 347). Protiv-napade pripremaju i izvode komandanti odnosnih čtseka ili njihovi pretpostavljeni komandanti; oni su organizovani tako, da se pešadiji koja ih vrši osigura sadejstvo ostalih rodova vojske.

Najzad, ako neprijatelj uspe da zauzme jedan deo položaja, briga svih starešina treba da bude pripremanje snažnih *protivudara* u cilju da se neprijatelj protera sa zauzetog zemljišta.

Ovaj vrlo kratak pregled omogućava nam da ustavimo da bi se naše trupe vrlo lako prilagodile poziciskom ratu, da su dobro poznavale i dobro primenjivale ove pravilske odredbe. Doista, ove odredbe su u klici nosile većinu zamisli za koje se smatralo da su docnije otkrivene i koje su bile potvrđene iskustvom rata. Ali, treba iskreno priznati, one nisu bile dovoljno rasprostranjene, a katkad su bile čak i nepoznate.

*
*   *

E. — Šta su propisivala naša pravila u pogledu ofanzive

Pošto bi bilo suviše dugo da analiziramo odredbe koje se odnose na *ofanzivu*, to ćemo se zadovoljiti time što ćemo reći samo nekoliko reči o važnosti dejstva vatre, o artiljeriskoj podršci pešadije, o potrebi veze, o primeni poljskog utvrđivanja i o merama za zaštitu od izviđanja iz vazduha.

1. — *Važnost dejstva vatre.* — Naša predratna pravila nisu propustila da predvide važnost dejstva vatre. Zar se u izveštaju koji se nalazi na početku Pešadiskih egzercirnih pravila ne kaže: »Iskustvo poslednjih ratova obilato dokazuje da stalno povećanje brzine gađanja i položenosti putanje zrna pešadiskih oruđa, kao i brzine i moćnosti artiljeriske vatre, izlaže trupe sve strahovitijem uništavajućem dejству, koje ih primorava da prime-nuju vrlo gipke strojeve koji se strogo prilagođavaju zemljištu; ovo iskustvo takođe ukazuje na veći značaj

vatre pri potpomaganju pokreta, koji je jedino odlučujući i neodoljiv, te prema tome, jedino on može da izbori pobedu».

Ratna služba, pak, postavlja načelo (čl. 97) da »moć savremenog naoružanja čini nemogućim svaki napad u gustim strojevima danju i na otkrivenom zemljištu. Ofanzivni polet može da se održi samo pod uslovom da se upotrebe gipki strojevi, što je moguće manje izloženi gubicima. *Prema tome, pešadija se bori u streljačkom stroju».*

Pešadijska egzercirna pravila propisivala su, dakle, da se kretanje pod vatrom vrši streljačkim strojem, sa vodovima u jednoj liniji, obično sa rastojanjem od jednog koraka između strelaca, dodajući: »Veća gustina bi škodila dobrom izvršenju gađanja i brzini pokreta«.

Najzad, Uput za vođenje velikih jedinica (čl. 119), kao i Ratna služba (čl. 104), predviđali su način uvođenja snaga u borbu protiv neprijatelja na položaju. »U prisustvu neprijatelja koji raspolaže svim svojim borbenim sredstvima na organizovanom zemljištu, opšti tempo uvođenja snaga u borbu treba da bude metodičan. Uostalom, raspolaže se sa više vremena, te je neophodno da se izvrši detaljno izviđanje neprijateljskog fronta pre nego što se pređe u napad glavnim snagama«.

2. — *Artiljeriska podrška pešadije.* — U Uputu za vođenje velikih jedinica (čl. 111) kaže se: »U boju armiskog korpusa mora da postoji tesno i stalno sadejstvo raznih rodova vojske«. Zatim (čl. 125): »Glavni zadatak artiljerije jeste da potpomaže nastupanje pešadije. Naročito u periodu krize koja prethodi jurišu, ona po svaku cenu tuče objekte napada«. Tako glasi načelo. Da vidimo kako ga Ratna služba primenjuje u boju divizije (izveštaj ministru).

»Do pre nekoliko godina smatralo se da je prvi zadatak artiljerije u borbi da izbori vatrenu nadmoćnost nad neprijateljskom artiljerijom a da se zatim njena uloga saстојi u pripremanju napada pešadije, obasipajući zrnima ciljeve koji su joj dodeljeni za napad, pre nego što pešadija stupi u dejstvo. Danas je priznato da je glavni za-

datak artiljerije da potpomaže napad pešadije uništavajući sve što se protivstavlja njenom napredovanju. Težnja da se ostvari nadmoćnost nad neprijateljskom artiljerijom ima jedino za cilj da se omogući dejstvo sa maksimumom snage na napadne ciljeve pešadije... Što se tiče artiljeriske pripreme napada, ona ne može da bude nezavisna od dejstva pešadije, jer artiljeriska vatrica ima samo ograničeno dejstvo protiv zaklonjenog neprijatelja, a da bi se neprijatelj primorao da se otkrije, treba ga napasti pešadijom. Sadejstvo ova dva roda vojske treba, dakle, da bude stalno. *Artiljerija više ne priprema napade, ona ih potpomaže».*

A član 98 Ratne službe dodaje: »Komandant divizije ima da odredi, prema situaciji u raznim trenucima boja, opšte ciljeve koje artiljerija treba da tuče kako bi pružila pešadiji najefikasniju podršku. Za vreme napada artiljerija zasipa zrnima ciljeve protiv kojih nastupa pešadija«.

Tako, artiljerija ima isključivi zadatok da potpomaže napad pešadije, rušeći prepreke koje se suprotstavljaju njenom nastupanju (što je može dovesti do toga da tuče neprijateljsku artiljeriju), ali ne pripremajući napad pešadije prethodnim gađanjem ciljeva naznačenih pešadiji.

Najzad, potrebno je napomenuti da je pojам *koncentracije vatre* izgubljen iz vida otkako je usvojen top 75 mm, ili, tačnije rečeno, od nje se odustalo. Polazilo se od načela da jedna baterija 75 mm može efikasno da tuče front od 200 metara, pa je stoga nepotrebno uzimati u obzir tučenje istog fronta sa više baterija. U Artiljeriskim pravilima od 1910 zaista se naglašava da se »gađanjem više baterija na cilj koji ima uzan front ne povećava korisno dejstvo u određenom vremenu srazmerno broju baterija«.

To je značilo prepostavljanje absolutne tačnosti gađanja, što nije bilo uvek potvrđeno iskustvom. Uostalom, izvesni prosvećeni duhovi nisu bili toga mišljenja. Naročito je pukovnik Fajol⁶ (Fayolle) predavao na Višoj

⁶⁾ Docniji maršal Francuske. — Prim. prev.

ratnoj školi da treba uvek, kad god je to moguće, koncentrisati vatru više baterija na isti front, da bi se imalo više sigurnosti da će se postići traženi rezultat. Otuda potiče njegova teorija: 2 topa vrede više od jednoga, 2 baterije vrede više od jedne, itd....

3. — *Potreba veza.* — Pitanje veza u borbi proučavano je mnogo ranije nego što je rat otpočeo i činjeni su naporci da se one organizuju u granicama sredstava kojima se raspolagalo. Uput za vođenje velikih jedinica određuje osnove ove organizacije (čl. 49): »Cilj veza je da se koordiniraju naporci, obezbeđujući neprekidnost opšteta među komandantima jedinica koji učestvuju u istoj operaciji.

Veze se uspostavljuju:

— između komandanta jedinice i njegovih neposredno potčinjenih starešina;

— između starešina jedinica koje operišu u susednim zonama dejstva.

Prve omogućavaju komandantima da dostavljaju svoje instrukcije i zapovesti, da ih, po potrebi, dopunjaju i da primaju obaveštenja, izveštaje i raporte, koji im, precizirajući malo-pomalo situaciju, pružaju elemente za njihove naknadne odluke.

Druge služe za razmenu obaveštenja, što omogućava da dve susedne jedinice kombinuju svoje napore u cilju zajedničkog uspeha i da se međusobno potpomažu.

Isto tako, svaki potčinjeni je dužan da uspostavi vezu sa svojim neposredno pretpostavljenim starešinom».

Materijalno se veze ostvaruju korišćenjem raznovrsnih sredstava za vezu. One se mogu upotpuniti odašiljanjem generalštabnih oficira, održača veze.

»Komandno mesto komandanta armije bira se s obzirom na lakoću i brzinu održavanja veze« (čl. 90).

Ratna služba propisuje otprilike iste odredbe (čl. 23), pa dodaje (čl. 121): »Najtešnja veza između raznih organa komandovanja u borbi jeste osnovna garancija uspeha i prvorazredna potreba«.

Ova veza između organa komandovanja obezbeđuje se pomoću održača veze (oficira ili podoficira). Osim toga,

kaže se u Pešadiskim egzercirnim pravilima: »za sve vreme akcije pretpostavljeni starešina treba da bude obaveštavan o svim događajima koji ga mogu interesovati« (čl. 377).

Što se tiče *telefonskih i signalnih veza*, kaže Ratna služba (čl. 24), one treba da budu uspostavljene »uvek kada se trupe zadržavaju dovoljno vremena (u borbi, prilikom dužih zastoja, na pretstražama)«.

Najzad, *veza između pešadije i artiljerije*, koja je bila predmet mnogobrojnih proučavanja i opita, bila je obezbeđena jedino zajedničkim zadacima koji su dodeljivani ovim rodovima vojske. Ovo je, takođe, propisano Ratnom službom (čl. 109): »U svakom napadu mora da postoji tesna saradnja između pešadije i artiljerije. Komandant divizije obezbeđuje vezu između ova dva roda vojske pomoću zadataka koje im dodeljuje«.

Dakle, to je bila veza jedino odozgo; što se tiče veze odozdo, koja je, međutim, bila predmet proučavanja,⁷ još nije bio ustaljen nikakav praktičan pravilski postupak. Međutim, u Pešadiskim egzercirnim pravilima (čl. 396), koja ne govore ništa o sadejstvu artiljerije i pešadije u napadu, kad se govori o komandovanju bataljonom u odbrani, nalaze se sledeće odredbe, koje su, istina, priличno neodređene, ali koje dovoljno pokazuju da je uzmiana u obzir i veza odozdo:

»Za vreme dejstva komandant bataljona je u tesnoj vezi telefonom, optičkom telegrafijom, signalima ili preko održača veze, koji se kreću zaklonjenim prilazima, sa svojim komandirima četa i sa svojim komandantom puka, a često i sa komandantom artiljerije. Njegova glavna briga jeste da obezbedi da se pešadiska i mitraljeska vatra usretstvuje na one delove zemljišta gde neprijateljski napad lakše napreduje, i da ostvari *saglasnost napora na-ročito s artiljerijom*«.

⁷⁾ Više od deset godina general Persen (Percin), kome treba dati ovo priznanje, trudio se da uputi artiljerce na nužnu saradnju između ova dva roda vojske, kao i da ukaže na sredstva za ostvarenje ove veze.

Isto tako, što se tiče napada, Artiljeriska egzercirna pravila od 1910 propisivala su: »Ako je zadatak nekog diviziona da poglavito potpomaže jedan određeni napad, komandant diviziona se stavlja u vezu sa komandantom pešadijske jedinice koja ima zadatak da izvrši taj napad. Ovo prethodno sporazumevanje među izvršiocima čini osnovu veze. Za vreme izvršenja operacije komandant artiljerije se stara da ostane u vezi sa komandantom pešadije svim mogućim sredstvima. Najsigurnija sredstva za vezu jesu: u prvom redu dogled okom, zatim održači veze i, u izvesnim slučajevima, razni signali.«.

Još se nije mislilo na upotrebu avijacije za održavanje veze; ona je bila organ armije, specijalizovan u dalnjem izviđanju i osmatranju.

4. — *Poljsko utvrđivanje.* — Što se tiče poljske fortifikacije, naša pravila (Ratna služba kao i Praktičan uput za poljsko utvrđivanje od 24. oktobra 1906, izmenjen 28. oktobra 1911) ne samo da su predviđala, nego su još i preporučivala njenu upotrebu.

Poljska fortifikacija se deli na laku poljsku fortifikaciju, koju pretežno primenjuju pešadijske jedinice, i na ojačanu poljsku fortifikaciju, koja spada više u delokrug inžinjerije.

I jedna i druga, primenjene kako u ofanzivi tako i u defanzivi, imaju za cilj (Ratna služba, čl. 144 i 145):

1. — da trupama olakšaju kretanje;
2. — da u borbi pojačaju otpornu moć jedinice koja je prinuđena da se privremeno zaustavi;
3. — da omogući trupama u odbrani da izvuku što više koristi od zemljišta.

»U ofanzivi zauzeto zemljište ne sme se nikad napustiti. Na otvorenom zemljištu streljački stroj, koji više ne može da se kreće napred, priljubljuje se uz zemljište i zaklanja se, praveći, ako treba, zaštitnu masku od zemlje. Ove prve radove usavršavaju pojačanja i jedinice u rezervi, koje postepeno dolaze da ih posednu. Kad je jedna jedinica prinuđena da ostane na mestu u toku noći, ona se koristi mrakom da pojača započete organizacije. Svaka

oslona tačka koja se zauzme u toku borbe, odmah se organizuje i poseda tako, da može da pruži ozbiljan otpor protiv napadima«.

U defanzivi se otporni centri i oslone tačke organizuju kao što je rečeno prilikom primene defanzive; Ratna služba kaže još i ovo (čl. 146): »Izbegava se posedanje ivica naseljenih mesta i šuma koje su izložene neprijateljskoj artiljeriskoj vatri; nasuprot tome, ivica koju neprijateljska artiljerija ne može da dohvati predstavlja vrlo jaku oslonu tačku. Baterije se zaštićavaju manje ili više jakim utvrđenjima; po potrebi, one su potpuno ukopane«.

Fortifikacija, ovako shvaćena, treba da bude dopunsko oruđe na raspoloženju svake jedinice koja vrši napad, štiteći je za vreme zastoja, kao i svake jedinice koja se brani, pojačavajući je protiv neprijateljskih poduhvata. Ona je tesno vezana za manevar i za vatru i ostaje uvek podređena primeni opštih pravila borbe.

Nažalost, primena fortifikacije nije se usadila u naše navike; smatra se da kad se čovek jednom zavuče u neki manje ili više improvizovani zaklon, biće ga teško povesti napred pod vatrom. Zatim, trupe obično ne raspolažu manevarskim terenima koje mogu da razrivaju po svojoj volji, te kad slučajno na takve i naiđu, obaveza da zatrpuju rovove, pošto su ih iskopali, služi kao izgovor da ih uopšte i ne kopaju. Zbog toga se, u većini slučajeva, zadovoljava sa dve ili tri praktične vežbe u izradi poljskih utvrđenja za vreme regrutske obuke, pa se potom o ovome više ne vodi računa u vežbama i manevrima do kraja godine. Najzad, pešadijski ručni alat je nedovoljan.

5. — Mere koje treba preduzeti protiv izviđanja iz vazduha. — Pošto je član 69 Ratne službe predviđao mere koje treba preduzeti za zaštitu trupa od izviđanja iz vazduha, to ga treba navesti u celosti. »Na maršu, čim se objavi nailazak aeroplana, napušta se svetla površina puta i kreće se, koliko je god to više moguće, stranama puta obraslim travom ili oivičenim drvećem, prepostavljajući kretanje stranom suprotnom pravcu sunca. Po potrebi, pešadija i konjica se kreću rovovima duž puteva.

Van puteva, velike mase i trupe u pokretu naročito privlače pažnju izviđača iz vazduha. Treba što je više moguće koristiti šume, voćnjake i živice; na otvorenom zemljištu treba primenjivati razmagnute i vrlo retke strojeve ...

U kantonmanu, obično, parkirana vozila i vatre otkravaju prisustvo trupa. Prema tome treba izbegavati takvo grupisanje kola koje bi obrazovalo pravilne linije. Kola se stavljaju pod hangare, drveće, u dvorišta ili jedna pozadi drugih duž kuća ili živica, no tako da ne ometaju saobraćaj.

Kujne se smeštaju, ukoliko je to moguće, u kuće».

F. — Da li je naša doktrina kriva za naše početne neuspehe?

Ako smo, možda malo isuviše, insistirali na odredbama naših starih pravila, to je zbog toga što nam one pružaju elemente potrebne za diskutovanje o osnovanosti tvrđenja prema kome je naša doktrina delom odgovorna za naše početne neuspehe.

To, svakako, nije krivica naše strategiske doktrine, ali, da li je to krivica naše taktičke doktrine?

Mora se priznati da ona nije bila savršena.

Iako su priznavala da je vatrica od najveće važnosti i da joj je dejstvo strahovito, naša pravila možda nisu predočila ogroman uticaj koji će vatrica imati na napredovanje napada, red i metodičnost na koje ona primorava, ako se ne želi izlaganje krvavim gubicima, i, sledstveno tome, sporost koju ona nameće svakom ofanzivnom kretanju. Ona se, izgleda, više brinu o brzini pokreta, kao da bi trebalo pre svega izbeći da se ukoči polet koji je u prirodi francuskog temperamenta: shvatanje koje je, uostalom, vrlo pohvalno, ali koje više nikako nije moguće ostvariti pod vatrom savremenog naoružanja. Jednom reči, pravilo koje je prihvaćeno, iako nije formulisano, jeste da u borbi brzina ima prvenstvo nad redom (suprotno pravilu koje je docnije poniklo u ratu).

Otuda proističu nedostaci naše taktike na početku rata:

- nepromišljeni napadi, često nepovezani, u kojima se sve žrtvovalo brzini izvršenja;
- borbeni strojevi još uvek suviše gusti;
- nedovoljna podrška pešadije od strane artiljerije, što je, delom, bila posledica gotovo potpunog nepostojanja stvarnih veza;
- nesposobnost i opšta odvratnost prema korišćenju alata i utvrđivanja.

Pa ipak, takva kakva su bila, ova predratna pravila su bila dovoljna (nadamo se da smo ovo pokazali) da nam omoguće da se prilagodimo novim uslovima borbe. Mi smo naveli neke rečenice u kojima se nazire kao neki predosećaj onoga što je ovaj rat trebao da bude. Evo drugih, koje su trebale da orijentišu duhove ka pojmu o trajanju bitaka, uzastopnosti napada i vrednosti protivofanzive:

»Usled moćnosti naoružanja, koje otežava podilaženje, a početak uvodne borbe čini vrlo teškim, kao i zbog česte primene utvrđivanja, koje nameće obnavljanje napada, bitke će se moći odužiti na nekoliko dana... Velika jedinica retko će moći da ostvari konačni rezultat u prvom naletu. On se postiže postepeno, ovlađivanjem jednim nizom uzastopnih ciljeva. Bitno je da se ovi ciljevi savladaju jedan za drugim; težnja da se više rezultata jednovremeno postignu vodi rasparčavanju napora i smanjenju izgleda na uspēh« (Uput za vođenje velikih jedinica, čl. 82 i 13).

»Protiv neprijatelja koji je preuzeo inicijativu u operacijama, opet će se borbi, energičnom i snažnom protivofanzivom, moći dati povoljan preokret« (čl. 6).

Zar se ne bi reklo da su ovi redovi, koji potiču iz 1913, pisani sa svim onim iskustvom kome nas je naučio rat u pogledu napada i posle sankcije onakvih događaja kao što je bitka na Marni i protivofanziva od 18. jula 1918?

Kako bilo, sasvim je sigurno da rogovski rat nisu predvideli ni Nemci, a ni mi. Uostalom, ratovi su od vajkada priređivali iznenadenja. I Moltke je 1870 shvatio dejstvo naše puške »Šaspo« (Chassepot) tek posle prvih

sukoba. 18 avgusta 1870 izjutra, general fon Alvensleben (von Alvensleben), komandant 3 armiskog korpusa, rekao je generalu fon Papeu (von Pape), komandantu 1 divizije pešadijske garde: »Vatra »šaspo«-a je bila potcenjivana, a u izvesnoj meri i vatra mitraljeza. Nemoguće nam je da nastupamo po taktici sa manevrara; treba više da manevrijemo, da se razvijamo i da koristimo i najmanji zaklon na otvorenom polju; iznad svega, treba da upotrebjavamo našu artiljeriju dugo i bez prekida«. A general fon Frajtag-Loringhofen (von Freytag-Loringhoven), koji navodi ovu rečenicu u svojoj knjizi »Zaključci iz Svetoskog rata«, dodaje: »Činjenica da mirnodopske vežbe ne daju nikakav stvarni pojam o efikasnosti neprijateljske vatre igrage važnu ulogu u početku svakog rata. Čak i najsavršenija vojnička obuka ne može nas zaštiti od elementa koji se ne može proračunati, a koji se pred nas isprečava u ratu. Ona može da odgovori zahtevima koje nameću okolnosti samo u ograničenom obimu.«.

Bilo je, dakle, vrlo teško izbeći ovom opštem zakonu; međutim, Južnoafrički i Rusko-japanski rat mogli su da nam otvore oči u pogledu moćnosti vatre i primene fortifikacije, ali, u Francuskoj, kao i u Nemačkoj, kao što to opet kaže general fon Frajtag, »opšta težnja je bila da se slučajevi bliske borbe (od rova do rova) smatraju izuzetnim i da se objašnjavaju kao rezultat lokalnih uslova ili kao nacionalne karakteristike protivničkih strana i da se kao normalno otstojanje u pešadijskoj borbi smatra 300—400 metara«.⁸

⁸⁾ »Ako se u Transvalu i Mandžuriji ukopavalо, piše general fon Bernhardi (von Bernhardi), to je bilo zbog toga što su Buri vodili rat odugovlaženja; isto tako su Rusi, pa čak i Japanci, često morali da upotrebljavaju ašov zbog vrlo sporog tempa borbe, primorani na defanzivu usled teškoća saobraćaja, koje su usporavale pridolazak pojačanja i snabdevanja. Ali u budućim borbama poljska fortifikacija će se izuzetno primenjivati.«

Samo jedan vojni pisac, bar koliko je to nama poznato, uzimao je u obzir rogovski rat, stabilizaciju frontova. To je pučkovnik Švajcarske armije Fejler (Feyler), koji je u maju 1902 pisao o »bici budućnosti«:

»Ako postoji jednakost u naoružanju, u efektivima i u moralnoj vrednosti protivničkih trupa, očigledno je da postoji i

Ali, pretpostavljajući čak da su naša pravila, i pored njihove želje da se postigne brzo rešenje, predvidela slučaj rovovskog rata, nije sigurno da bi operacije primile ovaj poseban oblik, da ga okolnosti nisu nametnule Nemcima, a zatim i Saveznicima. Zaista, bitka na Marni je mogla da bude pobeda za Nemce i tada bi bilo svršeno sa Francuskom armijom; mi bismo bili pobeđeni posle jednog meseca rata i pitanje rovovske vojne ne bi se ni postavljalo. Nasuprot tome, pošto je ova bitka bila prvi težak neuspeh našeg neprijatelja, ona ga je primorala da pregrupiše svoje snage da bi organizovao drugu ofanzivu, koja je trebala da natkrili naše levo krilo. Zbog toga je trebalo protegnuti front ka severu i, pošto nije bilo rezervi na raspoloženju, trebalo je uzeti snage sa levog krila i centra, koji su, ovako oslabljeni, bili osuđeni na defanzivu. S druge strane, to je trenutak u kome ruska ofanziva

jednakost u njihovim taktičkim uslovima. Ubrzo prestaje da postoji jedna strana koja napada i druga koja je napadana. Oba neprijatelja će se uskoro naći, takoreći, smeštena pod istim krovom. Oni postaju nepokretni kao što su nepokretnе trupe koje brane jedan utvrđeni logor i trupe koje ga opkoljavaju. Izvan pojasa forova, a pod vatrom njihovih topova, opsadne trupe mogu da se kreću i da pokušavaju prepade. Ali posade forova i odredi koji drže opsadna utvrđenja ostaju neupotrebljeni i kao da su neutralisani.

To je karakter koji treba pripisati odbranbenoj bici budućnosti. Ona se može pretstaviti kao da su dva ljudska zida postavljena jedan prema drugome tako da se skoro dodiruju, odeljena jedino rastojanjem koje stvara opasnost; no ovaj dvostruki zid će ostati skoro nepomičan i pored obostrane volje da se pokrene, i pored pokušaja koji se čine da se u tome uspe.

Jedna od ovih linija, pošto ne može da uspe sa fronta, pokušaće da obide drugu. Ova će, sa svoje strane, produžiti svoj front, te će ovo postati utrkivanje ko će se više razvući u granicama koje mu dozvoljava njegova brojna jačina. To bi se bar tako odigravalo kad bi se moglo bezogranično razvijati. Ali priroda stavlja prepreke. Ova linija će se zaustaviti kod neke oslone tačke, na moru, kod neke planine, na granici neke neutralne države».

Prema tome, odluku treba očekivati od spoljnih činilaca, ako se ovi uslovi jednakosti među obema stranama neprekidno održavaju. Među ovim činiocima pukovnik Fejler je već tada video: blokadu, glad, iscrpljenje ekonomskih i finansiskih sredstava i, najzad, moralnu uznemirenost naroda podvrgnutih ovakvim nedaćama.

u Istočnoj Pruskoj nameće potrebu da se armija na istoku pojača uzimanjem snaga od armija na zapadu. To je novi razlog da se borbi u Francuskoj nametne defanzivno obeležje, bar što se tiče levog krila i centra nemačkih snaga. Najzad, ovo rešenje je trebalo, u svakom slučaju, da omogući da se očuva najveći deo zauzetog zemljišta. Vidi se, dakle, da rogovski rat nije bio unapred smisljen. On je rođen iz okolnosti koje su ga nametnule Nemcima kao najbolje sredstvo da postignu ciljeve koje su sebi u taj mah bili postavili, što Falkenhajn (Falkenhayn) izrično tvrdi kada piše: »Prelazak u poziciski rat nije izvršen po slobodnoj odluci načelnika Glavnog generalštaba, nego pod teškim pritiskom potrebe«.⁹⁾ Sa naše strane, ovo defanzivno držanje neprijatelja na velikom delu svog fronta zaustavilo je naše gonjenje, ali nam je dozvolilo da, postupajući kao on, obrazujemo potrebne rezerve za protivstavljanje opasnosti obuhvata našeg levog krila; ono nam je naročito omogućilo da dobijemo u vremenu, tome moćnom činiocu koji je imao da doprinese u tako velikoj meri uspehu Saveznika.

Tako se rodio rogovski rat, koji je ubrzo imao da se protegne na ceo front obeju neprijateljskih armija.

* * *

Da bi se zaključilo ovo pitanje naše predratne doktrine, može se, dakle, reći da se naši početni neuspesi ne mogu pripisati ni našoj strategiskoj koncepciji ni našem taktičkom shvatanju operacija. Naši neuspesi mogu se,

⁹⁾ U svome delu »Današnji rat« fon Bernhardi je već pisao: »Neprijatelji Nemačke su primorani na ofanzivu, ako žele da postignu neki rezultat. Što se tiče nas, mi se sigurno nećemo braniti pozadi bedema i rovova. Duh nemačkog naroda štitiće nas od toga. Vrlo gusta mreža železničkih pruga, u odnosu na železnice u Mandžuriji, i bogata mreža upotrebljivih puteva obezbeđuju veliku slobodu kretanja na većini evropskih vojvišta. Sve ove okolnosti čine da, i pored rasprostranjene težnje za ukopavanjem, pre verujem u rat pokreta i operacija nego u poziciski rat.«

pre svega, pripisati okolnostima a naročito natkriljavanju našeg levog krila na reci Sambri (Sambre) od strane jednog neprijatelja koji se nije ustezao da povredi neutralnost Belgije.

Ali ono što se može reći, to je da smo, i pored ovih neuspeha, mogli da *smanjimo naše početne gubitke*, i tu dolazi do izražaja važnost obuke starešina. Već smo govorili o stanju duhova, prožetih ofanzivom do krajnosti, protiv svega i uprkos svemu, preterano prezirući dejstvo vatre i često malo upoznatih sa pravilskim odredbama. Doista, ove odredbe, daleko od toga da budu savršene, kao što smo već videli, nisu mogle na prvi pogled da im dadu tačan pojam o stvarnosti bojnog polja, ali su one trebale da im omoguće da se brzo i lako prilagode toj stvarnosti.

Istina je da su Pešadiska egzercirna pravila tek bila izašla (20 aprila 1914), i to je jedno izvinjenje, ali, bar za pešadiju, postoji još jedno izvinjenje, a to je možda preterana inicijativa na koju su starešine bile naviknute prethodnim Pešadiskim egzercircrnim pravilom od 3 decembra 1904. Doista, zar se u izveštaju koji se nalazi na početku Pravila od 20 aprila 1914 ne kaže: »Pitanje revizije Pravila od 3 decembra 1904 ne bi se postavilo da praksa od skoro deset godina nije jasno pokazala potrebu da se preciziraju metode nastave i borbeni postupci, kako bi se nižim starešinama omogućilo da bolje koriste inicijativu koja im je tako široko pružena«.

Objavljujući jedno pravilo, koje je dozvoljavalo svaku inicijativu umesto da nametne postupke, nesumnjivo je da se prepostavljalo da se ne bude odlučan u jeku raspravljanja koja su izazvali skorašnji ratovi i u nedostatku jedne potpuno ustaljene doktrine. Zbog toga su u svakoj jedinici vršeni opiti na osnovu kojih se usvajao jedan način rada. Naša poslednja pravila (Uput za vođenje velikih jedinica, Ratna služba, Pešadiska egzercirna pravila) tek što su nas izvela iz ovog perioda lutanja, a rat je izbio. Starešine još nisu imale vremena da prodru u sve pojedinstvo ovih pravila. Zbog toga su njihov polet i hrabrost, koji su iznad svake pohvale, ali koji su u neku ruku bili

nasrtljivost, imali za posledicu osetne gubitke, koji nisu bili naknađeni postignutim rezultatima.¹⁰⁾

Ukratko, naša predratna doktrina je bila potpuno u skladu sa logikom i zdravim razumom kao i sa pretstavom o ratu, kakva se onda mogla imati. Možda ona nije bila savršena ni sasvim potpuna sa taktičkog gledišta, ali, u svakom slučaju, ona je bila daleko od toga da bude pogrešna. Nažalost, nije bilo vremena da ona postane vojnička navika, da se ona usadi kod starešina i trupa čije duhovno stanje i obučenost nisu bili u potpunom skladu sa njom.

G. — Doktrina Ratne škole i uloga generalštaba

Potreбно је да kažemo коју рећ о ономе што се називало doktrином Ratne škole, као и о улози коју је одиграо generalstab, tj. generalstabni oficiri које је ова школа спремила, па да закључимо са овим пitanjem наše predratне doktrine.

Makar шта да је о овоме могло да буде ређено, ако уопште постоји нека doktrina koja nije pretrpela neuspeh, то је заиста doktrina која је предавана на Ratnoj školi и коју су применjivali komandanati i generalstabovi, који у рату чине једну celinu. Као доказ за ово нека нам послуže само резултати које су постигли било славни команданти који су на њој предавали, као Foš (Foch), Peten (Pétain), Fajol, Debnej (Debenay), Bia (Buat), било они мање славни који су у њој били обуčавани, или, најзад, она маса generalstabnih oficira који су из ње изашли.

Не треба веровати да се doktrina Ratne škole razlikovala od doktrine коју су propovedала наша правила. То је била потпuno иста doktrina, само што је она у школи преда-

¹⁰⁾ Koliko је oficira, и не najgorih, нашло смрт на првим бојиштима у стојећем stavu i na ugledu neprijatelja, под кијом kuršuma i granata, smatrajući da bi било nedostojno njih да се склоне u неки¹¹⁾ zaklon ili da legnu dok njihova jedinica vodi borbu sa neprijateljem! Osećaj који им чини највећу čast, ali pogrešno shvatanje o zahtevима savremene borbe, за које је требало vremena да се исправи i које nas je isuviše skupo stalo.

vana i teorijski i, naročito, praktično sa mnogobrojnim primenama na konkretne slučajeve, čije proučavanje je stvaralo kod oficira pravo jedinstvo gledišta. Ovom specijalnom gimnastikom duhovi su se formirali i sticali naviku, toliko dragocenu u ratu, da na isti način posmatraju pitanja i da ih vrlo brzo rešavaju, tako da se s pravom moglo reći da je među oficirima koji su svršili Ratnu školu postojalo *jedinstvo doktrine*. To je, sigurno, najveća usluga koju je ova škola učinila vojsci.

Ali, mora se priznati, kor generalštavnih oficira, tj. generalstab, nije uživao veliku popularnost za vreme rata. Naprotiv, svi su bili složni da se na njega bace kamenom, naročito u vreme izglasavanja Murijeovog (Mourier) zakona, a da veličaju našeg borca. Doista, ne može biti reči o tome da se umanjuju zasluge ovog poslednjeg, ali isto tako ne treba zaboraviti da su sve vrline koje je on pokazao mogle da imaju uspeha samo blagodareći vrednosti komandanata i spremi generalštaba. Istina, retko je koji generalstabni oficir više napadan od ostalih; obično se radije napadala ova anonimna, neodgovorna i javnosti malo poznata ustanova, koju čini generalstab uopšte. To je značilo napadati jednu zajednicu za koju se znalo da nema branjoca.

Međutim, ova odbrana nije teška.

Zar se ne zna, ako je čovek ma i najmanje upućen u vojničke stvari, da bez obučenog generalštaba nijedna velika jedinica ne samo da nije sposobna da postigne uspehe, nego ne može ni da započne operacije, pa čak ni da se kreće u redu?

Zar se ne zna da je jedna od prvih teškoća, na koju se nailazi pri stvaranju novih armija, nedostatak generalštavnih oficira? To je bio slučaj sa engleskom, američkom, grčkom, poljskom i čehoslovačkom vojskom.

Zar se ne zna da je taj kor generalštavnih oficira u toku rata ne samo dao veliki broj sjajnih starešina, nego još i obilato platio svoj dug prema otadžbini vrlo osetnim gubicima koje je pretrpeo? Više od 60% predratnih generalštavnih oficira je poginulo, osakaćeno ili zarobljeno.

Zar se ne zna da je blagodareći uticaju generalštabova na pokrete i moral armija strategiski otstupanje u početku rata moglo da se izvrši na znatnom prostranstvu u redu i hladnokrvno i zar u tome ne leži jedan od uzroka za uspeh preokreta na Marni?

Zar se ne zna da se velikim delom generalštabnim oficirima duguje za prijateljske veze, koje je bilo tako korisno uspostaviti sa savezničkim vojskama u Francuskoj i izvan nje?

Zar se, najzad, ne zna da se ubijanjem ugleda generalštabnih oficira istovremeno pogađa cela Armija iz čijih redova su oni regrutovani i u koju se oni povremeno vraćaju radi komandovanja?

No, bolje je da po ovome pitanju damo reč jednoj mnogo pozvanijoj ličnosti, maršalu Žofru (Joffre), koji se nije ustručavao da u svom pristupnom govoru u Francuskoj akademiji nauka podigne bačenu rukavicu ovim rečima:

»Naš kadar generalštabnih oficira bio je naša snaga u početku rata i to je i ostao i pored strahovitih gubitaka koji su proredili njegove redove. Stalo mi je do toga da ovde odam svečano priznanje njegovim zaslugama, njegovoj skromnosti, njegovoj savesnosti i njegovom znanju.

U toku prvih nedelja rata nikad ne bismo učinili to što smo uradili da generalštabovi armija nisu ostali kao stene u oluji, šireći oko sebe jasnoću i hladnokrvnost. Oni su okružavali svoje starešine, na kojima su ležale najteže odgovornosti, atmosferom zdravog i mladićkog pouzdanja, koje ih je podržavalo i pomagalo. Oni su, u toku najnapornijeg rada, za vreme najstrašnijeg moralnog iskušenja, sačuvali jasnoću rasuđivanja, lakoću prilagođavanja i umešnost u izvršenju iz kojih je proizašla pobeda.«

Usluge koje je generalštab učinio za vreme rata nisu dovoljno poznate, jer je njegov rad nevidljiv i nezahvalan. Poželimo da im Istorija da ono mesto koje zaslužuju u organizaciji pobjede.

II. — PREDRATNA DOKTRINA U NEMAČKOJ

Predratna nemačka doktrina je sadržana u Instrukciji od 1 januara 1910, koja je nosila naziv: »Načela visokog komandovanja«, u Ratnoj službi od 22 marta 1908 i u drugom delu Pešadijskih egzercirnih pravila od 29 maja 1906 god.

Kao mi, tako i Nemci traže uništenje neprijatelja u bici, i to u *ofanzivnoj bici*, u kojoj se jedino ovaj rezultat može postići. »Odluku neće doneti posedanje jedne prostoreje ili zauzimanje kakve tvrdave, nego jedino uništenje neprijateljskih snaga. To je, dakle prvenstveni cilj operacija«. Svi duhovi su orijentisani ka *ofanzivi* »kojom jedino može da se pobedi neprijatelj«. Zbog toga se stalno govori o *ofanzivnom duhu* i o *inicijativi*, koje naročito treba razvijati u pešadiji koja ima glavnu ulogu i treba da bude nadahnuta voljom za pobedom i najčistijim duhom požrtvovanja. »Samo sposobnost za inicijativu starešina svih činova omogućava da se pokreću mase pod najtežim okolnostima i obezbeđuje sasređivanje napora«. »Inicijativa, koja se vrši u pravilnim granicama, jeste osnovica velikih uspeha u ratu«.

Ma kolika jedinica bila u pitanju, manevar koji se pretpostavlja svima ostalim manevrima i oblik borbe koji se preporučuje, jeste *obuhvat*. Da se postigne odlučujući rezultat, nije dovoljno samo primorati neprijatelja na otstupanje: »skoro uvek će se pred sobom ponovo naići, posle dužeg ili kraćeg vremena, na neprijatelja koji je potučen u frontalnoj borbi. Trajan uspeh je obezbeđen samo ako se uspe da se protivniku spreči otstupanje ili da se on potpuno otseče od svojih komunikacija« (Načela visokog komandovanja). A i Pešadijska egzercirna pravila od 1906, sa svoje strane, propovedaju obuhvat kao taktički postupak: »Kombinacija frontalnog napada i obuhvata«, kaže se u tim pravilima, »najsigurnija je garancija uspeha«. Nemačka pešadija u toku celog rata u svojim napadima uvek primenjuje taj postupak obuhvata, za koji se mislilo da je otkriven 1918, nazivajući ga infiltracijom.

Raspored koji treba zauzeti za bitku treba da bude saobražen načelu *mase*: »Pogrešno je sasrediti sve svoje

snage za neki drugi cilj, a ne za odluku. Svakako, za odluku se ne može nikada biti suviše jak, te se na bojište ima da privuče i poslednji bataljon«.

Osim toga, na više mesta se preporučuje traženje *iznenađenja i brzine izvršenja*. Ipak, napad ne treba da otpočne dok se sve raspoložive snage ne dovedu na lice mesta. Pravilo od 1906 kaže: »Iako je u toku uvodne borbe celishodno obazrivo uvođenje snaga u borbu, treba imati na umu da je možda najveća greška koja se može učiniti, uvođenje u početku borbe nedovoljnih snaga i njihovo postepeno pojačavanje. Tako će se morati stalno boriti sa malo snaga protiv nadmoćnijeg neprijatelja, te će se dobrovoljno odreći od preimcuštva broja... Pošto se angažuje prethodnica, treba nastojati *da se cela glavnina od jednom uvede u borbu i da artiljeriska borba otpočne tek u trenutku razvoja pešadije*«, kako bi se neprijatelj što duže ostavio u neizvesnosti. Otuda nemački napadi imaju snažan i iznenadan karakter.

Međutim, »pobeda će samo gonjenjem ubrati sve svoje plodove. Sprečavajući neprijatelja da se ponovo zaustavi, da se prikupi i da se preuredi, gonjenje daje rezultate koji bi se mogli postići samo jednom drugom bitkom... Svakom pobedonosnom boju treba da sleduje nezadrživo gonjenje; svaki komandant korpusa je dužan da se u to založi svim svojim bićem. Iskorišćenje uspeha treba vršiti do krajnjih granica snage«.

Najzad, Pravilo od 1906 predviđa da se ofanziva neće uvek izvoditi pod podjednakim uslovima i ono razlikuje tri različita slučaja:

1. — *Susretna borba*, u kojoj najvažnija uloga pripada prethodnici, koja ima punu inicijativu da glavnini obezbedi neophodno vreme i prostor za njen potpuni razvoj.

2. — *Napad na odbranbeni položaj*, u kome, pošto se neprijatelj odrekao inicijative, napadač ima na raspoloženju dovoljno vremena da izvrši svoje pripreme, no ipak, pešadija ne treba da čeka da artiljerija zadobije vatrenu nadmoćnost, pa da otpočne nastupanje. Tako je 3 nemačka armija fon Hauzena (von Hausen) upotrebila ceo dan 22

avgusta 1914 na r. Mezi (Meuse) da pripremi svoj napad od 23 avgusta.

3. — *Napad na utvrđeni položaj*, u kome treba izvršiti još potpunije pripreme, jer je neprijatelj sve preduzeo da napadaču nanese teške gubitke. U ovome slučaju pešadija treba da nastupa samo pod zaštitom artiljeriske vatre i treba u toku noći da zauzme svoj polazni položaj za napad. Ovaj postupak, koji je brižljivo izložen, trebalo je da bude primenjen protiv naših forova na istoku. U svakom slučaju, on je bio primenjen noću 5/6 avgusta 1914 za iznenadni napad na Lijež (Liège).

*

* * *

Što se tiče čisto pešadijske taktike, Nemci su, kao i mi, usvojili *streljački stroj* kao borbeni stroj, no izgleda da su se za njega opredelili teška srca. Pešadijska egzercirna pravila kažu: »Često će se morati pribegavati rasparčavanju na manje jedinice i upotrebi rastresitih strojeva. No, treba imati na umu da je napuštanje smaknutih strojeva zlo koje treba izbegavati kad god je to moguće«. U svakom slučaju je izvesno da je suviše duga upotreba gustih strojeva od strane nemačke pešadije u početku rata pružala našoj artiljeriji izvrsne ciljeve.

No pešadija se ne bori sama; ona mora da dejstvuje *u zajednici sa ostalim rodovima vojske*, a naročito sa artiljerijom. Pravilo kaže: »Iako je pešadija glavni rod vojske, ona se uvek bori u zajednici sa ostalim rodovima vojske«. Pošto artiljerija treba da otpočne borbu tek u trenutku kada pešadija počne da se razvija, ona, strogo uzevši, ne priprema njene napade; ali za vreme nastupanja pešadije i »zanimajući se, koliko je to potrebno, neprijateljskom artiljerijom, ona nastoji da sasredi razorno dejstvo svoje vatre na onaj deo neprijateljskog pešadijskog stroja na koji se želi izvršiti juriš«.

Što se tiče *sredstava za vezu*, ona su prosta: pet vrlo jednostavnih signala, koji imaju to preim秉stvo što su poznati svima i što se mogu davati u ležećem stavu zasta-

vicama ili prosto rukama. U Pravilu se još kaže: »Opšte je pravilo da artiljerija upućuje oficire unapred radi saopštavanja situacije pomoću signala. Oni treba naročito jasno da označe otstojanje koje razdvaja streljački stroj od neprijatelja, kako bi se omogućilo artiljeriji da što duže dejstvuje.«

Najzad, i Pešadiska egzercirna pravila od 1906 uđaraju glasom na *značaj moralnih snaga u ratu*. Ona kažu: »Pored telesne i vojničke obuke, ratnička vrednost vojnika zavisi poglavito od njegovih moralnih i intelektualnih osobina. Cilj obuke jeste da ih ojača. Sposobnosti vojnika su u potpunosti iskorišćene samo ako se njima upravlja po volji starešine. Zbog toga trupa treba da bude disciplinovana, jer je disciplina osnovni stub Armije i prethodni uslov svakog uspeha... Napor i lišavanja koji se trupi nameću za vreme mirnodopskih vežbanja imaju veliku važnost, jer su izvrsno sredstvo za vaspitavanje vojnika; ona prekaljuju njegovu snagu volje i uvećavaju njegovo samopouzdanje... Prema tome, prvi uslov uspeha jeste: dejstvovati odlučno.«

* * *

Nemačka predratna doktrina počivala je, dakle, kao i kod nas, na ofanzivi, no s tom razlikom što je vodila više računa o moći vatre. Pravilo kaže: »Napadati znači prenositi vatru unapred«; malo dalje: »Ofanziva se sastoji u prenošenju vatre ka neprijatelju, po potrebi u njegovu neposrednu blizinu; juriš na bajonet utvrđuje pobedu.« Prema tome, treba nastojati da se zadobije vatrena nadmoćnost kako bi se pokolebao protivnikov moral (otuda jednovremeno angažovanje celokupnih snaga), kao i da se, kad god je to mogućno, zaklanja od dejstva vatre primenom utvrđivanja.

Nemačko visoko komandovanje, pošto je uočilo veliki značaj koji je vatra dobila u poslednjim ratovima, izvuklo je iz toga pouke ne samo u pogledu ofanzive, nego i u pogledu defanzive. Poslednjih godina pred rat, bilo je propisano da pešadija češće primenjuje poljsko utvrđivanje,

što Pravilo od 1906 uopšte nije preporučivalo.¹¹⁾ Štaviše, počev od 1911, pešadija učestvuje u mnogobrojnim manevrima oko tvrđava, koji su vođeni po odredbama Pravila za pionirsku službu u napadu na tvrđave. Zato je 1914 Nemačka vojska bila mnogo više srođena sa primenom poljskog utvrđivanja nego naša.

Uostalom, na ovu brigu o važnosti vatre nailazi se i pri upotrebi konjice. Između 1900 i 1912 gledišta su se izmenila i nova evolucija orijentiše ovaj rod vojske na upotrebu vatre na uštrb hladnog oružja. Svih jedanaest konjičkih divizija, koje su predviđene za slučaj mobilizacije, imaju, počev od oktobra 1913, pored svog divizionala konjičke artiljerije i po jedno mitraljesko odeljenje i jednu ili dve čete velosipedista, a od januara 1914 i po jedno pionirsko odeljenje. Ova konjica će vršiti izviđanja pomoću izviđačkih odeljenja, no ovi delovi će biti podržani glavninom konjice, koja je takođe potpomognuta pokretnim jedinicama svih rodova vojske. Na taj način, konjica će imati otpornu snagu, koja će biti sposobna ne samo da spreči prodiranje neprijateljskih izviđačkih delova, nego i da se trenutno odupre većim pešadiskim odeljenjima. Taktika nemačke konjice sastojaće se, dakle, u tome da izbegava borbu hladnim oružjem i da privuče francusku konjicu pod vatru pušaka i topova jedinica na položaju. U boju konjica učestvuje poglavito vatrom, a u gonjenju ona se zalaže neštedimice.

*
*   *

Ukratko, sa francuske, kao i sa nemačke strane, ofanzivna doktrina je bila na ceni pre rata, no kod naših protivnika u razumnijem i metodičnijem obliku nego kod nas.

Elementi uspeha, čijem ostvarenju je trebalo težiti u svakoj ofanzivi, jesu:

¹¹⁾ »Velika teškoća na koju se nailazi da se streljački stroj, koji je izložen efikasnoj vatri, izvede iz zaklona koji je on s muškom izradio, i da se povede napred, treba da nas učini obazrivim u upotrebi ašovčića u ofanzivi« (Pešadiska egzercirna pravila od 1906).

- *masa*, jer se u bici nikad nije dovoljno jak;
- *iznenađenje*, za koje Uput za vođenje velikih jedinica kaže da: »za neprijatelja pretstavlja opasnost koju on ne može da parira ni potpuno ni blagovremeno«. To iznenađenje će biti pripremljeno i potpomognuto tajnošću operacije, manevrom (obično obuhvatnim, naročito kod Nemača) i brzinom izvršenja;
- *sjedinjavanje rodova vojske* na bojištu, tako da se postigne najveći rezultat sasređivanjem napora;
- *gonjenje*, žestoko i brzo, radi iskorišćenja postignutih uspeha; i najzad,
- *moralna nadmoćnost*, jer, kao što kaže naša Ratna služba: »vrednost trupa, u krajnjoj liniji, odlučuje o pobedi«.

DRUGA GLAVA

LETO I JESEN 1914 OPERACIJE U POLJSKOJ VOJNI

PRVA FAZA

Prva faza operacija, od 2 avgusta do 13 septembra 1914, okarakterisana je operacijama poljske vojne, čiji su rezultati bili neposredni, ako ne i odlučujući.

Sve se odigralo onako kako to predviđa Uput za vođenje velikih jedinica kad kaže: »Opšta bitka je rezultanta bitaka armija, koje su manje ili više odvojene jedna od druge, ali se sve objedinjuju u jednoj uskupnoj konцепцији«. Tako je rezultat koji su Nemci tražili u bici na granici postignut njihovim desnim krilom, koje je ugrožavalo obuhvatom naše levo krilo; to je imalo za posledicu otstupanje celog francuskog rasporeda. Obratno tome, manevar iste vrste, no ovoga puta u našu korist, primorava u bici na Marni ceo neprijateljski raspored na otstupanje.

Događaji ove prve faze ističu, kako sa strategiske, tako i sa taktičke tačke gledišta, važnost izvesnih činilaca uspeha, koji su uostalom već poznati, no koje je, izgleda, korisno podvući.

Sa strategiske tačke gledišta treba ukazati na:

I. — Značaj iznenađenja

A. — Sa francuske strane. — U početku, francusko komandovanje je smatralo da pred svojim frontom ima samo 20 nemačkih armiskih korpusa i 8 konjičkih divizija;

ono je uzimalo u obzir samo aktivne korpulse, koji su postojali za vreme mira, smatrajući da neprijatelj neće da upotrebi svoje rezervne korpulse za prvi udar. No, suprotno njegovim predviđanjima, Nemci su obrazovali 14 rezervnih armiskih korpusa, i blagodareći njima mogli su da povećaju masu svog desnog krila ne na 8 korpusa, kao što se verovalo, nego na 16 armiskih korpusa. Iz ovoga je proizašlo pravo iznenadenje kojim je od samog početka naše levo krilo stavljeno u znatno podređen položaj.¹

Što se tiče kretanja nemačkog desnog krila kroz Belgiju, ono je bilo predviđeno, pošto je jedna varijanta koncentraciskog plana (koji je počeo da se izvršava od 2 avgusta uveče) imala za cilj da produži naše levo krilo više ka severu. No, ipak je postojalo iznenadenje, utoliko što se obuhvatnom kretanju nemačkog desnog krila nije pripisivao sav onaj zamah koji je ono imalo, što se nije znalo da je ova masa bila obrazovana od najboljih nemačkih armija i, najzad, da će ovo krilo da pređe u ofanzivu pre nego što snage našeg levog krila budu potpuno koncentrisane (21 avgusta).²

B. — Sa nemačke strane. — Operacijski plan se zasnivao na uništavanju Francuza pre nego što Rusi budu imali vremena da intervenišu. Stvarno se znalo da je za mobi-

¹⁾ Međutim, da se htelo pogledati u nemačku Instrukciju o načelima visokog komandovanja od 1 januara 1910, moglo se pročitati sledeće: »Armije se sastoje od armiskih korpusa, konjičkih divizija, rezervnih armiskih korpusa ili rezervnih divizija...«, a malo dalje: »Rezervni korpsi se formiraju po istim načelima kao i armiski korpsi«. Nemci su u toku mobilizacije stvarno formirali 14 rezervnih korpusa i izvestan broj divizija, što je zajedno iznosilo 31 rezervnu diviziju.

²⁾ Zaista, možda se preterano računalo na otpornu moć belgijskih tvrđava, koje su trebale da nam stvore vreme da preduzmemo odgovarajuće mere. Osim toga, Englezi, koji su trebali da budu na mestu, oko Monsa, 20 avgusta, završili su svoju koncentraciju tek 21. Dakle, tek 22 avgusta, kaže maršal Frenč (French) u svom službenom izveštaju, »mogao je (Frenč) da preduzme mere za upućivanje trupa na položaje za koje je smatrao da su najpodesniji«. Najzad, tek 22 uveče 51 rezervna divizija smenuje 1 armiski korpus na Mezi, južno od Namira (Namur), a tek 23 avgusta stiže 4 grupe rezervnih divizija na r. Sambru (Sambre) kod Žemona (Jeumont).

lizaciju Rusa bilo potrebno 2 meseca. Ovo je prevarilo Nemce. Rusi su bili spremni čim je rat objavljen, što je prinudilo Centralne sile da već druge nedelje septembra 1914 izmene svoj plan. U svakom slučaju, još od samog početka oni su bili prinuđeni da protivstave Rusima svoju 8 armiju, jačine 4 armiska korpusa i 1 konjičke divizije. Ovo je prvo iznenađenje.

Drugo iznenađenje je bilo stupanje Engleske u rat, čiju neposrednu intervenciju Nemci nisu uzeli u obzir. Iz besa, oni su se potsmevali toj »prezrenja dostoјnoj maloj britanskoj armiji«, ali im nije trebalo dugo vremena da uvide da se sa njom mora da računa.

Još jedno iznenađenje priređeno im je našim prelaskom u protivofanzivu na Marni, baš onda kada su naši neprijatelji verovali da, posle svojih početnih uspeha, imaju posla samo sa tučenim armijama, nesposobnim da se povrate.

A najveće iznenađenje je bilo kada se nemačko desno krilo, smatrajući da je došao trenutak kad se sme sve preduzeti, osmeliло да nastupa istočno od Pariza, da bi bolje obuhvatilo naše levo krilo, pa je iznenada napadnuto u bok od Monurijeve (Monoury) armije.

Ovo vrlo nepotpuno potsećanje na one prve događaje dovoljno je da ukaže na značajnu ulogu koju je odigralo iznenađenje u ratu u poljskoj vojni.

II. — Uopštena primena obuhvatnog manevra. Njeni rezultati. — Verni gledištima svoga bivšeg načelnika Glavnog generalštaba, grofa fon Šlifena (von Schlieffen), Nemci su pripremili obuhvat oba naša krila odmah na početku operacija. Njihovo levo krilo je bilo zaustavljeno francuskim pograničnim utvrđenjima, koja, kako su se oni nadali, mogu savladati, s obzirom na brze uspehe koje su postigli protiv belgiskih utvrđenja. Suprotno tome, njihovo desno krilo je moglo da ostvari predviđeni manevr, blagodareći invaziji Belgije.

Isto tako, pobeda na Marni je ostvarena primenom istovetnog manevra od strane francuskog komandovanja, i sve dok front nije stabilizovan, obe strane su tražile odluku u obuhvatu.

Ovaj postupak (kao uostalom i proboj fronta) ima za posledicu poremećaj ravnoteže snaga. Da bi se izbegao pretstojeći poraz, ceo borbeni raspored je bio prinuđen na povlačenje.

To je rezultat koji je postignut obuhvatnim manevrom, kako od strane Nemaca u bici na granici, tako i od strane Francuza u bici na Marni, no on očigledno ne odgovara rezultatu koji je tražen, tj. uništenju jednog dela neprijateljskih snaga. Razlog za ovo jeste taj, što je u obema bitkama o kojima smo govorili obuhvat ostao u fazi natkriljavanja. I, zaista, čim se uvidelo da se ocrtava natkriljavanje, francusko se komandovanje, kao što je to docnije uradilo i nemačko komandovanje, izvlači iz obuhvata drugim manevrom, otstupnim manevrom, koji mu omogućava da izbegne neprijateljskom obuhvatu.

Da bi se potpuno ostvario obuhvat, potrebno je da armije, koje su njime ugrožene, ili ne znaju za opasnost koja im preti, ili da su toliko angažovane da se ne mogu blagovremeno odlepiti od neprijatelja. Jednom reči, treba imati posla sa pasivnim neprijateljem.

No, na današnje vreme ove povoljne okolnosti, izgleda, mogu se vrlo retko desiti ako je komandovanje dobro obavešteno i ako zna da upotrebi svojstva naoružanja, koje olakšava prekid borbe i izvršenje otstupnog manevra.

Štaviše, obuhvat izgleda izvodljiv samo ako se raspolaze znatnom brojnom nadmoćnošću nad neprijateljskom armijom, zbog znatnog proširenja fronta koje je potrebno za izvršenje obuhvata. Naprotiv, za natkriljavanje nije neophodna ova brojna nadmoćnost, pa tu, možda, treba tražiti razlog zbog koga obuhvatni manevri nisu postigli rezultate koji su od njih očekivani u početnim operacijama.

Avgusta 1914 imale su armije, koje su stajale nasuprot jedna drugoj, otprilike istu vrednost. Neki nemački pisci, kao Ludendorf, Frajtag, Baumgarten — Kruzius (Baumgarten — Crusius), Getke (Gaedke), smatraju čak da su Francuzi, Englezi i Belgijanci imali brojnu nad-

moćnost od oko 70.000 ljudi.³ U svakom slučaju, maršal Žofr piše u svom memoaru Anketnoj komisiji zbog slučaja u Brieju (Briey), a povodom bitke na granici: »Nije nas smrvila brojna nadmoćnost; mere koje su bile preduzete dozvoljavale su nam da primimo bitku, ne samo sa brojno približno jednakim snagama, uvezši nemačke snage u celini, nego i sa istom podelom snaga sa savezničke i nemačke strane... Ali je savezničko levo krilo, prema najboljim jedinicama nemačke armije, bilo sastavljeno od raznorodnih elemenata, nejednake vrednosti (Engleska armija, Belgiska armija itd.)«.

To je isto bilo i na Marni, iako ovi isti nemački pisci pripisuju svoj poraz svojoj brojnoj podređenosti.⁴

Izgleda, dakle, da se za rezultate koji su postignuti natkriljavanjem duguje više manevru, pretnji, nego brojnoj snazi. Naprotiv, da bi se ostvario obuhvat, apsolutno je potrebna velika brojna nadmoćnost. To je misao koju izražava Frajtag kad piše: »Neprijateljske armije mogu da budu obuhvaćene pojedinačno, kao što se desilo kod Tanenberga i docnije kod Hermanštata (Hermanstadt), gde je ostvarena Šlifenova »Kana«, ali obuhvat celokupnih neprijateljskih snaga je vrlo teška stvar. Da bismo ga mogli ostvariti na Marni, trebalo je da raspolažemo još jednom armijom ešeloniranom pozadi nemačkog desnog krila.«

III. — Značaj moralnih snaga. — Za pobedu na Marni dugovalo se, kao što je već rečeno, ne samo valjanosti komandovanja i generalštabova, nego naročito moralnoj

³⁾ Ustvari, Saveznici su imali samo 66 francuskih i 4 britanske divizije, jer treba oduzeti 6 belgiskih divizija koje nisu učestvovale u bici na granici, dakle, ukupno 70 francusko-engleskih divizija, koje su pretstavljale snagu od 1,100.000 ljudi. Nemci su, pak, raspolagali sa 71 aktivnom i rezervnom divizijom i sa 17 dopunskih brigada, koje su od samog početka angažovane u Alzasu i Lorenu, dakle, ukupno snagu od 1,400.000 ljudi.

⁴⁾ Ustvari, Nemačka armija od početka rata oslabljena je za 11 divizija, koje su bile zauzete opsadom Anversa (Anvers) i Mobeža (Maubeuge), ili su u najvećoj žurbi upućene na Ruski front. Može se, dakle, smatrati da su u bici na Marni efektivi s obe strane bili približno jednaki.

snazi o kojoj su trupe dale dokaza i koja je bila brižljivo održavana.

Posle bitke na granici, naše trupe otstupaju, ali one nemaju osećaj da su bile potučene (što je, uostalom, tačno), a zatim, komandanti im objašnjavaju da je potrebno na neprijateljski manevr odgovoriti drugim manevrom, pri-vremenim povlačenjem do trenutka kada će povoljnija situacija omogućiti da se preduzme protivofanziva.⁵ Ova dva razloga su dovoljna da održe moral za vreme ovog teškog otstupanja, i pored bolnog utiska koji je prouzrokovalo napuštanje u neprijateljske ruke jedne od najbo-gatijih pokrajina Francuske, i pored prekomernog zamora jednog marša, koji je na levom krilu iznosio oko 300 ki-lometara, koji se vršio 12 dana po strahovitoj žesti i bio je prekinut samo bojem kod Giza (Guise), koji je bio uspeh nášeg oružja.

Vera u uspeh i poverenje u komandovanje su toliki da, kada je stiglo naređenje da se stane prema neprijatelju i pređe u protivofanzivu, ove iste trupe, fizički iscrpene, bacaju se u napad sa žestinom i poletom koji su najveli-čanstvenija manifestacija svemoći moralne snage.⁶

Nemci, koji su tada govorili da Francuzi ispred njih beže kao zečevi, nisu očekivali takav napon energije; oni nisu verovali da smo mi još sposobni za ovakvu »hrabrost i preziranje smrti« koje general Baumgarten-Kruzius pri-znaje našim vojnicima sa Marne. A to je bio jedan od uzroka njihovog poraza.

Ubedljivi primer, možda najubedljiviji u ovoj celoj vojni, o značaju moralne snage za uspeh i o brizi koju ko-

⁵⁾ Zapoveštu Vrhovnog komandanta od 2 septembra naređeno je da »svaki mora da bude obavešten o situaciji i da mora da založi svu svoju energiju za konačnu pobedu.«

⁶⁾ Doista, treba se setiti poruke Vrhovnog komandanta od 6 septembra, koja je otada postala slavna: »U trenutku kada se započinje bitka od koje zavisi spas zemlje, važno je potsetiti svakoga da više nije vreme da se gleda unazad. Svi napor treba da budu usmereni na napad i potiskivanje neprijatelja. Jedinica koja više ne može da napreduje, mora po svaku cenu da održi zauzeto zemljište i pre da izgine na mestu nego da otstupi. Pod sadašnjim okolnostima nikakva slabost neće biti tolerisana.«

mandovanje treba da posveti njenom podržavanju i održavanju na najvišem stepenu.

IV. — Nedostatak koordinacije u operacijama savezničkih armija. — Ono što je nedostajalo, i što je imalo još dugo da nedostaje Francuskoj, Belgiskoj i Britanskoj armiji, to je koordinacija koja proishodi iz zajednički saставljenog plana koji se izvršava pod jedinstvenim rukovodstvom. Svaka od ovih armija ima svoje starešine, koje slabo održavaju međusobne odnose, odnose koji su, uostalom, nedovoljno određeni. Zbog toga i nema jedinstva akcije na vojištu. »Danas je dozvoljeno reći, piše Anoto (Hanotaux),⁷⁾ da se belgisko komandovanje, odlučivši da povuče svoju Armiju u utvrđeni logor Anversa, podalo jednoj političkoj i vojničkoj koncepciji, koja više nije bila u skladu sa potrebama toga trenutka. Tako isto, Britanska armija se pojavila tek 23 avgusta na toj prostoriji, dok se bitka vodila već dva dana i bila već gotovo izgubljena između Namira i Šarleroa. Uloga zahodećeg krila, koju je Britanska armija trebalo da odigra, bila je na ovaj način promašena u otsudnom času.«

Sa gledišta taktike nesavršenosti naših metoda padaju jasno u oči francuskom komandovanju i ono odmah na njih ukazuje u svojim raspisima od 16 i 24 avgusta 1914.

1. — Dejstvo savremenog oružja. — Još od prvih sukoba (to potvrđuju i gubici) utvrđeno je da je vatrica savremenog oružja jedan od glavnih elemenata u borbi. Nemci se gorko žale na naš top 75 mm koji čini pustoš u njihovim redovima; obratno, naše trupe nisu toliko osetljive, koliko bi se moglo verovati, na dejstvo nemačke artiljerije koja, u toku celog ovog prvog perioda, gada uglavnom suviše visoko; zrna njenih oruđa 105 mm i 210 mm proizvode više moralno no materijalno dejstvo. Međutim, domet ove teške artiljerije, koji je veći od

⁷⁾ »Enigma kod Šarleroa« od Anotoa, septembar 1917.

dometa našeg topa 75 mm, stavlja je izvan dejstva naših oruđa, a to je nesumnjivo jedan element nadmoćnosti.⁸

No oružje prema kome niko ne ostaje ravnodušan jeste mitraljez, koji svojim materijalnim i moralnim dejstvom potpuno gospodari na bojištu.⁹

S druge strane, nemačko vazduhoplovstvo od samog početka pokazuje izvesnu naviku, koja nama nedostaje, da radi u vezi sa svojom artiljerijom, kojoj obeležava ciljeve.

Dakle, prva konstatacija: *prvorazredna važnost vatre*, koja se ne može zanemariti ako se želi da se izbegnu najkravaviji gubici.

2. — Nedostatak koordinacije pri upotrebi artiljerije i pešadije. — Pešadija ne ume da sačeka podršku artiljerije, naročito kad treba osvajati utvrđene položaje, te se prevremeno izlaže neprijateljskoj vatri. Nema dovoljno koordinacije između dejstva pešadije i artiljerije.¹⁰ U raspisu od 16 avgusta kaže se: »Napadi će biti utoliko mnjevitiji i utoliko manje smrtonosni ukoliko su sa većom brižljivošću pripremljeni. Uostalom, kad god je rađeno tako i kad god su komandanti znali da operišu metodično i brzo (upamtimo ova dva izraza), objedinjujući dejstva

⁸⁾ Oruđa 105 mm i 150 mm imaju domet od 7 do 7,5 km dok naš top 75 mm ne prelazi domet od 4 km. (Ovo u početku rata. — Prim red.).

⁹⁾ Na oglas mobilizacije francuski pukovi imaju po 3 voda mitraljeza (6 oruđa), a nemački pukovi imaju 1 mitraljesku četu od 3 voda (6 oruđa), no već početkom 1915 oni su ojačani sa po jednim samostalnim mitraljeskim vodom od 3 oruđa, koja su uzeta iz tvrđava, što čini da nemački pešadiski puk ima 9 mitraljeza. Od tog trenutka broj mitraljeza ne prestaje da se povećava i s jedne i s druge strane, tako da 1918 dostiže cifru od 24 oruđa na puk.

¹⁰⁾ »Neobjedinjeno dejstvo artiljerije i pešadije bilo je uzrok mnogobrojnim taktičkim neuspescima na početku rata; pešadija je napredovala samo uz teške gubitke; ona je najčešće zaustavljana pred neprijateljskim utvrđenjima za koja se ponekad nije ni slutilo da postoje i koja su obično ostajala netaknuta. Artiljerija, u zadnjem u odnosu na pešadiju koja se isuviše žurila, potpomovala je napade slabo ili nikako: ona je bila obezoružana prema jednom dobro zaklonjenom neprijatelju, koga nije videla i na koga joj nije bilo ukazivano« (Potpukovnik Oble).

oba roda vojske, neosporna nadmoćnost naše artiljerije i neodoljiva snaga naše pešadije odmah su nam omogućile uspeh«. A u raspisu od 24 avgusta dodaje se: »Iz prikupljenih podataka o dosadašnjim borbama proizlazi da napadi nisu vršeni u tesnom sadejstvu pešadije i artiljerije; svaka uskupna operacija sastoji se iz niza pojedinačnih dejstava čiji je cilj osvajanje oslonih tačaka.

Kad god se želi da osvoji jedna oslona tačka, treba pripremiti napad artiljerijom, zadržati pešadiju i uputiti je u napad tek sa otstojanja sa koga će sa sigurnošću da dostigne cilj.

Kad god je pešadija upućena u napad sa suviše velike daljine, pre nego što se osetilo dejstvo artiljerije, pešadija je potpadala pod mitraljesku vatru i trpela gubitke koji su mogli da budu izbegnuti«.

Druga konstatacija: strahovito dejstvo vatre primorava da se pešadija ne upućuje u napad pre nego što se izvrši ozbiljna artiljeriska priprema.

Misao koja je izneta u Ratnoj službi od 2 decembra 1913 da: »artiljerija ne priprema više napade, ona ih potpomaže«, u suprotnosti je, dakle, sa borbenim potrebama. Treba učiniti korak unazad i vratiti se na odredbe propisa od 1895, koji dodeljuje artiljeriji ulogu pripremanja pešadijskih napada obasipanjem zrnima onih ciljeva koji su joj dodeljeni za napad, i to pre nego što pešadija stupi u dejstvo. Izostavljajući izraz »priprema«, propis od 1913 naročito je htio da reaguje protiv pojma o borbi artiljerije, koja je imala za cilj da ostvari vatrenu nadmoćnost nad neprijateljskom artiljerijom pre nego što se pešadija uvede u borbu, no ovaj propis je potpuno priznavao potrebu da artiljerija uništi sve ono što bi se suprotstavilo nastupanju pešadije.

U izveštaju podnetom ministru zaista se kaže: »Traženje nadmoćnosti nad neprijateljskom artiljerijom ima jedino za cilj težnju da se dejstvuje sa maksimumom snage protiv napadnih ciljeva pešadije. Jasno je da nijedna prilika da se ova nadmoćnost postigne ne treba da bude zanemarena, a, uostalom, često se dešava da je prva prepreka na koju pešadija nailazi baš vatra koju ona trpi

od neprijateljske artiljerije... Što se tiče artiljeriske pripreme napada, ona ne može da bude odvojena od dejstva pešadije, jer artiljeriska vatra ima samo ograničeno dejstvo protiv zaklonjenog neprijatelja, a da bi se neprijatelj naterao da se otkrije, treba ga napasti pešadijom».

Propis od 1913 greši u ovoj poslednjoj tački, u kojoj se podrazumeva da artiljeriska priprema i pešadiski napad treba da se vrše jednovremeno. Možda bi ovome trebalo tražiti uzrok u našem nedostatku u teškoj poljskoj artiljeriji, što nas sprečava da tučemo zaklonjenog neprijatelja.

Ma kako bilo, pa čak iako se raspolaže samo lakom artiljerijom, svaki pešadiski napad treba da bude pripremljen artiljerijom; no ovo pretpostavlja da je ona potpuno upoznata sa tokom borbe, potpuno obaveštена o pokretima i potrebama pešadije, a to nije slučaj. Ako je priprema napada priznata kao neophodnost, ona je moguća samo ako postoji tesna veza između pešadije i artiljerije, koja pešadiji omogućava da stavi do znanja svoje potrebe, a artiljeriji da ih zadovolji.

3. — *Nedostatak dubine pešadiskih napada i suviše velika osjetljivost borbenih strojeva.* — Druga posledica dejstva vatre jeste da pešadija treba da izloži samo najmanji broj ljudi, i to u što manje osjetljivom stroju, pa sledstveno tome i da bude ešelonirana po dubini.

U raspisu od 24 avgusta kaže se još i ovo: »Izgleda da pešadija ne shvata potrebu da se organizuje za dugo-trajnu borbu. Bacajući odmah u prvi borbeni red mnogo-brojne i guste jedinice¹¹ ona ih odmah izlaže neprijateljskoj vatri koja ih desetkuje i tako zaustavlja njihovu ofanzivu, a često ih ostavlja na milost i nemilost jednog protivnapada. Pešadija treba da vodi borbu *u dovoljno retkom streljačkom stroju*, koji se neprekidno pothranjuje, potpomognuta artiljerijom i da na taj način produžava napad do trenutka kad juriš može da bude uspešno izvršen«.

¹¹⁾ Poznato je da je prema Pešadiskim egzercirnim pravilima gustina streljačkog stroja otprilike jedan strelac na dužni metar.

To je, dakle, bio rezultat naših predratnih shvatanja o borbi, shvatanja koja su, kao što smo videli, bila malo preterano zasnovana na ofanzivi do krajnosti koja je trebalo da savlada sve prepreke. Otuda su *strojevi još uvek suviše gusti* (iako je to streljački stroj) i suviše smaknuti ka jedinicama prvog borbenog reda, tako da borbeni raspored nema dovoljnu dubinu da bar jedan njegov deo ne potpadne pod dejstvo vatre i da se omogući pothranjivanje borbe za izvesno vreme.

4. — *Primena poljskog utvrđivanja.* — Već od prvog dodira sa Nemcima, a naročito u napadima koje su vršile naše armije na centru, od 14—20 avgusta u Lorenu: Diez (Dieuse), Moranž (Morhange), Delm (Delme), Šato Salen (Château-Salins), naše trupe su nailazile, ne bez izvesnog čuđenja, na položaje organizovane odbranbeno, na kojima je neprijatelj znao da primeni sve mogućnosti koje mu je fortifikacija pružala.¹²

Što se nas tiče, mi delimo našu pešadiju po organizmim jedinicama, po zemljjišnim prirodnim oslonim tačkama, koje smatramo podesnim za odbranu, ali koje jedva nešto malo uređujemo za odbranu, — toliko smo prožeti idejom o ofanzivi. Posledica toga je da pružamo vrlo vidljive i vrlo osetljive ciljeve neprijateljskoj artiljeriji, koja je na taj način obaveštена o jakim, ali i osetljivim tačkama naše organizacije. S druge strane, veliko otstojanje koje razdvaja naše oslone tačke (oko 1.000 metara), omogućava napadaču da ih zauzme opkoljavanjem. Već tada mi smo mogli da uvidimo potrebu za kamufliranjem

¹²⁾ »Neprijatelj je sačekivao francuski napad na položaju koji je bio brižljivo proučen još za vreme mira, a na kome su radovi bili otpočeti 1 avgusta. U celini, to je bila utvrđena linija koja je štitila komunikacije između Meca i Strasbura i koja je spajala ova dva utvrđena logora... Nemački otpor, slab 14 avgusta, bio je sve jači ukoliko se napad više približavao ovoj liniji, a bio je naročito uporan 17-og. Bitka kod Moranža—Sarbura (Morhange—Sarrebourg) otpočela je 20 avgusta na zemljiju koje je blagovremeno pripremljeno. — General Manžen (Mangin), »Kako je završen rat«.

To se isto desilo i u Luksemburgu, gde su čela naših kolona naišla na vrlo ozbiljne odbranbene organizacije.

naših položaja, što je ostvareno tek posle tri godine napora.

Međutim, raspis od 24 avgusta potseća na propise Ratne službe kada kaže: »Kada se zauzme jedna oslona tačka, treba je odmah utvrditi, ukopati se i privući artilleriju da bi se sprečio svaki protivnapad neprijatelja«.

Docnije, u bici na Marni, doživeli smo novo iznenadenje kada smo potisli neprijatelja i našli neke delove njegovog fronta prosto obeležene linijama rovova i ukočanih mitraljeskih položaja, koje smo dolazili da gledamo sa radoznalošću, toliko smo malo bili naviknuti da to i mi radimo.¹³⁾

Najzad, posle bitke na Marni, naše gonjenje je potpuno zaustavljeno pred položajima na r. Eni (Aisne), koje je neprijatelj organizovao na brzu ruku, no na kojima su se i pored toga nalazili duboki rovovi, a ponekad čak i dosta guste mreže bodljikave žice.

Dakle, Nemci se nisu ustručavali da pribegnu mogućnostima koje pruža fortifikacija da bi se prilepili za zemljište i da bi mogli, kao što smo to već ranije rekli, na svom odbranbenom frontu da izvrše izvlačenje snaga za novi manevr koji nameravaju da preduzmu. U svakom slučaju, lako će se uočiti da su njihove trupe bile obučavane u poljskom utvrđivanju.

I u ovom pogledu trebalo je napustiti naše predratne ideje i naučiti se kopanju. Da bi se stekla ova navika, pre nego što bi ona potpuno postala naš običaj, bilo je potrebno, kao što ćemo to docnije videti, da prođe izvesno vreme.

5. — *Izostanak sudara protivničkih konjica.* — Za vreme celog ovog perioda naša konjica je vršila znatne pokrete, naročito u početku rata u Belgiji, i iscrpljavala se nemajući prilike da se oproba sa nemačkom konjicom, koja sistematski izbegava borbu hladnim oružjem. Uvek, kad god se uhvati dodir sa njenim patrolama, ove se po-

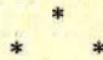
¹³⁾ Naročito na frontu 10 rezervnog korpusa, koji je imao odbranbeni zadatak u oblasti severoistočno od Esterneja (Esterney) — šuma Golt (Gault) i Klo Le Roa (Clos Le Roi).

vlače i navlače naše eskadrone na puške pešadije ili karabine konjičkih jedinica koje su sjahale za borbu peške, te se u ovom istom raspisu od 24 avgusta već izvlače sledeći korisni zaključci:

»Važno je«, kaže se u njemu, »da naše konjičke divizije uvek imaju podršku pešadije, koja će ih potpomagati i povećavati njihove ofanzivne mogućnosti. Potrebno je, takođe, ostaviti konjima vremena da jedu i spavaju, bez čega će se konjica prevremeno iznuriti, još pre nego što bude upotrebljena.«

Zaista, posle bitke na Marni, naša konjica, koja se još nije oporavila od zamora iz početnih operacija, možda nam nije učinila sve one usluge koje su se od nje mogle očekivati.

6. — Najzad, *treba se organizovati da bi se moglo izdržati*. — »Da se obezbedi krajnji uspeh, nije dovoljno imati poleta i hrabrosti, treba, takođe, umeti izdržati i, prema tome, izbeći prevremeno iznuravanje trupe kako na marševima, tako i u borbi« (Raspis od 16 avgusta). Prema tome, treba izbegavati svaki zamor koji ne nameće taktička situacija; ne sme da bude perioda nepotrebnih čekanja ni suviše poznih izdavanja sledovanja, koje nameću trupama preterane napore.

Osim ovih opaski strategiske i taktičke prirode, prve operacije u ovom ratu iznose na videlo dva pitanja od opštег interesa, koja zaslužuju pažnju: kriza u municipiji i inicijativa izvršilaca u poljskoj vojni.

Nedostatak municije se vrlo brzo osetio. — Iskustvo poslednjih ratova je, međutim, pokazalo da je za ulazak u rat potrebna početna zaliha od 3.000 zrna na artiljerisko oruđe. Mi smo imali jedva polovinu toga. Zato se već u bici na Marni počinje da oseća kriza u artiljeriskoj municipiji. Situacija izgleda tako ozbiljna da glavnokomandujući lično uzima ovo pitanje u svoje ruke. Otada on postaje glavni distributor municije.

Zanimljivo je zapaziti da se slično događa i kod neprijatelja, i to otprilike u isto vreme. Doista, kod fon Frajtaga se može pročitati: »Zalihe u artiljeriskoj municipiji predviđene za rat bile su kod svih zaraćenih strana znatno ispod potreba. Naše trupe našle su se više puta, a naročito na kraju jeseni 1914, u kritičnoj situaciji usled ovog nedostatka. Međutim, bilo je nemoguće da se još za vreme mira stvore tako ogromne zalihe kakve su stvarno bile potrebne«.

Inicijativa izvršilaca u poljskoj vojni¹⁴. — Ne može se osporavati da su za vreme celog ovog perioda krajnje aktivnog rata starešine na svim stepenima hijerarhije imale veliku inicijativu i da su katkad morale da donose odluke koje su imale ozbiljne posledice. Uostalom, drukčije nije moglo ni da bude u situaciji koja se svakog trenutka menjala i koju komandanti nisu mogli dovoljno iz bliza da prate da bi izdavali celishodna naređenja. Prema tome, komandant je direktivama stavljao do znanja svoje namere, obuhvatajući često period od više dana, te je tako uticao na borbu. Kad god je htio da interveniše zapovestima, u cilju neposrednog izvršenja, njegove su zapovesti stizale suviše dockan i nisu više odgovarale okolnostima momenta.

Dakle, inicijativa koja se ostavlja izvršiocima, počev od komandanta divizije do komandira pešadijskog ili artiljeriskog voda, jeste jedna potreba, a vršenje ovog prava, na koje su starešine bile naviknute još za vreme mira, učinilo nam je najdragocenije usluge.

U savremenoj borbi, a naročito pod vatrom, svaki starešina je uvek dužan da primenuje inicijativu; viši starešina ne može da ga zameni. Dovoljno je da mu unapred stavi do znanja svoje namere i da mu odredi cilj koji ima da postigne, pa će tako postići jedinstvo akcije i sasređivanje napora. Rukovodjenje borbe je stvarno u rukama izvršioca, pa ma šta se uradilo, tako će i ostati. I najbolje

¹⁴⁾ Pod *izvršiocem* podrazumevamo starešinu, ma na kome stupnju hijerarhije, od komandanta divizije do komandira najmanje jedinice.

obavešteni viši komandant obično može da interveniše samo upotrebom svojih rezervi (ljudstvo ili vatra).

Zaključak. — Raspisi od 16 i 24 avgusta, toliko jasni i toliko koncizni, ispravili su već u prvim danima borbe nesavršenosti naše obuke i popunili praznine u njoj, i to ne samo time što su potsetili na pravilske odredbe, nego i time što su formulisali nove.

Ovi raspisi naročito reaguju:

— protiv navike da se zanemaruje dejstvo vatre, te zabranjuju suviše guste strojeve kojima se želi da proizvede efekat mase i preporučuju primenu poljskog utvrđivanja;

— protiv preterane brzine izvršenja, protiv te »furia francese«,¹⁵ koja ne dozvoljava da se ostvari sasređivanje napora pešadije i artiljerije, tj. objedinjavanje rodova vojske; otuda proističe potreba za povezivanjem metoda i brzine.

Najzad, ovi raspisi insistiraju na važnosti veze, naročito između pešadije i artiljerije, problemu koji je tek bio postavljen i za čije će rešenje biti potrebno mnogo vremena.

Jednom reči, oni ukazuju na naše pogreške.

Ali, mogu li se običnim raspisima odjednom izmeniti stečene navike i ustaljeni tok misli? Kada bi to bilo tako, onda mirnodopska obuka i rezultati koji se od nje očekuju u ratu ne bi više imali smisla. U svakom slučaju našoj vojsci je trebalo dosta vremena da asimilira ove zdrave i mudre odredbe ukoliko se tiču:

— pripremanja pešadijskih napada artiljeriskom vatrom;

— dubine koju treba dati svakom pešadijskom napadnom rasporedu;

— smanjivanja gustine streljačkog stroja; i

— organizovanja 'zemljišta po meri kako se napreduje.

¹⁵⁾ Francuski bes. — Prim prev.

DRUGA FAZA

Druga faza traje od završetka gonjenja posle Marne (13 septembar) do kraja »Trke ka moru« (16 novembar). Nju karakterišu:

— produženje obuhvatnog manevra u kome je inicijativa pokreta prelazila naizmenično od jednog do drugog protivnika, iz čega je proizašlo nadmetanje u brzini, koje se završilo 20 oktobra kad su se frontovi protegли до Sеверног Mora;

— lokalni napadi na odbranbenom frontu u cilju sprečavanja izvlačenja snaga namenjenih za prebacivanje na sever: bitke na Eni i u oblasti Sen Mihijela (Saint-Mihiel).

Postupno širenje ka moru povlači istovremeno rastezanje ostalog fronta sa koga su izvučene jedinice potrebne za ovo proširivanje fronta.

Pošto su oko 20 oktobra ustanovili da obuhvat našeg levog krila više nije moguć, Nemci pokušavaju da probiju naš novi front, radi zauzimanja obalskih pristaništa, što čine u toku celog jednog meseca. No njihovi napadi kod Ipra (Ypres), 22 oktobra, i na Izeru (Yser) kod Diksmida (Dixmude), 13 novembra, ostaju bez rezultata. Najzad, bitka je obustavljena (16 novembra). Nemci su zabeležili drugi veliki neuspeh koji su imali da pretrpe pre Verdена. Čuveni plan, koji je imao za cilj zaokružavanje francuskih armija, potpuno je propao.

Tako je, sve dok je stvar bila još moguća, tj. dok je bilo slobodnog prostora, plan oba protivnika imao za cilj obuhvat neprijateljskog otkrivenog krila, tačno kao i za vreme pokretnog rata, a ova faza je, uostalom, samo nje-govo produženje. Mi ćemo, dakle, u ovim natkriljavajućim napadima stalno nailaziti na *traženje iznenadenja* od koga se očekuje odluka, ali se uvek nailazilo na sličan nepri-jateljev manevr. Sve više se ide ka uspostavljanju *ravnoteže*. Zaista, prilično je zanimljivo ustanoviti da su za isto vreme i Francuzi i Nemci transportovali na sever otpri-like isti broj trupa: oko 36 pešadijskih i 12 konjičkih di-vizija.

Što se tiče nemačkih napada kod Ipra i Diksmida, koji su izvođeni na potpuno ravnom zemljištu protiv zastora koji su činile trupe bez dubine, oni su organizovani kao napadi u poljskoj vojni, tj. imali su suviše veliku gustinu pred položajima koji su, istina, bili posednuti mnogo slabijim snagama, ali koje su bile zaklonjene u nepovezanim rovovima. Zato, i pored nekoliko mestimičnih uspeha, ovi napadi propadaju uz teške gubitke,¹⁶ kao što su, uostalom, i naši napadi propadali pred utvrđenim položajima na r. Eni: Kraon (Craonne), Beri (Berru), Nožan-l' Abes (Nogent-l' Abesse), Moronvilije (Moronvilliers).

Tako vidimo da se ocrtavaju prve karakteristike *napada na utvrđene položaje*: suviše gusti napadi za koje se nema sredstava da se dovoljno pripreme i koji staju suviše skupo.

Najzad, u ovom periodu kao i u prethodnom, treba odati priznanje *moralnoj vrednosti naših trupa*. One se, bez sumnje, nalaze još pod blagotvornim uticajem pobede na Marni, ali su i premorene, a što su i dalje davale dokaza tolike srčanosti, izdržljivosti i upornosti, to je bilo zbog toga što su bile svesne važnosti zadatka koji im je poveren. Jer, zaista, to je ozbiljno vreme; neprijatelj još uvek napada. Moraju se upotrebiti sve jedinice kojima se raspolaže, ma kakve one bile: aktivne, rezervne, teritorijalne, pa i konjica peške. Ali, čim stignu na polje dejstva, ove trupe odmah osete potsticaj jednog energičnog komandovanja, čija je lozinka: napadati ili se po svaku cenu održati. To je bilo dovoljno da se potstaknu na sjajna dela i junačke podvige, među kojima se može navesti podvig onoga dragonskog puka koji se borio peške i koji je, pošto mu je nestalo municije, jurišao kopljima na nemačku pešadiju naoružanu puškama i primorao je da otstupi. Eto šta mogu da urade ljudi iscrpeni od umora, ali nadahnuti žarkom ljubavlju prema otadžbini i koji razumeju zašto se treba boriti.

¹⁶⁾ Treba imati u vidu da su ovi nemački napadi vršeni većinom rezervnim korpusima (22, 23, 26 i 27 korpus), koji su bili nedavno formirani i imali vrlo malo aktivnih jedinica, a koji su prvi put bili u vatri.

Tako je krajem oktobra ustaljen front od Severnog Mora do Belfora tj. na dužini od oko 800 km. Posle manevra natkriljavanja doći će frontalni napadi, koji su otvara jedino mogući. Oni će, dakle, po nuždi težiti proboru neprijateljskog utvrđenog fronta u cilju da se ponovo pređe u pokretni rat, tj. da se izbori odluka. Taj rezultat Nemci su uzalud pokušavali da ostvare od 25. oktobra do 13. novembra 1914. Sad je na nas red da se oprobamo u toj novoj veštini.

TREĆA GLAVA

ZIMA 1914/15 I 1915 GODINA POČETAK POZICISKOG RATA PERIOD LUTANJA

Ovaj period se proteže na celu zimu 1914/15 i na godinu 1915. On je obeležen:

S jedne strane, uglavnom defanzivnim držanjem Nemačca, čiju pažnju privlači Ruski front i koji se možda pribavaju da obnove toliko skupa iskustva kao što su ona sa Ipra ili Diksmida. Oni koncentrišu gotovo isključivo svoju aktivnost u Argoni (Argonne), gde postižu neke uspehe.

S druge strane, izrazito ofanzivnim držanjem Saveznika (naročito Francuza), koji u više navrata pokušavaju da probiju neprijateljev utvrđeni front i da ga tako prineude da u Francuskoj zadrži maksimum snaga. No oni nailaze na brojno jačeg i bolje opremljenog neprijatelja.

Kakvo je u to vreme stanje duhova? Mi smo pošli u rat sa uverenjem da će on trajati vrlo kratko vreme. Četiri meseca su prošla i mi smo ustanovili da nam je bilo nemoguće da pobedimo. Naišla je zima, koja nije pogodna za operacije velikoga obima. Mi odlažemo naše nade za sledeće proleće, ne prepostavljajući ni jednoga trenutka da naši napori mogu da budu uzaludni i da bi rat mogao da traje nekoliko godina.

Koliko je, zaista, bilo naše čuđenje, kad smo krajem 1914 saznali da Englezi, koji organizuju svoje vojne baze na našoj obali, zaključuju trgovinske ugovore, iznajmljuju zemljišta i zgrade na tri godine! Zar nismo govorili da su ludi? Pa ipak smo znali da je Engleska vojska samo u za-

četku i da joj treba vremena da iz osnova organizuje nove jedinice, kao i to da je i Belgiska vojska u punom preustrojavanju. Zar nije bilo mudro sačekati da naši Saveznici budu u stanju da učestvuju celokupnim svojim snagama u našoj ofanzivi? Ta nam pomisao nije čak ni na um pala. Uostalom, Francuska vojska je spremna i ona je potpuno dovoljna da izvrši svoj zadatak. I, umesto da se organizujemo da bismo istrajali, mi mislimo samo na to kako ćemo što brže da završimo rat. Još uvek postoji vera u vrline ofanzive, koja nam je ulivana godinama.

Međutim, već krajem septembra na jednom celom delu fronta, zatim, počev od oktobra i novembra, u oblasti severno od r. Oaze (Oise), mi smo zaustavljeni, lice u lice sa neprijateljem. Smeštamo se, kako-tako, po rupama, koje smo morali da kopamo da bismo izbegli dejstvu vatre i pripremamo se da tako provedemo celu zimu.

Šta smo radili u takvoj situaciji?

Istina je da smo iznenađeni i unekoliko zbumjeni u situaciji koju nismo predvideli, o kojoj nikad nije bilo govoreno, za koju, u svakom slučaju, nismo bili obučavani.

I pored naređenja glavnokomandujućeg, kojima je propisivano da se zemljište uređuje za odbranu, iz ovoga stanja duhova proizilazila su lutanja i oklevanja, koja su, s jedne strane, posledica urođene odvratnosti trupe prema kopanju, a s druge strane, posledica njenog nerazumevanja korisnosti ovih radova, pošto će se uskoro napustiti zemljište koje je s teškom mukom uređeno, da se ponovo pređe u ofanzivu. Zato, čim je trebalo izraditi malo veće utvrđenje ili čak samo postaviti bodljikave žice, tražila se pomoć pionira kojih, naravno, ima suviše malo da bi mogli da zadovolje sve potrebe. Ukratko, ne veruje se da će se ova stabilizacija produžiti, i to oduzima svu volju za ovaj posao. Manje-više samo one jedinice koje moraju da izdrže neprijateljske napade uviđaju svu korist koja se može izvući iz pravilno shvaćene odbrambene organizacije.

Novi oblik rata: stabilizacija i problemi koje ona postavlja. — Doista, htelo se to ili ne, počeo je jedan novi period, čije su osobine potpuno različite od osobina pokretnog rata.

Pošto je traženje obuhvata postalo nemoguće, neprijatelj radi na tome da stvori što je moguće čvršći front. On pojačava svoje položaje velikom aktivnošću, primjenjujući sve mere koje mu stavlja na raspoloženje fortifikacija, tako da ćemo, kada budemo prešli u napad, imati da osvajamo vrlo jako utvrđene linije.

Tako se postavlja jedan *nov problem* koji zaslužuje da se o njemu razmisli.

Cime ćemo se rukovoditi u našim razmišljanjima? Pravlima, koja imaju dosta specijalan karakter i za čije se postojanje jedva zna. To su: Opšti uput za opsadnu vojnu od 30. jula 1909., koji je objavljen 9. avgusta 1913.; Uput za artiljerisku službu u opsadnoj vojni od 19. juna 1913. i Uput za inžinjerisku službu u opsadnoj vojni.

Dale, ova pravila nas uče da je za ovlađivanje jednim utvrđenim mestom, koje je branjeno spoljnim utvrđenjima, potrebno staviti u dejstvo mnogobrojan i moćan artiljeriski materijal. Zbog toga je Francuska armija još za vremena mira bila opremljena sa tri opsadna parka u kojima su se nalazila naša oruđa najvećih kalibara (u kopnenoj vojski), koja su bila ustrojena s obzirom na opsadivanje nemackih tvrđava.

Osim ooga, ova pravila nas uče da je uloga pešaka u opsadnom ratu sasvim drugačija od uloge koju vrše u pokretnom ratu, da je to poglavito uloga radnika, koja se u mnogom približava ulozi pionira, do trenutka kad bude moguće da se izvrši juriš.

Najzad, ova pravila uče da su operacije ove vrste vrlo spore, da reba da se izvode uređeno i sa metodom, i da je najvažnja uloga artiljerije, čije se gađanje priprema i kojim s upravlja po naučnim postupcima.

Baš ti razlozi su učinili da nam ova vrsta rata ne bude po volji.

Pešadija nije oljna da se bavi pionirskim poslovima, a poljskoj artiljeriji je odvratno da usvoji postupke teške artiljerije. Zar artierac pre 1914 nije u izvesnoj meri prezirao svoje drugve iz tvrđavske artiljerije? Ovaj osećaj još nije bio isčešio.

Međutim, primeri iz opsadnog rata trebali su da nam budu još živi u sećanju: primeri Pariza i Belfora 1870, Plevne 1877 i onaj, još svežiji, Port Artura 1904. Najzad zar na nekoliko godina pred rat nisu vršeni manevri koji su imali za cilj proučavanje napada i odbrane tvrđava, naprimjer, Langr (Langres) 1906?

Da, ali sve ovo je u našem duhu pretstavljalo samo vrlo posebne slučajeve. Ovo je moglo da bude od interesa za neke specijaliste, artiljerce iz teške artiljerije i pionire, ali ne za celu vojsku.

Ovo mišljenje, koje se moglo potpuno razumeći pre rata, trebalo je da se izmeni već krajem 1914 u nojoj situaciji koja je, iako nije potpuno odgovarala usovima opsadnog rata, imala bar mnogo sličnosti sa njim. Bilo je sigurno da nećemo naići na centralno jezgro, redvi odbrane, koje čini jedna određena geografska tačla, kao i da će biti nemoguće sprečiti neprijatelja da se nabdeva iz unutrašnjosti, ali postupci koje je trebalo usvojiti za osvajanje ovih uzastopnih odbranbenih linija bili su, sa neznatnom razlikom, isti sa onima koji se primenjuju u opsadnoj vojsci.

Da su ovi posebni postupci bili bolje pozlati i, naročito, da je situacija bila pravilnije procenjen, izgleda sigurno da bi se utrošilo manje vremena i prerpelo manje gubitaka pri definitivnom prilagođavanju toj situaciji.

Kako bilo, tek pred ušančenim neprijateljem, a i da bi izbegla dejstvu vatre, koja se počinje činiti po njenoj pravoj vrednosti, naša pešadija se instinkтивno ukopava, kopa rupe za pojedine strelce i nešto malo rovova, no ovim nepotpunim radovima ne može se dati ime *odbranbenih organizacija*. Ustvari, postroj u kome se ko zatekao kad se moralo stati, iskristalizirao se namestu: streljački stroj, kako-tako zaklonjen u isprekidarnim rovovima, koji su jednovremeno pretstavljali i zaklon i prepreke (vrlo proste prepreke od nešto malo Brenov žice), četne i bataljonske rezerve, zaklonjene u istim akvim rovovima, u očekivanju da budu upotrebljene kao ojačanja ili za protivnapad.

Tako je stvoren *neprekidan rov*. Iako nikakvo uputstvo nije propisivalo ovaj sistem odbrane, on je primenjen na celom frontu, jer se sasvim prirodno nametao, pošto je olakšavao veze i nadzor. Otada se više nije toliko strahovalo od opkoljavanja, kao što se strahovalo u oslonim tačkama. Usvajanje neprekidnog rova povlači za sobom linijsko utvrđivanje, koje je toliko kritikovano za vreme mira, no koje je, međutim, pokazalo koliko velika otporna snaga leži u njemu.

Uglavnom, primenom fortifikacije obnovljena je stara borba između zrna i oklopa u kojoj će branilac, težeći uvek da se što više zakloni od vatre i neprijateljskih poduhvata, postepeno povećavati otpornu snagu svojih utvrđenja, dok će napadač nastojati da ih uništi, uvodeći u dejstvo sve više i sve moćnija oruđa.

Iz toga proizlazi da se u napadu postavlja i *drugi problem*, problem artiljeriskog materijala.

Zatišje koje je nastupilo posle nemačkih neuspešnih pokušaja proboga na Izeru omogućilo nam je da se opremimo za taj novi rat, a naročito da pojačamo naše naoružanje, koristeći sav raspoloživi artiljeriski materijal koji na utvrđenjima može da ostvari jače dejstvo od zrna 75 i 105 mm. Tako vidimo da se pod nazivom *poziciske artiljerije* pojavljuju oruđa kalibra 95, 120 (kratki i dugački), 155 (kratki i dugački), 220, pa čak i 270 mm, koja su uzeta iz tvrđava, iz obalskih utvrđenja ili iz naših opsadnih parkova, a koja u to vreme nisu bila u upotrebi.¹ Ali treba uočiti da su sva ova teška oruđa, uglavnom sistema Debanž (de Bange), *sporometna* i, uostalom, u prilično malom broju, te ni u odbrani ni u napadu nisu sposobna da za kratko vreme izbace količinu municije koja je potrebna bilo za zaustavljanje napadača bilo za izvršenje korisnih rušenja. Zato je top 75 mm, blagodareći svojoj brzini gađanja, i pojačan sa nekoliko baterija 105 mm, još zadugo parirao sva iznenađenja i bio upotrebljavan za sve zadatke: rušenja, kontrabatiranje, protivavionsku odbranu,

¹⁾ 300—400, većinom sporometnih oruđa, osim oko stotine brzometnih haubica 155 mm Rimajo (Rimailho) i nešto topova 105 mm, koji se pojavljuju krajem 1914.

praćenje pešadije, obrazovanje vatrenog vala i vatrene zapreke. I pored svih usluga koje je učinio, treba priznati da su ga njegova slaba moć i mali domet činili nepogodnim za izvesne zadatke, kao naprimjer, za rušenja i kontrabatiranja.

To su bile okolnosti pod kojima smo imali da otpočnemo taj poziciski rat, koji smo toliko malo poznavali i za koji je naš artiljeriski materijal očigledno bio nedovoljan. Ali pošto se nije verovalo da se ovaj rat može dugo otegnuti, to se, zbog slabih sredstava proizvodnje kojima se raspolagalo, zadovoljavalo aktiviranjem proizvodnje starog materijala i municije kako bi se: popunili nedostaci, pešadija naoružala većim brojem mitraljeza i povećao broj aviona. Međutim, još se ne misli na stvaranje, u dužem ili kraćem roku, moćnog i brzometnog artiljeriskog materijala koji nam nedostaje. Prvi program konstruisanja teške artiljerije, zasnovan na potrebama poziciskog rata, ustvari će biti izrađen tek u maju 1916, a ovo zadocnjene od više od godine dana u izradi već sada neophodnog materijala, neće ostati bez uticaja na dužinu rata.

S druge strane, nedovoljan broj našeg artiljeriskog materijala nametaće izvesna ograničenja u razvoju ofanzive, čije izvođenje zavisi od izvršenih rušenja. Tako je postavljen *treći problem*: kako ostvariti rušenja, koja se smatraju potrebnim, sa ovakvim materijalom bez štete po brzinu i neprekidnost izvršenja, što je neophodno za uspeh svakog napada?

Materijal teške artiljerije doista ne omogućava izvršenje rušenja jednovremeno na celoj dubini utvrđenih položaja (koja je, međutim, dosta ograničena). Zbog toga će morati da se vrše uzastopni napadi, razdvojeni zastojima, koje će artiljerija iskoristiti za promenu cilja i, ako je to potrebno, za promenu položaja, u cilju izvršenja nove pripreme. No ovakav postupak je usporavao akciju što je neprijatelju ostavljalo dovoljno vremena da se pribere i nanovo se uredi na svojim položajima.

Otuda se izrodilo pravo rivalstvo između ova dva protivrečna uslova:

— potreba za zastojima da bi se artiljeriji omogućilo da izvrši novu pripremu (potreba za metodičnošću);

— potreba da se ide brzo, da bi se neprijatelju spričilo da se pribere, tj. da se iskoristi uspeh (potreba za brzinom i neprekidnošću izvršenja).

Tako ćemo do kraja rata imati pravu borbu između pristalica metodičnosti, kako u izvršenju, tako i u pripremi, i pristalica brzine i neprekidnosti izvršenja, tj. između pristalica uzastopnih napada i pristalica napada bez zadržavanja, snažnih i iznenadnih.

Naposletku, posle kratkog vremena Nemci su uzeli inicijativu za rat bojnim otrovima, što postavlja i četvrti problem: kako se odbraniti od dejstva otrovnih gasova i kako ih upotrebljavati?

Poznato je kako je pomoću maske postepeno uspelo ostvarenje efikasne zaštite ljudstva protiv gasova. No, što se tiče njihove taktičke upotrebe, dugo je trebalo dok je uočeno da se neutralisanjem ljudstva može da zameni rušenje odbranbenih postrojenja, koje je uvek nepotpuno.

*

* *

Događaji iz ovoga perioda i pouke koje su iz njih izvučene mogu se grupisati u dve faze: prvu, koja obuhvata lokalne napade vršene u toku zime 1914/15; i drugu, koja obuhvata velike savezničke ofanzive 1915 u Artoau (Artois) od 9 maja do 18 juna i u Šampanji (Champagne) i Artoau (25 septembra).

PRVA FAZA

I. — Prvi napadi protiv utvrđenog fronta. — Za vreme cele zime 1914/15 mi nismo prestajali da lokalnim napadima držimo neprijatelja u stalnoj napregnutosti, bilo u Šampanji, — boj kod Krujia (Crouy) 8 januara, bitka kod Perta (Perthes) od 15 februara do 18 marta, — bilo u Voavru (Woëvre) kod Lez Eparža (Les Eparges) od februara do aprila, u Vogezima (Vosges) kod Hartmansvilerkopfa (Hartmannswillerkopf) od januara do maja,

u Artoau u okolini Arasa (Arras), u Flandriji kod Mezon di Pasera (maison du Passeur) ili, najzad, u Argoni, gde smo neprijateljskim napadima odgovorili zauzimanjem Vokoa (Vauquois) 4 marta.

Dakle, s kraja na kraj fronta vodi se niz neprekidnih bojeva, koji su više *lokalne borbe* za zauzimanje manje ili više povoljnih položaja nego bitke većeg obima u cilju postignuća velikih rezultata (izuzimajući bitku kod Perta). Naša vojska, još uvek prožeta postupcima pokretnog rata, kroz iskustva često skupo plaćena traži nov put kojim bi se dočepala neprijateljskih utvrđenih položaja. Treba imati u vidu da u to vreme neprijatelj raspolaže samo *jednim, glavnim položajem* koji se sastoji od dve ili tri linije rovova, no sa dobrim zaklonima i jakim žičanim preprekama.

Nemačkom inicijativom na raznim tačkama fronta počinje *minsko vojna*, naročito kod Eparža, u Argoni i u okolini Arasa (nova sličnost sa opsadnom vojnom). Opet njihovom inicijativom, i protivno svima međunarodnim konvencijama, otpočela je upotreba *bojnih otrova* radi savlađivanja otpora branioca.

II. — Prva koncepcija ofanzivnih operacija. — Raspis od 2 januara 1915. — U raspisu od 2 januara 1915 vrhovni komandant rezimira prve pouke izvučene iz naših napada na neprijateljske utvrđene položaje i daje korisna uputstva o načinu kako da se oni zamisle i kako da se izvrše.

U njemu se najpre potvrđuje da poziciski rat »nije niukoliko obesnažio *načela* koja su osnova naše ofanzivne doktrine«, ali da zbog moćnosti vatre i jačine odbranbenih organizacija »operacije se po vremenu i prostoru karakterišu *mnogo sporijim i mnogo metodičnjim razvojem*«.² Načela, dakle, ostaju netaknuta, dok *napadni postupci* treba da se prilagode toj novoj situaciji. Tu leži prava istina.

Dakle, ovi postupci treba da budu nadahnuti sledećim razmatranjima:

²⁾ Ovo su istovetni zaključci sa onima koji proizlaze iz studije naših predratnih pravila o opsadnoj vojni.

(a) Potreba da komandovanje pripremi napade do najsitnijih pojedinosti.

(b) Uspeh svakog napada zavisi od vrlo moćne artiljeriske pripreme čijim se rušećim dejstvom krči put pešadiji.

(c) U zoni koja je izabrana za ofanzivu biće toliko napada koliko to omogućavaju pešadiske snage i artiljeriska sredstva. Ovi napadi obično treba da budu jednovremenici da bi se neprijatelju sprečilo da svoja sredstva koncentriše na jednu tačku, a svaki od njih treba da se vrši na što širem frontu i da se proširuje desno i levo vatrenim dejstvom u cilju neutralisanja neprijateljskih organa za flankiranje.

(d) Pošto artiljeriska priprema može da se vrši samo na neprijateljsku prvu liniju rovova i na njihove pristupe, ofanziva se mora silom prilika raščlaniti na više uzastopnih napada koji će se obnavljati »onoliko brzo koliko to bude omogućavala potreba za potpunom artiljeriskom pripremom«.

(e) Sto se tiče pešadije, ona treba da izbegava napad na prirodne osalone tačke, kao sela i šume, koje ne mogu da budu razorene našom artiljerijom, i treba prvenstveno da teži zauzimanju rovova na otvorenom polju. Ona će što bliže pratiti artiljerisku vatru i čvrsto se ugnezdisti u zauzete rovove, tako da odbije svaki protivnapad.

(f) Najzad, opet se priznaje potreba za tesnom vezom između pešadije i artiljerije, ne samo za vreme pripreme napada, nego i za vreme njegovog izvršenja, pa čak i pošto je uspeo.

Ovaj kratki raspis (na 2¹/₂ strane), koji se odnosi na jedno toliko složeno pitanje, prirodno, vrlo je nepotpun. Naprimer, ništa nije propisano u pogledu tajnosti pripreme, o traženju iznenađenja, o ofanzivnom uređenju zemljišta. U njemu se vrlo malo govori o rasporedu pešadije u napadu: prvi borbeni red treba da bude dovoljno jak da izvrši solidno posedanje zauzetih rovova i da bude praćen rezervama na što kraćem otstojanju, kako bi se izbeglo da neprijateljska zaprečna vatra spreči rezerve da ga potpomognu. Tu se ne ponavlja misao, koja je, me-

đutim, izražena u raspisu od 24 avgusta 1914, a koja ni izbliza nije ušla u naše navike, o smanjenju gustine napadnih strojeva i raščlanjavanju po dubini pešadiskog rasporeda.

Naprotiv, raspis od 2 januara 1915, vodeći računa o moćnosti vatre, o jačini odbranbenih utvrđenja, kao i o našim sasvim nedovoljnim sredstvima u artiljeriji, pokušava da na racionalan način reši novi problem koji se postavio. Vrhovna komanda je potpuno načisto s tim da ne raspolaže dovoljnom artiljerijom za pripremu napada na celoj dubini utvrđenih položaja (a neprijatelj je, kao što znamo, u to vreme imao utvrđen samo prvi položaj) i da pešadija ne može da ovlađuje onim utvrđenim linijama koje artiljerija nije prethodno razorila. Zbog toga ona bez oklevanja pristupa *uzastopnim napadima* od kojih svaki ima za cilj zauzimanje jedne ili više linija rovova, na koje je napad mogao da bude pripremljen artiljerijom. Glavna zasluga ovoga raspisa je u tome što se njime umela da postavi pravilna srazmera između cilja i postojećih sredstava. Između napada treba da postoje *zastoji*, koji po dužini trajanja odgovaraju potrebnom vremenu za izvršenje pripreme na sledeću liniju rovova. No, pošto su uzastopne linije rovova na jednom položaju udaljene jedna od druge samo nekoliko stotina metara i kako zbog toga naše baterije ne moraju da menjaju položaj radi izvršenja nove pripreme, jasno je da bi zastoj mogao da traje vrlo kratko vreme, da smo raspolagali brzometnom artiljerijom, pa makar i u ograničenom broju. Nažalost, to nije bio slučaj, a s druge strane, naše metode korekture za tačno gađanje zahtevale su mnogo vremena. Iz svih ovih razloga vreme zastoja između uzastopnih napada moralo je, silom okolnosti, da bude prilično dugo.

Prema tome, nedovoljnost našeg artiljeriskog materijala u pogledu broja, moćnosti i brzine gađanja imala je za posledicu:

a) nedostatak dubine artiljeriske pripreme (malobrojnost i nedovoljna moćnost naših oruđa teške artiljerije), što primorava na vršenje uzastopnih napada;

b) višednevno trajanje artiljeriske pripreme (potreba za preciznom korekturom gađanja, sporometnost oruđa), što je štetno po tajnost pripreme i umanjuje efekat iznenađenja;

c) suviše duge zastoje između uzastopnih napada da bi se mogao iskoristiti prvi utisak proizvedenog iznenađenja i da bi se mogla postići brzina i neprekidnost napora.

Pod ovim uslovima bila je preduzeta prva ofanziva koja je imala za cilj probor neprijateljskog fronta, bitka kod Perta (od 15 februara do 18 marta 1915), koja se naziva i Prva bitka u Šampanji. Ona je, pre svega, imala za cilj da primora neprijatelja da prema nama veže što je moguće veći broj jedinica i da ga tako spreči da ih prebací na Ruski front.

Potreba za znatnim artiljeriskim materijalom, a s druge strane relativno mali broj baterija teške artiljerije kojima smo raspolagali (oko stotinu oruđa), ograničili su front napada samo na 7 kilometara, koji je docnije sužen na 3 km. I pored toga što je ovaj front bio vrlo uzan, napad je prodro 2 do 3 km u dubinu neprijateljskog položaja i umalo što nije bio krunisan uspehom, ako je verovati jednoj nemačkoj studiji od 14 aprila 1915, koja ovako kaže: »U dane od 16 do 19 februara, kad su Francuzi napadali sa dva korpusa u prvoj liniji i kad je njihova artiljerija strahovito trošila municiju, opasnost probora bila je velika. Jedino je nedostajalo uporstvo pešadijskih napada. Da su ona 2 armiska korpusa, o kojima je reč, uspela da prodro do visova severno od Tair-Ripona (Tahure-Ripont), ostala 3 korpusa, koja su bila prikupljena pozadi, mogla su da prošire brešu do nepredviđenih razmara, jer mi tada nismo imali ni najmanju rezervu«. Nažalost, tek 19 februara odlučeno je da se napad produži sa 3 korpusa iz rezerve, a to je prouzrokovalo zastoj od nekoliko dana. Na neprijateljskoj strani situacija se već bila izmenila čim je, 20 februara, došla Prva gardiska divizija. Ipak, mi smo zauzeli celu dubinu izvrsno uređenog položaja i zarobili 2.000 Nemaca.

Kako bilo, ali tako mali prodor pokazao se odmah nedovoljnim. Pošto njime nisu bili obuhvaćeni svi položaji neprijateljske artiljerije, to je džep, koji je na taj način bio stvoren, bio izložen koncentracijama vatre te artiljerije, te je pešadija mogla da održi zauzete položaje samo po cenu najtežih žrtava. Tako se javlja opasnost da se, usled nepotpuno uspele ofanzive, obrazuje džep malog prostranstva u unutrašnjosti neprijateljskog položaja. Otsada će se morati otvarati što je moguće šira breša, a kao minimalni cilj postavljati zauzimanje u jednom naletu celokupne dubine položaja koji je neprijatelj poseo, podrazumevajući tu i artiljeriske položaje.

Dakle, uzroci neuspeha u bici kod Perta jesu:

a) uzan napadni front, što je omogućilo neprijatelju da na ovome frontu koncentriše sva sredstva kojima raspolaže;

b) nedovoljna brzina u uzastopnosti napada, što braniocu daje vremena da privuče pojačanja i da organizuje nove linije odbrane;

c) nepovredivost neprijateljske artiljerije, koja je pošto nije bila tučena ni u toku pripreme napada, niti je bila cilj napada pešadije, sačuvala slobodu svoje vatre, koju može po volji da koncentriše na pešadiju.

U to vreme pada prvi engleski napad od većeg značaja, ne u cilju proboga neprijateljskog fronta, nego jednostavno u cilju nasilnog prodiranja u njega. To je *napad kod Nev-Šapela* (Neuve-Chapelle) od 10 marta 1915.

Ova operacija je zanimljiva, jer su naši Saveznici u njoj upotrebili jedan krajnje jednostavan postupak, no koji je, baš usled svoje jednostavnosti, brzo bio otkriven i više nije mogao da uspeva. Pošto su uočili da prvi napadni talasi teže da se zaustave u prvim neprijateljskim rovovima na koje naiđu (iz bojazni da ih ne prate rezerve), a vodeći računa o rastresitosti napadnog rasporeda koju prouzrokuje prelaženje preko mnogobrojnih prepreka, Englezi su smislili da prebacu u neprijateljske linije napadni raspored koji se potpuno podudara sa odbranbenim položajem koji je trebalo zauzeti. Ako je ovaj imao tri linije rovova, onda bi napadni raspored obrazovala tri

uzastopna talasa, od kojih bi prvi imao zadatak da posedne treću liniju neprijateljskih rovova, drugi bi imao zadatak da posedne drugu liniju, a treći da posedne prvu liniju. Zbog toga je prethodnim uređenjem zemljišta za napad trebalo omogućiti postavljanje napadnih talasa i dati skoro venu reprodukciju neprijateljskog položaja pred napadnim trupama.

Ovaj postupak, koji je dao dosta dobre rezultate kod Nev-Šapela, nije mogao da bude ponovljen. Uostalom, ukoliko nam je poznato, to je bilo jedini put kad je primenjen.

S druge strane, Nemci, svesni teškoća pri rušenju i zauzimanju jakih utvrđenja (iako imaju na raspoloženju tešku brzometnu artiljeriju), smislili su da parališu odbranu jednim postupkom, koji je, istina, bio suprotan svim ratnim zakonima, no koji im je omogućio da ostvare znatne rezultate, a to je da *primene talase otrovnih gasova*. Severoistočno od Ipra, između Stenstretea (Steenstraete) i Geluvelta (Gheluvelt) oni su, 22 aprila 1915, blagodareći tom postupku, bez velikih teškoća prodrli u unutrašnjost francusko-engleskih položaja u dubinu od više kilometara, ali, pošto su i sami bili iznenađeni ovim lakim uspehom, nisu umeli da ga iskoriste. U svakom slučaju, ova prva pouka u upotrebi gasova nije bila izgubljena i ubuduće nam je davala pravo da i mi primenimo isti postupak.

III. — Nova koncepcija ofanzivnih operacija. Uput od 16 aprila 1915. — Pošto su se u bici kod Perta jasno ispoljile nezgode napadnih postupaka koji su bili preporučeni raspisom od 2 januara 1915, vrhovni komandant je ubrzo objavio jedno novo, mnogo potpunije uputstvo, koje je na sasvim drugi način rešavalo problem ofanzive protiv utvrđenih položaja. To je Uput od 16 aprila 1915 »o cilju i uslovima izvođenja uskupnog ofanzivnog dejstva«.

Pošto je neprijatelj u to vreme još uvek imao samo jedan utvrđeni položaj, smatralo se da se on može probiti

u jednom naletu,³ iako od bitke kod Perta do tog vremena naša artiljerija nije mnogo uvećana.

Zelja je da se po svaku cenu završi sa rovovskim ratom i da se ponovo pređe u pokretnu vojnu sa ciljem da se postigne odluka.

Zbog toga cilj ofanzive neće biti da se postupno uzimaju linije neprijateljskih rovova, »nego da se neprijatelj protera sa njegovog celog položaja i da se tuče ne ostavljujući mu vremena da se pribere«.

Otuda proistiće pojam o *brzini i neprekidnosti napada*, po kome se ukida svaki uzastopni zastoj kako bi se neprijatelju onemogućilo »da pripremi protivnapade ili da se preuredi negde pozadi. Prema tome, izvršiocu na svim stepenima komandovanja imaju da budu prožeti idejom proboga, da idu i dalje od prvih zauzetih rovova i da nastave napad bez prekida, bez zadržavanja, danju i noću, dok se ne postigne krajnji rezultat«.

Da bi se ovo ostvarilo, *artiljerija* treba da otvori put pešadiji svojim sistematskim gađanjima celog neprijateljskog položaja, a potom vatrenim valom da prethodi njenom nastupanju. Cilj artiljeriske pripreme napada jeste *rušenje* svih neprijateljskih utvrđenja u zoni napada: otvaranje širokih breša u preprekama, uništenje flankirajućih oruđa, rušenje saobraćajnica i rovova i uništenje neprijateljskih baterija. Ona će izvršiti sve ove različite zadatke (podrazumevajući ovde i kontrabatiranje) samo ako se postavi znatno napred i ako bude u toku napada vršila izvesne unapred predviđene promene položaja (jedan deo topova 75 mm, pa čak i nekoliko baterija teške artiljerije).

Pošto su prethodne korekture morale da budu vrlo tačne, to su one zahtevale sadejstvo vazduhoplovstva ili balona, čiji značaj dolazi do potpunog izražaja. Ovaj period korektura zahtevaće najviše vremena, svakako neko-

³) Kapetan Lafarg (Laffargue) u svojoj izvrsnoj studiji o napadu u ovom periodu rata, *Utisci i razmišljanja jednog komandira čete*, u potpunosti deli ovo mišljenje kada piše: »Karakteristika ovoga napada je u tome što on nije postupan... Čitav niz strahovitih utvrđenja ne gricka se jedno za drugim — treba ga celog progutati odjednom, jedinstvenom odlučnošću«.

liko dana. Početak artiljeriske pripreme zavisiće od rezultata koji su postignuti korekturom.

Artiljeriska priprema ima da bude kratka: tri do četiri časa za tešku artiljeriju. Što se tiče poljske artiljerije, njena gađanja će biti isprekidana da bi se omogućilo proveravanje dejstva na cilju, pošto »priprema ima da bude završena tek onda kada se postignu potrebni rezultati«.⁴⁾ Rovovska artiljerija, koja je tek u začetku, dobija svoju ulogu u artiljeriskoj pripremi (ona prvi put stupa u dejstvo 9. maja 1915).

Pešadiskom napadu prethodi kratkotrajno bombardovanje svim oruđima, oko deset minuta.

U toku izvršenja napada artiljerija uokviruje pešadiju baražnom vatrom ispred nje i na bokovima, a »na drugoj i trećoj liniji rovova ponovo vrši pripremu i podršku, kako je to vršila na prvoj liniji«. Samo za vreme ovog perioda predviđa se da artiljerija vrši zadatak kontrabiranja oruđima 75 mm ili teškom artiljerijom.

Što se tiče pešadije, njen cilj će biti izabrane tačke s one strane neprijateljskog utvrđenog položaja »čijim držanjem će se obezbititi prvi cilj koji se ima postići: probor neprijateljskih linija«. Da bi se ovaj snažni i neprekidni napor mogao podržavati, divizije će u napadu biti angažovane na uzanom frontu (1.000—1.200 metara) i biće znatno ešelonirane po dubini, što će im omogućiti da izdrže nekoliko dana. Napadni poredak će se sastojati iz uzastopnih talasa, razvijenih u streljački stroj, potpuno isključujući male kolone za koje je utvrđeno da su podložne znatnim gubicima. »Prvi talas će imati najveću moguću gustinu koja odgovara dobroj upotrebi ovoga roda vojske, a to je: jedan čovek na dužni metar fronta«.

Najzad, skreće se pažnja:

- na potrebu organizovanja i pripremanja do tančina svih pojedinosti operacije;

- na dužnost starešina da primenom svih mogućih mera predostrožnosti obezbede tajnost operacija i da napadu osiguraju korist od iznenadenja;

⁴⁾ Zbog toga je nemoguće unapred odrediti tačan čas početka napada.

— na važnost veza, naročito između pešadije i artiljerije; i

— na radove na uređenju zemljišta za napad.

Uput od 16 aprila, koji je nesravnjeno detaljniji i precizniji od raspisa od 2 januara (23 strane umesto tri), postavlja novu koncepciju operacija, koja je vrlo prihvatljiva sve dotle dok nam neprijatelj bude protivstavljao samo jedan utvrđeni položaj. Zaista, treba težiti da se jednim udarom razbiju ove prepreke male dubine, ako se raspolaže dovoljno moćnim materijalnim sredstvima za njihovo uništenje. No, tu je baš slaba tačka novog sistema. Mi još ne raspolažemo dovoljnom količinom materijala da jednovremeno i na širokom frontu razrušimo uzastopne prepreke na jednom položaju. Iz toga će proizaći ili da se napadni frontovi neće moći proširiti zbog nedostatka potrebne artiljerije ili da će artiljeriska priprema biti nedovoljna ako ovi frontovi prelaze granice koje postavlja artiljeriski materijal.

Ovde se opipljivo ističe ta nova obaveza, o kojoj smo već govorili i koju nameće rogovska vojna, da se mora voditi računa o tome činiocu, *materijalu*, kako pri stvaranju zamisli tako i pri izvođenju ofanzivnih operacija. Doista, on će dobijati sve veću važnost ukoliko se odbrambene organizacije pojačavaju i ukoliko pešadija postaje sve nemičnija da savlada prepreke te organizacije. Ustvari, komandant treba da postavi tačan odnos između cilja koji se ima postići i sredstava kojima raspolaže, kako u rogovskoj tako i u poljskoj vojni, a naročito u rogovskoj, jer vrednost borca može da dođe do punog izražaja tek pošto budu porušene prepreke koje protivstaju njegovom dejству. No, ove materijalne prepreke, koje su relativno slabe u poljskoj vojni, postaju u rogovskoj vojni sve mnogobrojnije i jače ukoliko se stabilizacija fronta produžava. Iz toga, dakle, proizilazi da zadatak rušenja, koji je poveren artiljeriji, treba da dobije sve veću važnost i već se može predvideti da će biti utoliko teže isterati neprijatelja iz njegovih položaja ukoliko mu se bude više ostavilo vremena da pojača odbrambene uređaje na njima.

Ovi razlozi, pored drugih važnijih i imperativnijeg karaktera, naveli su komandovanje da traži brzo rešenje, ne čekajući da dobije brojniji i jači artiljeriski materijal, na čiju izradu se, uostalom, još nije ni pomicalo. Zbog toga je razumljivo (što smo već utvrdili) koliko su teške bile greške i nepredviđanja iz predratnog vremena u pogledu korisnosti teške artiljerije i na kolike je teškoće, usled toga, nailazila naša pešadija kojoj su bile nametnute najteže žrtve.

Iz ovoga Uputa od 16 aprila još dva pitanja treba da privuku našu pažnju: borba protiv neprijateljske artiljerije i najpodesniji borbeni poredak pešadije.

Videli smo da je jedna od pouka izvedenih iz bitke kod Perta bila potreba da se dejstvuje protiv neprijateljske artiljerije kako bismo je sprecili da koncentriše svoju vatru na pešadiju koja vrši napad. Da bi se postigao ovaj rezultat, Uput predviđa ne samo da položaji neprijateljskih baterija treba da budu obuhvaćeni u ciljeve koji se dodeljuju pešadiji, nego i da naša artiljerija treba »da kontrabatira i po svaku cenu učutka neprijateljske baterije čiji položaji su trebali da budu unapred reperisani i koje treba tražiti svim mogućim sredstvima u toku cele borbe«. No ovaj zadatak kontrabatiranja, koji se, međutim, smatra kao »jedna od prvih obaveza naše artiljerije«, predviđen je samo za vreme *izvršenja napada*. Za vreme pripreme napada neprijateljska artiljerija će, dakle, ostati neuznemiravana.

Izgleda da skučenosti ovih odredaba treba pripisati, jedno, nedovoljnoj količini artiljeriskog materijala, što nije omogućavalo da se u toku pripreme jednovremeno razruše i neprijateljska utvrđenja i uništi njegova artiljerija, a drugo, predrasudi, koja još postoji kod izvesnih duhova, da borbi ne treba da prethodi *artiljeriska borba* i da baterije treba da se posvete svojoj pravoj ulozi, podršci pešadiskog napada. Međutim, iskustvo je pokazalo da su obe ove uloge podjednako korisne i da svaki pešadiski napad treba artiljerija ne samo da potpomogne nego i da ga pripremi. No, ova priprema se sastoji u rušenju ili neutralisanju prepreka koje se protivstavlju nastupanju

pešadije, prepreka u koje se ubraja i neprijateljska artiljerija. Dakle, ako se ova artiljerija zanemari za vreme pripreme, rizikuje se da se ostane nemoćan prema njoj u toku izvršenja napada. U svakom slučaju, u to vreme može se очekivati da ona bude samo neutralisana ali ne i uništena, ako je makar malo ukopana.

Što se tiče *napadnog poretka* koji je propisan za pešadiju, ne izgleda da se vodilo dovoljno računa o značaju vatre, čije je ubitačno dejstvo tada bilo poznato. Istina, Uputom je zabranjen poredak u malim kolonama, pošto je on isuviše podložan gubicima. Po njemu se jedinice raspoređuju na velikoj dubini i angažuju samo na uzanom frontu, ali je čovek unekoliko iznenaden pri konstataciji da je streljački stroj još uvek zadržao istu gustinu koja je bila propisana i Pešadijskim egzercirnim pravilima od 20 aprila 1914, to jest: *jedan čovek na dužni metar fronta*. Iskustvo koje je stečeno otkako je rat počeo trebalo je da dovede do smanjenja ove gustine.

Najzad, u Uputu od 16 aprila, kojim se teži proboru fronta, ne nalazi se nikakva indikacija o tome šta treba raditi kad se jednom otvori breša, te to navodi na pomašac da od toga trenutka, prosto i jasno, treba ponovo primeniti već poznate postupke pokretne vojne.

IV. — Napredak koji je postignut u odbranbenoj organizaciji u toku zime 1914/15. — Malo pomalo iskustvo je dovelo do toga da se naš početni liniski raspored zameni *rasporedom po dubini*, jer su i četne i bataljonske rezerve ubrzo počele da kopaju rovove u visini svojih skloništa, da bi vatrom zaustavili neprijatelja koji bi ovladao prvom linijom. S druge strane, rovovi se poboljšavaju: oni se produbljuju; u njima se rade bankete za strelce i traverse; prepreke se pojačavaju; najzad, na aktivnim otsecima ubrzo se uočava vrednost *neprekidnih linija*. No, trebalo je da prođe više vremena dok je priznata korisnost *saobraćajnica*, koje bi, međutim, umanjile zamor prilikom vršenja smene i snabdevanja noću. Izgeladalo je da je to rad kome nema kraja. Pa ipak, na aktivnim i otvorenim otsecima pristupilo se ovome radu bez oklevanja.

Predviđajući mogućnost proboga fronta, počelo se, takođe, i sa izradom drugog položaja.

Ova je organizacija velikim delom ostvarena na frontu u Artoau pre početka ofanzive od 9 maja 1915.

U toku ove zime 1914/15 ni Nemci nisu gubili vreme. Bolje obučeni od nas u fortifikaciskim radovima, a čvrsto rešeni da se pre brane nego da napadaju, oni nisu prestajali sa pojačavanjem svojih odbranbenih uređaja (bodljikavih žica, rovova, zaklona, saobraćajnica i komunikacija svake vrste). Zato je i bilo toliko iznenađenje naših trupa 9 maja kad su pred sobom naišle na odbranbene uređaje čija je otpornost prevazilazila sva predviđanja: vrlo guste mreže od žice, betonirane zaklone, flankirajuće kazemate, ukopane saobraćajnice, itd.

Pošto su jednostavno bile primenjene odredbe predratnih pravila, koja su propisivala izradu samo jednog rova, zaštićenog delovima za obezbeđenje, nemačke, kao i naše trupe, osetile su ubrzno potrebu za zaklanjanjem svojih četnih i bataljonskih rezervi. Tako je, u toku te zime 1914/15, jednostruki rov zamenjen *položajem*, to jest izvesnim brojem rovova i zaklona koji su činili jednu celinu i koji su bili spojeni saobraćajnicama i zaštićeni preprekama!

Ali, dok se broj odbranbenih uređaja povećavao, dotle je defanzivna doktrina ostala ista kakva je bila i u vreme mira. Kao što su Pešadijska egzercirna pravila propisivala: »Borba se vodi u prednjem rovu i za njega«. Dakle, nemačko komandovanje je pridavalo veliku važnost održavanju zemljišta, najpre zato što je znalo da su naša napadna sredstva ograničena, te se nije bojalo proboga, zatim iz nacionalne gordosti, da se ne bi moglo reći da je Nemačka vojska otstupala i, najzad, iz bojazni da otstupanje ne pokoleba moral trupa.

Neprijatelj još nije imao vremena da ozbiljno organizuje drugi položaj. Ali, već prvih meseci 1915 mi počinjemo da uočavamo začetke novih radova pozadi utvrđenih linija.

DRUGA FAZA

I. — Ofanziva u Artoau (9 maj — 18 juni 1915). —

Pred 9 maj francuske trupe su imale izvrstan moral koji, takoreći, nije nikad bio viši u toku celoga rata. Od vrha do dna hijerarhiske skale postojalo je ubedjenje da će ofanziva uspeti. Pridolazak mnogobrojnih trupa, pojava artiljeriskog materijala o kome se dotada nije ni slutilo i, najzad, obaveštenja koja su objavljivana o materijalnom stanju nemačke vojske, još više su povećali veru u pobedu. Pešadija, koja je toliko pretrpljena u prvim meseциma rata, zalečila je svoje rane. Njeno brojno stanje je popunjeno i njen starešinski kadar je sastavljen od izvrsnog elementa, što je čini prvaklasmorim oruđem.

Svako je smatrao da prolećna ofanziva treba da bude revanš za zamore i lišavanja koji su pretrpljeni u toku te duge zime provedene u vodi i blatu po rovovima.

Izabrani front napada, severno od Arasa, širok je oko 20 km⁵ i na njemu je angažovano pet armiskih korpusa (18 pešadijskih divizija). Osim organske artiljerije armiskih korpusa, armija je raspolagala sa još oko 400 oruđa teške artiljerije i sa nekoliko rovovskih baterija merzera 580 mm koji će se prvi put upotrebiti u napadu. Najveći kalibri (220 i 270 mm) dodeljeni su 33 i 20 korpusu na centru, pred kojima su se nalazile najmoćnije prepreke.

Artiljeriska priprema, koju je ometalo rđavo vreme, počela je korekturama gađanja i nekim rušenjima u toku nekoliko dana pred napad. Ona je stvarno izvršena 9. maja po sjajnom vremenu, između 6 i 10 časova izjutra, dakle, trajala je samo četiri časa.⁶

Rezultat je pokazao da je priprema bila dovoljna samo pred frontom armiskih korpusa centra, čija je pešadija duboko prodrla u neprijateljski položaj. Za manje od jednog časa od početka napada njeni prednji delovi izbili su na greben Vimija (Vimy), koji se nalazi na 4 km od polaznih rovova. Nažalost, desno, na frontu 17 i 10 armi-

⁵⁾ Od majura Šantekler (Chantecler) do puta Los—Rituar (Loos—Ruteire).

⁶⁾ Shodno odredbama Uputa od 16 aprila 1915.

skog korpusa, pešadija je jedva uspela da zauzme prvu neprijateljsku liniju, koju artiljerija nije dovoljno porušila. Zbog toga rezerve nisu mogle da iskoriste taj brzi početni uspeh. Suviše uzana breša, koja nije mogla da bude proširena, ubrzo je zatvorena, čim su uvedena prva neprijateljska pojačanja.

Tako je naše napredovanje koje smo ostvarili na centru ostalo ograničeno. Ono nam je ipak donelo 7.500 zarobljenika i 24 topa.

S druge strane, i suprotno onome što se mislilo, napad je naišao na vrlo opreznog neprijatelja, koji je, takođe, imao vrlo visok moral i, naročito, poverenje u snagu svojih odbranbenih organizacija.⁷⁾ Uprkos njegove uporne odbrane mi smo u toku sledećih nekoliko dana postigli još neke lokalne uspehe, ali je neprijateljska teška artiljerija bila toliko pojačana da su svi naši dalji pokušaji propali pod vatrom oruđa 220 mm kojih je neprijatelj imao dovoljno da stvarno postavi zaprečnu vatu.⁸⁾

Tako je postepeno povraćena ravnoteža, koja je u jedan mah bila poremećena u našu korist. Međutim, pod impulsom vrlo upornog komandovanja, ofanziva je ponovljena 18. juna, ali naša sredstva nisu bila nimalo pojačana, dok je neprijatelj bio snažan i na oprezi, te je tako onemogućeno svako iznenađenje. Ovim novim napadom postignuti su samo delimični uspesi, koji su, uostalom, vrlo skupo plaćeni.

Pa ipak ova dvomesečna ofanziva privezala je na našem frontu 16 nemačkih pešadiskih divizija.

⁷⁾ Uoči našeg napada Nemačka vojska je na Zapadnom frontu imala približno isto brojno stanje kao 20. avgusta 1914., izuzimajući konjicu.

⁸⁾ Doista, Nemci imaju artiljerisku rezervu koja je na raspoloženju Vrhovne komande. Ova je rezerva već 1914. brojala 1.400 oruđa od kojih je znatan deo teških brzometnih topova, koji su omogućavali lako izvršenje zaprečnih gađanja, dok su naša sporometna teška artiljeriska oruđa mogla da posluže samo za to da, gde god, sa ponekoliko zrna velikog kalibra pojačaju zaprečnu vatru topova 75 mm.

II. — Pouke izvučene u pogledu ofanzive.

a) Ofanziva u Artoau je pokazala da je potpuno ostvarljiv proboj solidno organizovanog fronta na kome postoji samo jedan položaj za odbranu, ali pod uslovom da se raspolaže potrebnim teškim artiljeriskim materijalom. To dokazuje primer naših armiskih korpusa na centru, koji su, blagodareći oruđima 220 i 270 mm, uspeli da smrve vrlo jaka utvrđenja (kao, naprimjer, utvrđenje Tarzeti). U jednom raspisu Vrhovne komande od 8 jula 1915, kaže se: »Pokušaji koje smo činili i mi i Nemci pokazuju da se proboj neprijateljskog položaja može izvršiti sa sigurnošću ako se upotrebi potreban broj oruđa teške artiljerije.

Odbrambene organizacije su porušene. Jedino, katkad, ostaju vrlo jaki kazemati, koji su umešno postavljeni, i podzemna skloništa, koja su Nemci redovno upotrebljavali«.

Međutim, neprijatelj je predvideo napad od 9 maja, koji je izvršen samo na jednom frontu i na još uvek isuviše ograničenom prostoru. Najzad, materijal kojim se raspolagalo bio je nedovoljan da se potpuno razruše utvrđenja koja je trebalo zauzeti, tako »da se u trenutku napada ponovo pojavljuju mitraljezi koji su za vreme bombardovanja bili zaklonjeni u podzemnim skloništima«. Ako bi se ubuduće ovi nepovoljni činioci mogli otkloniti, nema sumnje da bi se postigao potpun uspeh. Vrhovni komandant to jasno ukazuje ministru rata, kome piše 23 avgusta: »Sa moćnošću artiljerije kojom raspolažemo moguć je proboj fronta pod uslovom da se izvrše jednovremeni napadi na širokom frontu«.⁹⁾

Ali, potrebno je još i usavršiti naše metode rada.

b) Pešadiski delovi, koji su najdublje prodrli u neprijateljski položaj, nisu blagovremeno potpomognuti, te su zbog toga uništeni ili zarobljeni. Znači da su naše rezerve bile suviše udaljene. Doista, Uput od 16 aprila 1915 propisuje da svaka divizija u napadu ima što prikupljeniji

⁹⁾ No, ovo pitanje fronta napada vezano je, kao što nam je poznato, za pitanje broja oruđa teške artiljerije kojim se raspolaže. Zbog toga se 9 maja moglo napadati samo na frontu širokom 15 km i samo sa 15 pešadiskih divizija.

raspored ka čelu, kako bi se izbeglo da pojačanja budu otsečena od prednjih napadnih talasa neprijateljskom za-prečnom vatrom, računajući da će jedna brigada »verovatno biti dovoljna za dejstvo u toku prvog dana«. Ali, kad napad uspe, ove trupe bivaju brzo utrošene za razne borbene zadatke (čišćenje i posedanje zauzetih rovova, pokreti natkriljavanja udesno i ulevo, čuvanje zarobljenika, itd.). Druga brigada, pak, ostavlja se »na odmoru u svojim kantonmanima, spremna da na znak uzbune za nekoliko časova stigne u zaklone u blizini fronta«. Iako ovaj raspored ima to preim秉stvo što omogućava ešeloniranje pešadijske divizije po dubini, on ima i tu nezgodu što rezerve ostaju mnogo udaljene od bojišta.

Međutim, iskustvo je pokazalo da je »*trenutan uspeh prolazan i da je povoljna prilika izgubljena ako trupe u rezervi ne stupe u dejstvo*«.¹⁰⁾

Izmenama od 26 maja 1915 u Uputu od 16 aprila 1915 propisano je da se druga brigada postavi blizu ulaza u saobraćajnice »u zaklone ili bivake, spremna da se krene saobraćajnicama ili preko polja neposredno pozadi prve brigade«.

Iste ove odredbe su ponovljene i potvrđene u *izmenama od 10 jula* u kojima se kaže: »Usled prirode dejstava koja se imaju vršiti pri zauzimanju utvrđenog položaja, pešadija treba da bude tako raspoređena da za vrlo kratko vreme može da izvrši niz uzastopnih vrlo snažnih udara. Prema tome, velike jedinice će biti angažovane na relativno uskim frontovima i raščlanjene po dubini u rasporedu koji omogućava da se napadni ešeloni kreću jedan za drugim na kratkom otstojanju«.

c) Kao što je naznačeno u jednom raspisu komandanta Centralne grupe armija od 29 avgusta »*ceo front treba da bude napadnut* sa odlučnom voljom da se neprijateljski položaj zauzme na juriš na svima tačkama. Nijedan deo fronta ne treba smatrati kao objekt proste demonstracije ili kao da treba da padne samo zbog nekog unapred sračunatog napredovanja iako nije napadnut živom snagom«.

¹⁰⁾ Raspis od 20 maja 1915.

Iskustvo iz ofanzive od 9 maja je doista ubedljivo u tome pogledu, naročito na frontu 21 armiskog korpusa na levom krilu rasporeda, koji nije mogao jednostavnim opkoljavanjem da ovlada selima Karansi, Suše i Ablen-Sent-Nazer.

Prema tome, nije dovoljno da se oslove tačke samo prividno napadaju; njihovi branioci se neće uplašiti od naših demonstracija vatrom, ma koliko one bile snažne, i oni će zadržati svoju punu slobodu akcije da bi bočno dejstvovali protiv jedinica koje vrše napad s jedne i s druge strane oslove tačke koja nije ugrožena.

Dakle, napad se ima vršiti na celom frontu, no komandantu se ostavlja da proceni kolika će biti gustina napadnih trupa s obzirom na lakše ili teže nastupanje na raznim delovima fronta.

d) S druge strane, u već pomenutim izmenama od 26 maja, naročito se udara glasom na *traženje efekta iznenadenja*, koji nije ostvaren ni 9 maja ni 18 juna. Zbog toga je u tim izmenama zamišljen postupak koji ima za cilj da se neprijatelj obmane u pogledu stvarnog časa početka napada i da mu se nanesu gubici ako padne u postavljenu mu klopku. Bombardovanje, koje se vrši iz svih oruđa pred početak napada, izvodiće se, doista, u više uzaštopnih rafala razdvojenih periodima nedejstva, a na kraju svakog rafala vršiće se gađanje s povećanjem daljine tako da neprijatelj poveruje da napad neposredno pretstoji. »Bitno je da se neprijatelj održava u *neizvesnosti u pogledu stvarnog časa početka napada*, te da on pre vremena posedne svoje rovove i na taj se način izloži dejству vatre poslednjih rafala.«

e) Pošto je, kako izgleda, dokazana mogućnost probaja, važno je da se unapred preduzmu sve mere koje se tiču perioda bitke u kome se vrši *iskorišćenje uspeha*. Pošto se u Uputu od 16 aprila ništa ne govori o ovome pitanju, Vrhovni komandant ga dopunjuje *Dodatkom Uputu od 18 juna 1915*, koji se naročito odnosi na dejstvo konjice, i u kome se kaže:

»To što se po izvršenom probaju naša pešadija zastavila, to je bilo manje zbog toga što je njena ofanzivna

moć bila ugašena, već više zato što iskorišćenje početnog uspeha nije izvršeno dovoljno daleko i dovoljno brzo. Pa, pošto je konjica rod vojske za brzo iskorišćenje uspeha, to njena upotreba na frontu napada treba da bude predviđena i proučena.

Kada se jednom prođu nemački odbranbeni uređaji na prvom položaju, zemljište pozadi njega je manje-više slobodno, a osalone tačke i utvrđenja na koja se nailazi neposednuti su. Konjica koja bude imala smelosti da pređe neprijateljske rovove odmah iza pešadije, naći će se za petama neprijatelju kao u poljskoj vojni posle jednog uspešno izvršenog manevra.

Prema tome, konjicu ne treba držati daleko od fronta napada, već mu je, naprotiv, treba što više približiti.

Ona treba da se nalazi na otstojanju sa koga će moći neposredno da stupi u dejstvo. Konjici armiskih korpusa koji su angažovani u bici pripašće čast da prva prođe napred».

Za ovim sleduju sve odredbe koje se odnose na pripremanje konjičkih jedinica za uloge koje im padaju u deo.

Dejstvujući manjim odeljenjima i takoreći u vezi sa pešadijom, konjica armiskog korpusa pružiće joj neposrednu podršku i olakšaće širenje breše kroz koju će docnije moći da prođu konjičke divizije.

U Dodatku Uputa kaže se dalje: »Uvođenje u akciju konjičkih divizija u masi ne izgleda korisno. Najbolja garancija za uspeh jesu brzina i iznenadjenje, a to su svojstva lakih jedinica. Rezultati dejstva ovako angažovane mnogobrojne konjice mogu da budu ogromni, ali da bi se oni postigli, konjica treba da bude voljna da iskoristi sve tačke na kojima je izvršen probaj, ma kolika bila širina breše i ma kakvi bili uslovi pristupa. *Onaj koji čeka da breša bude široka 30 km igra se rećima i neće moći da dejstvuje. Ovde treba hteti, smeti i rizikovati.*

Ma koliko bila teška i smela, ovakva upotreba konjice nije bila nelogična u posebnim okolnostima u kojima se vodila borba sredinom 1915 godine; štaviše, ona je bila u skladu sa ofanzivnim duhom naših konjanika. Od tre-

nutka kada se smatralo da je proboj ostvarljiv (a ovo je zaista bilo moguće dokle god nam je neprijatelj protivstavljao samo jedan položaj), nije bilo nikakvog razloga da konjica ne može da prođe napred, najpre manjim odeljenjima, a docnije i većim jedinicama. Iz toga, što joj docnije okolnosti nisu omogućile da izvrši taj posebni zadatak, ne treba zaključiti da je komandovanje bilo na pogrešnom putu i da se uljuljkivalo nadama koje više nisu bile u skladu sa stvarnošću poziciskog rata. Kao što ćemo docnije videti, razlog tome treba pre tražiti u činjenici da su mogućnosti proboja, pod svim ostalim podjednakim okolnostima, postajale utoliko sumnjivije ukoliko je neprijatelj povećavao broj svojih odbranbenih položaja u dubinu, to jest ukoliko je više obezbeđivao sredstva da sa malo ljudi i vrlo brzo vaspostavi i one najviše kompromitovane situacije.

f) Vidi se takođe, da i činilac »Vreme« igra značajnu ulogu u izvršenju napada, a naročito u iskorišćenju iznenadenja. Zato se jednom novom *izmenom od 10 jula u Uputu od 16 aprila* svima skreće pažnja »na karakter žestine i brzine koji treba da imaju napadi na jako utvrđene položaje... Doista, Uput od 16 aprila ima za jedini cilj proboj neprijateljskog organizovanog položaja; čim se ovo postigne, borbeni postupci postaju isti onakvi kao u poljskoj vojni... Ne može se očekivati uspeh na celom frontu jednovremeno; na izvesnim tačkama će biti potrebno vršiti manevre, koje čak treba unapred predvideti.

Njih će moći da izvrše jedino trupe druge linije. Brzina njihovog izvršenja biće važan činilac uspeha«.

g) Najzad, u ovoj izmeni dolazi do izražaja potpuno pravilno shvatanje da se istinska zaloga uspeha sastoji u *zauzimanju neprijateljskih baterija*. »Napadni talas treba u prvom naletu da dostigne neprijateljske baterije, jer je artiljerija glavna prepreka nastupanju pešadije čim ova zauzme neprijateljske rovove«.

Stvarno, proboj fronta biće utoliko sigurnije izvršen ukoliko se uspe da se rastroji sistem neprijateljske artiljerije na kome velikim delom počiva snaga i trajanje otpora.

h) Kao posledica uloge koju je odigrala neprijateljska artiljerija u napadima koji su izvršeni posle 9 maja (naročito u napadu od 18 juna), treba napomenuti potrebu, koja počinje da se javlja, da se neprijateljska artiljerija uništi mnogo pre napada, zatim u toku same pripreme napada i, najzad, potrebu za njenim neutralisanjem, ako nije mogla da bude uništена. Tako se, kao rezultat iskustva, ponovo javlja pojam o *artiljeriskoj borbi* pre i za vreme napada, istina, pod drukčijim okolnostima nego u poljskoj vojni, ali ovo niukoliko ne umanjuje njenu imperativnu potrebu.

Blagodareći razvoju vazduhoplovstva, koji omogućava da se svakom armiskom korpusu dodeli po jedna eskadrila i jedan balon, kao i napretku koji je ostvaren u metodama za održavanje veze između ovih organa i artiljerije,¹¹ otada se može pristupiti uništenju neprijateljskih baterija sa nešto izgleda na uspeh.

U raspisu od 25 jula kaže se: »Neprijatelj naročito računa na svoju artiljeriju da zaustavi naše napade, te je, prema tome, *neophodno da ona bude kontrabatirana*«.

Posle svake korekture gađanja, izvršene na neku neprijateljsku bateriju, odmah treba vršiti grupno gađanje i, ako je to moguće, gađanje za uništenje. Otada će kontrabatiranje postati jedan od najvažnijih zadataka artiljerije, zadatak koji će se sve više proširivati ukoliko angažovana oruđa budu mnogobrojnija i moćnija. To će biti stalna borba koja više neće biti rezervisana jedino za period izvođenja napada, kao što je to propisivao Uput od 16 aprila 1915.

III. — Pouke izvučene u pogledu defanzive.

a) *Kod Francuza.* — Do polovine 1915 francuska Vrhovna komanda se nije bojala velike neprijateljske ofanzive nego je, kao što smo videli, naročito razmatrala metod koji treba usvojiti da bi se postigao probor neprijateljskog

¹¹⁾ Uput za primenu vazdušnog osmatranja u vezi sa artiljerijom, od 2 maja 1915, zamenjen je Uputom od 12 avgusta, koji je mnogo potpuniji i u kome se nanovo obraća pažnja na »najveću važnost uloge kontrabatiranja u trenutku napada«.

fronta, u koji je verovala i kojim se nadala da će nametnuti svoju volju neprijatelju.

Međutim, ona nije zanemarila odbranu naših položaja, iako se ni u jednom raspisu, izdatom po tome pitanju od oktobra 1914, ne bavi ovim pitanjem u celini.¹²⁾

Otkako je počela rovovska vojna, geslo koje je nametnuto odbrani svuda je isto: *ne upustiti ni pedalj zemljišta*.

Težnja za ovim je sprovedena do te mere da se, na izvesnim delovima fronta na kojima smo u neposrednom dodiru sa neprijateljem, pretpostavlja i iscrpljenje trupe, koje je posledica ovakvog postupka, povlačenju naših prvih linija za nekoliko stotina metara unazad. Štaviše, smatra se da je to pitanje časti svakog starešine jedinice koju neprijatelj napadne da ne izgubi ni najmanji rović.

Posledica ovakvog shvatanja jeste da je svaki komandant pešadijske jedinice prinuđen da vrlo jako i stalno drži posednut prvi rov, kako bi bio potpuno siguran da neće izgubiti deo položaja koji mu je poveren i iz bojazni da u slučaju napada pojačanja neće stići na vreme. Ova velika gustina pešadije u prvoj liniji ima i veliki nedostatak u tome što u normalno vreme povlači za sobom nepotrebne gubitke, a u slučaju napada uništenje ili zarobljavanje branilaca. Osim toga, pozadnje jedinice, koje su zbog ovoga oslabljene, suviše su malobrojne da bi mogle efikasno da se odupru nadiranju napadača, koji zbog toga može lako da ovlada zemljištem na izvesnoj dubini.

Zbog rezultata koje smo i mi postigli artilleriskom pripremom, a naročito posle napada u Artoau, opasnost ovakvog stanja privlači pažnju komandovanja.

I doista, u raspisu od 8 jula 1915, Vrhovna komanda konstatiše da se angažovanjem potrebnog broja teških artiljeriskih oruđa sigurno postiže rušenje neprijateljskih

¹²⁾ U jednoj knjižici izdatoj januara 1915 pod nazivom »Poljska fortifikacija prema prvim poukama rata« date su neke podrobnosti o pojedinostima odbrambene organizacije, ali se u njoj ne nalaze opšta načela koja potvrđuju ili pobijaju načela koja su važila pre rata.

odbranbenih uređaja i proboj fronta. U tom raspisu se još kaže: »Dakle, ne radi se više o tome da se celokupne snage stave u liniju na front za koji se smatra da je neosvojiv, nego da se veliki deo snaga zadrži za manevrovanje. Za armiju koja se nalazi u odbrani bitka počinje tek kad neprijatelj zauzme njenu prvu liniiju odbrane. Dužnost je komandanta armije da drži u rukama artiljeriju i pešadiju koje su mu potrebne za vođenje bitke. On treba da predvidi bitku po snažnom i neprekidnom bombardovanju koje ima za cilj rušenje položaja i koje počinje na jedan ili više dana pre napada. No, protivnapad treba da je neposredan za otsečne rezerve, a armiske rezerve treba da ga vrše u najkraćem roku, jer će se inače neprijatelj učvrstiti na zauzetom položaju, pa će se morati sve iznova početi kao jedan običan i dugotrajan napad«. Zbog toga je apsolutno neophodno:

1. — *smanjiti gustinu posedanja prednjih linija*, čija se odbrana ima poveriti malim grupama i umesno raspoređenim mitraljezima;
2. — *raspolagati rezervama koje se mogu lako transportovati*; i
3. — *moći brzo pojačati artiljeriju* na napadnutom frontu.

Posle liniskog rasporeda, koji je bio u početku, počinje da se vrši organizacija odbrane u dubinu. Prva linija neprekidnih rovova udvostručena je linijom 1 bis ili prihvatnom linijom, koja se podiže na oko 200 m pozadi nje; odavde se vrše protivnapadi, koji imaju više izgleda na uspeh zato što ova linija obično ostaje izvan dejstva artiljeriske pripreme.

To su *nova načela* koja su posle osam meseci proizašla iz rovovske vojne i koja treba da posluže kao vodilja u defanzivnim operacijama. Ne može se odreći priznanje komandovanju za njegovu veliku pronicljivost. Za vreme od tri godine stabilizacije fronta koje je posle ovoga proteklo, ova su načela dopunjavana i njihova je primena proširivana propisima svake vrste, ali se u njima nije imalo šta da menja. Prema tome, bilo je vrlo poželjno da ih svi, od najvišeg do najmanjeg stepena hijerarhije, od-

mah prihvate i primenjuju. Nažalost, sa ovim raspisom od 8 jula 1915, koji se odnosi na defanzivu, dogodilo se ono isto što i sa raspisima od 16 i 24 avgusta 1914, koji se odnose na ofanzivu, toliko je teško odjednom izmeniti mentalitet i usvojene navike. I doista, pešadija se vrlo sporo privikavala da smanji gustinu posedanja prvih linija, što je postignuto tek onda kad su joj dodeljena mnogobrojna i moćna automatska oruđa (krajem 1916).

Osim ovoga, kao što smo već rekli, francuska Vrhovna komanda se starala o *izgradnji drugog položaja*, u slučaju da prvi bude probijen. Radovi, otpočeti početkom 1915, nastavljeni su tokom cele godine gotovo na celom frontu.

Najzad, defanzivna organizacija, takva kakvom je shvaćena, to jest u *neprekidnim linijama rovova*, imala je nedostatak što je apsorbovala znatan broj efektiva i radne snage. Štaviše, efikasnost artiljeriske pripreme smanjivala je poverenje koje se dotle imalo u neprekidne linije rovova. Međutim, bilo je potrebno da se, s jedne strane, stvore sredstva za velike napade, a, s druge strane, da se, posle zime provedene u rovovima, obnovi obuka starešina i trupa za ofanzivne borbe. To je navelo Vrhovnu komandu da preporuči da se neprekidne linije zamene *otpornim centrima* između kojih će se nalaziti praznine snažno tučene vatrom. Kao što je to bilo naznačeno i u rasisu od 20 juna 1915, radilo se, uglavnom, o tome da se »usavrše odbrambene organizacije tako da bude omogućeno obrazovanje rezervi, ali da se ipak sačuva nepovredljivost fronta«.

Ukratko, vraćalo se na predratna gledišta. Ovi otporni centri, koji su nazvani fortice ili reduti, ocrtavali su se upadljivo jasno na avionskim snimcima, te bi postali privlačeće tačke za projektile u kojima bi najvažniji organi odbrane bili lako porušeni.

Iako ova organizacija nije bila svuda primenjena (a nije mogla da bude na aktivnim delovima fronta), ona je bila naročito primenjena u odbrani u oblasti Verdена.

b) *Kod Nemaca.* — Ofanzivom u Artoau umalo što nije probijen nemački front, te su, posle opasnosti koja im je pretila, naši neprijatelji uvideli potrebu ešeloniranja

položaja po dubini. Već početkom 1915 uočena je pojava nekih radova koji su odavali izgradnju drugog položaja. No, to je bio samo začetak, koji je na dan 9 maja bio daleko od svog završetka; naprotiv, počev od tog datuma naši protivnici se daju na posao sa metodom, doslednošću i prilježnošću koje su im svojstvene.

Uostalom, juna 1915 nemačka Vrhovna komanda objavljuje »Pouke iz rata koje se odnose na poljsku fortifikaciju«, u kojima se nalaze osnove odbrambene organizacije koju treba ostvariti.

Ako se želi uporna odbrana, treba raspolagati najmanje sa *dva položaja*, na takvom međusobnom otstojanju da zauzimanje drugog položaja zahteva novi napad i, prema tome, premeštanje neprijateljske artiljerije. »Uostalom, otstojanje se određuje prema zemljištu; ono treba da bude najmanje 1 do 2 km, pa čak i mnogo veće, prema prilikama.«

S druge strane, u jednom Uputu od 7 juna 1915, koji je izdao 11 bavarski korpus, stoji:

»Jasno potvrđena namera neprijatelja da nastoji da uputi svoju pešadiju bez zadržavanja u napad na naše položaje (francuski Uput od 16 aprila), treba nanovo da nas ubedi u potrebu da upotpunimo naše odbrambene uređaje prve linije pešadijom, artiljerijom i utvrđivanjem, tako da, u najnepovoljnijem slučaju za nas, zauzimanje samo tog prvog položaja doveđe do iscrpljenja protivnika. *Citav niz drugih položaja* treba da olakša otpor i da primora neprijatelja da na svakom od njih ponovo vrši redovnu pripremu napada u slučaju ako bude uspeo da zauzme prvi položaj.« Zatim: »Postepeno treba urediti drugi položaj potpuno onako kao i prvi i na njemu treba izraditi nekoliko rovova, jedan pozadi drugog, kao na prvom položaju. Shodno načelu da se neprijatelju sme ustupati zemljište samo stopu po stopu i po nuždi, imaju se urediti *međupo položaji* svuda gde prirodne osalone tačke i posebni uslovi zemljišta to dozvoljavaju, kao i na mestima gde je između prvog i drugog položaja veliko otstojanje.« (Komandant 2 armije, general fon Belov, 1 avgusta 1915).

Na taj su način Nemci bili rešeni ne samo da aktiviraju izgradnju drugog položaja, nego i da brane prvu liniiju do krajnjih granica. »Osnovno je načelo da se *prvi rov mora da održi po svaku cenu*, a ako neprijatelj uspe da u njega prodre na izvesnim tačkama, mora se odmah odbaciti... U slučaju neprijateljskog napada, rov treba posesti dovoljnim snagama. Ni u kom slučaju ne smeju se uzeti iz rovova prve linije jedinice za prihvati i za rezerve, jer bi to bilo negiranje načela po kome se rov prve linije ima održati po svaku cenu. U kritičnim trenucima u rovovima druge i treće linije treba držati prihvatne jedinice spremne da budu odmah upotrebljene, pojačavajući ih, po potrebi, jednim delom rezervi.« (Komandant 2 armije, general fon Belov, 1 avgusta 1915).

Međutim, kao i mi, i Nemci propisuju da se prve linije drže samo sa minimumom snaga i da se za povraćanje izgubljenog zemljišta naročito oslanja na protivnapade. U normalnim prilikama velike jedinice su znatno ešelonirane po dubini i imaju samo slabe efektive na frontu. U slučaju napada računa se sa dužinom naše artiljeriske pripreme da bi se primakle rezerve, ali obaveza da se prva linija rovova brani do krajnjih granica, bezuslovno dovodi do zgušnjavanja efektiva.

Vidi se, dakle, da se i sa francuske i sa nemačke strane jednovremeno javljaju ista nastojanja:

- pojačavanje odbranbenih uređaja na prvom položaju da bi se postigla ušteda u živoj snazi;
- izgrađivanje drugog položaja izvan domaćaja srednjeg dometa neprijateljske artiljerije;
- ešeloniranje po dubini celokupnog odbranbenog rasporeda.

Pa ipak, kod nas se još uvek zapaža izvesna odvratnost prema ukopavanju. U jednom raspisu od 20 avgusta kaže se:

»Izvesne jedinice smatraju zemljane radove kao posao koji je nedostojan njih. Dobra pešadija treba da rukuje alatom isto tako dobro kao puškom. Nedopustivo je da pomoćne trupe izrađuju rovove za trupe prve linije. Mora se priznati da je trebalo mnogo vremena dok se

izgubila ta rđava navika, i pored nastojanja Vrhovne komande, koja je propisala »da se naši odbranbeni uređaji usavršavaju bez prestanka, ne smatrajući ih nikad završenim ni dovoljnim«.

Naprotiv, na nemačkoj strani ustanovljena je vrlo velika aktivnost kod trupa i stvarna sposobnost za izvršenje fortifikacijskih radova, o kojima je, sudeći po uputstvima kojima se regulišu i najmanje pojedinosti, Vrhovna komanda vodila strogo računa. Uostalom, Uputom od juna 1915, po pitanju pouka izvedenih iz rata u pogledu poljske fortifikacije, tačno je određeno da »pešadija treba da bude u stanju, čak i bez rukovođenja pionira, da izrađuje, uređuje i dovršava rovove, naročito pod neprijateljskom vatrom; ona treba da bude uvežbana u približavanju rovova ka neprijatelju sa stalno zaklonjenim radnicima (napadne sape) kao i u postavljanju jednostavnih prepreka od materijala koji se nalazi na licu mesta«.

Ukratko, Nemci su nam sigurno prednjačili u svemu što se odnosilo na defanzivno uređenje položaja.

IV. — Afanziva Šampanja—Artoa (25 septembra 1915)

a) *Promene koje su nastale u situaciji.* — Malo pre početka naše ofanzive od 9 maja, Nemci su otpočeli veliku ofanzivu protiv Rusa, koji su im postali opasni, u cilju da ih spreče da prodrnu u Madžarsku. Masa napadnih trupa, jaka oko milion Austro-Madžara i Nemaca,¹³ pod komandom generala Makenzena, prikupljala se i pripremala za ofanzivu u Galiciji, o čemu Rusi ništa nisu znali. Rusi su bili poseli tri uzastopna položaja (6—7 linija rovova), koji su jedan drugog nadvišavali u strmim planinama. Izabrani front napada bio je relativno uzan, mada je na lice mesta dovučen znatan broj artiljeriskih oruđa.

Posle artiljeriske pripreme, koja je trajala manje od 24 časa, napadom, koji je otpočeo 2 maja, osvojen je prvi ruski položaj; 3 maja je osvojen drugi, a 4 maja i treći

¹³⁾ 16 pešadijskih divizija, od kojih su 7 nemačkih i 2 austro-ugarske konjičke divizije. Svaka pešadijska divizija određena za probor imala je prosečno oko 10 km napadnog fronta.

položaj. Počev od 5 maja prešlo se ponovo u pokretni rat gonjenjem bez zastoja i odmora. Taktički probor se pretvorio u strategiski, a rastrojavanje fronta se postepeno prenosilo ka severu tako, da je breša, koja je stvorena 2 maja na frontu od 16 km, 5 maja dostigla širinu od 140 km, a 8 maja 200 km.

Rusi, potpuno iznenađeni, a usto i bez potrebnog materijala, oruđa i municije, prinuđeni su na celom svom Južnom frontu na naglo otstupanje, ostavljajući u rukama Nemaca 50.000 zarobljenika.

Ova nagla i masovna ofanziva protiv utvrđenog fronta uz podršku vrlo moćne brzometne artiljerije, koja je omogućila kratku pripremu, potpuno je uspela blagodareći iznenađenju koje je na ovaj način moglo da bude ostvareno.

Uostalom, Nemci su primenili ove iste postupke i na Zapadnom frontu, ali u mnogo manjoj razmeri. Tako, njihovom napadu na Bagatelu (Bagatelle) u Argoni (30. juna i 1 i 2. jula) prethodi *artiljeriska priprema samo od nekoliko časova*. Osim toga, oni u toj prilici masovno upotrebljavaju zrna sa bojnim otrovima radi postavljanja baraža pozadi položaja koje treba da zauzmu, te da tako izoluju trupe prve linije od rezervi.

Dakle, traženje iznenađenja vrlo kratkom artiljeriskom pripremom i upotreba velike količine zrna sa bojnim otrovima, to su nove karakterne odlike koje Nemci mogu da dadu svojim ofanzivnim operacijama, blagodareći svom brzometnom teškom artiljeriskom materijalu i svom preziranju humanih odredaba Haške konvencije.

Nezavisno od ovih naročitih postupaka koje su Nemci primenjivali, a o kojima ubuduće treba dobro voditi računa pri našim defanzivnim operacijama, posle 9. maja pojavila se jedna *nova činjenica*, koja, izgleda, nije dovoljno privukla pažnju na sebe, a to je, sa jedne i sa druge strane, organizacija *drugog odbranbenog položaja*, koji je uđvajao prvi i bio dovoljno udaljen od njega, kako bi izbegao dejstvu artiljeriske pripreme napada na prvi položaj. Organizacija zemljišta na dovoljno velikoj dubini dozvoljavaće branioncu, koji bude umeo njome da se po-

služi, da izbegne opasnosti naglog i brzog proboga, primoravajući napadača da obnavlja svoje napore i da gubi dragoceno vreme, koje će sam iskoristiti za dovođenje pojačanja i podizanje novih linija odbrane, ukoliko to bude potrebno. Otada će se imati mnogo manje bojazni od efekta iznenađenja.

Dakle, Nemci će 25 septembra moći da nam protivstave taj drugi položaj, koji, takoreći, nije postojao maja 1915. U izveštaju generala Petena, komandanta 2 armije, o ovoj poslednjoj ofanzivi, doista se kaže:

»Nemački drugi položaj nalazio se na otstojanju od 5—6 km pozadi prvog, na padinama severno od reke Dornoaza (Dormoise) u Šampanji, pa prema tome izvan domaćaja dejstva naše poljske artiljerije. Krajem jula ovaj položaj je jedva postojao, ali čim su naši radovi na približavanju neprijateljskom prvom položaju otpočeli, neprijatelj se grozničavo bacio na posao. Naša teška oruđa su pokušavala da ga u tome ometaju, pošto druga to nisu mogla. Nažalost, bilo ih je isuviše malo i bila su suviše rđavo snabdevana municijom da bi mogla da postignu kakav ozbiljan rezultat. I pored svega toga, u trenutku napada rovovi nisu još bili potpuno dovršeni, ali su se sva flankirajuća oruđa nalazila na svojim mestima, a mreže od bodljikavih žica bile su podignute, pa su čak bile i neuobičajeno čvrste i guste. Ovaj položaj je doista bio dobro postavljen, a njegova snaga je bila udvostručena njegovom trasom na zadnjem nagibu, koja ga je činila apsolutno nevidljivim sa naših zemaljskih osmatračnica.«.

Kad već znamo za postojanje ovog drugog položaja i kad smo ustanovili nemogućnost u kojoj smo se nalazili da ga razrušimo, da li ćemo biti uporni u nastojanju da izvršimo proboj u jednom naletu, shodno Uputu od 16 aprila, ili ćemo postupati sa više obazrivosti?

Ne izgleda da je, bar u to vreme, ovo pitanje razmatrano sa svom pažnjom koju ono zasluzuje. Napad na nemačke položaje u Šampanji, kao i u Artoau, izvršen je prema odredbama Uputa od 16 aprila 1915, koje su dobro odgovarale situaciji u početku godine, ali koje više nisu

Veliki radovi na uređenju zemljišta otpočeli su već početkom avgusta, kako za razmeštaj pešadije tako i za postavljanje artiljerije. U neposrednoj blizini naših prvih linija povećava se broj paralela i zborišta, dok dugačke saobraćajnice vode do na 5 km unazad. Artiljeriski položaji su postavljeni sasvim napred, naročito za tešku dugačku artiljeriju kako bi mogla da dejstvuje na udaljene neprijateljske baterije. Najzad, izrađeni su mnogo-brojni hangari za našu avijaciju, koja svojom nadmoćnošću treba da obezbedi gospodarenje vazduhom (u trenutku napada u Šampanji naša avijacija je brojala 200 aparata prema 60 neprijateljskih).

Sve ove pripreme nisu mogle da ostave neprijatelja u nedoumici u pogledu naših ofanzivnih namera. Štaviše, artiljerija je otpočela korekture gađanja na šest dana pre početka pripreme, koja traje nešto više od tri dana (75 časova) u Šampanji i pet dana u Artoau.¹⁶ Neprijatelj je potpuno obavešten o našim namerama; jedino što ne zna to su dan i čas početka napada. Osećajući neposrednu opasnost u Šampanji, on 24 septembra povlači veliki deo svoje artiljerije na severnu obalu reke Dormoaza. General Peten u svom izveštaju kaže: »Dobro smo uradili što smo našu tešku dugačku artiljeriju isturili daleko napred, jer inače ne bismo mogli na dan napada da kontrabatiramo neprijateljsku artiljeriju.«

Najzad, u istom izveštaju treba uočiti »da je, zbog nemogućnosti da naša artiljerija poruši prirodne oslone tačke, između Tru-Brikoa (Trou-Bricot) i puta za Berzije (Berzieux) izabrana napadna zona u kojoj nije bilo nijednog sela«.

Što se tiče napadnih trupa, njihov je moral bio još vrlo visok i pored toga što je u ofanzivi od 9 maja postignut slab uspeh, i pored neuspeha ofanzive od 18 juna. Postojala je nada da će se ovoga puta imati više sreće, jer

¹⁶⁾ Doista, 9 maja je ustanovljeno da je priprema od nekoliko časova, shodno Uputu od 16 aprila, apsolutno nedovoljna, sa našim sporometnim artiljeriskim materijalom, da bi se mogli postići traženi rezultati u rušenju. Otada će se, ma koliko trajala gađanja za korekturu, gađanja za pripremu napada vršiti nekoliko dana.

još uvek postoji vera u pobedu. Osim toga, mnoštvo razvijene artiljerije i trupa koje učestvuju u napadu (35 pešadijskih divizija u Šampanji, 18 francuskih i 13 engleskih pešadijskih divizija u Artoau,¹⁷ kao i 15 konjičkih divizija, od kojih 6 engleskih) dovoljno je da povrati hrabrost onima koji bi još bili pokolebani uspomenama iz Artoaa. Međutim, borci više ne veruju manje-više zvaničnim izveštajima o stanju potištenosti i iscrpenosti kod neprijatelja. Isuviše im je govoren pre 9 maja da je Švaba rđavo hranjen, da mu nedostaje municija i da će on biti laki plen. Oni su sami ustanovili da to sve nije istina i otada više nisu poklanjali nimalo vere ovim pričama, koje su, ma odakle dolazile, nazivali »punjenjem glave«. To je imalo tako da ostane do kraja rata, te je uvek bilo opasno širiti ili dozvoliti da se šire vesti koje nisu bile apsolutno tačne. Vojnik će se, možda, prevariti jednom, ali nikad dvaputa, i pošto je u osnovi po prirodi nepoverljiv, on ubrzo počinje da veruje samo u ono što sam vidi.

25 septembra pešadijski napad je počeo posle gađanja od nekoliko časova dimnim i otrovnim zrnima.¹⁸ U Šampanji, i pored rđavog vremena, on dosta brzo napreduje u oblasti Suena (Souain). Pokretima obilaženja desno i levo omogućeno je da se breša proširi na 20 km. Neprijateljske baterije, koje su se nalazile između prvog i drugog položaja, zarobljene su, ali pošto je osvojeno 3—4 km zemljišta, napad se razbio o drugi položaj, čiji su odbranbeni uređaji ostali netaknuti i koji je neprijatelj žurno poseo svim svojim raspoloživim rezervama (računajući tu i jednu regrutsku dopunsku komandu). Ovaj napad je nemoćan da načne taj drugi položaj, a novi napad, koji je izvršen 6 oktobra protiv neprijatelja koji je došao k sebi, nije imao više uspeha nego napad od 18 juna. Pa ipak, ofanzivom u Šampanji zarobljeno je 25.000 vojnika i 150 topova.

¹⁷⁾ Podatke je dao general Žofr u zapovesti od 22 septembra koja je pročitana trupama i u kojoj se još kaže: »Tri četvrtine francuske vojske stupa u opštu bitku. Svi izgledi na uspeh su tu.«

¹⁸⁾ Ovo je prvi veliki napad u kome smo u dosta velikom broju upotrebili otrovna zrna, ali ovi počeci su još sramežljivi, jer su upotrebljeni samo suzavci i zagušljivci.

U Artoau je napad 10 armije napredovao samo u oblasti Sušea (Souchez) i bio brzo zaustavljen. Što se tiče Engleza, koji su stavili u dejstvo 13 divizija, od kojih 6 u prvoj liniji, oni vrše juriš pod zaštitom bojnih otrova, što im omogućava da pređu prostor od 300—500 m koji odvaja neprijateljske linije. Oni tako zauzimaju Los i Ilik i otvaraju brešu od 6 km u širinu i 3 km u dubinu, ali se, kao i u Šampanji, zaustavljaju pred drugim neprijateljskim položajem.

Tako, i pored delimičnih uspeha, napad od 25 septembra propada kao i napad od 9 maja, jer neprijateljski front nije mogao da bude probijen.

V. — Pouke izvučene u pogledu ofanzive. — U raznim raspisima koji su objavljeni krajem 1915 godine, Vrhovni komandant je nastojao da rasvetli uzroke početnog uspeha i krajnjeg neuspeha ofanzive od 25 septembra.

Početni uspeh sastojao se u proboru prvog neprijateljskog položaja, koji je bio savršeno pripremljen u svakom pogledu. Priprema zemljišta čak je, možda, bila i preterana. Što se tiče artiljerije, ona je postigla sve rezultate koji su od nje traženi u pogledu rušenja, uznemiravanja i kontrabatiranja.

Dakle, probor je moguć, ali ofanziva treba da obuhvati mnogo širi front, kako bi se izbegla mogućnost koncentracije neprijateljske artiljeriske vatre na bokove napada. Metoda koja je usvojena za artiljerisku pripremu jeste efikasna, ali priprema treba da bude vršena na većoj dubini i da obuhvati sve položaje koji se imaju zauzeti. Osmatranje iz vazduha treba da zameni osmatranje sa zemlje kada se ciljevi koje treba tući ne vide sa zemaljskih osmatračnica.

Krajnji neuspeh je rezultirao iz nemoćnosti napada da načne drugi položaj,¹⁹⁾ pošto se istrošio u prvom napadu, bilo zato što su nedostajale rezerve na pravom mestu

¹⁹⁾ Doista, naša pešadija je naišla ne samo na gotovo netaknute prepreke pred drugim položajem, koji se nalazio na zadnjem nagibu, nego i na ubitačnu vatru mitraljeza postavljenih na otvorenom polju. Ova činjenica navela nas je docnije da izvučemo osetljive organe odbrane iz spletka rovova i saobraćajnica.

ili zato što ove rezerve nisu mogle da intervenišu blagovremeno. Doista, događaji su pokazali od kolike bi koristi bilo da je svežim jedinicama odmah nastavljen napad na jednom velikom delu fronta na kome smo se ubrzo našli pred drugim nemačkim položajem. Oni su takođe pokazali koliko bi bilo korisno da je upućena jedna sveža jedinica na Tair (Tahure) i Ripon (Ripont), iskorišćujući napredovanje 14 armiskog korpusa, pre nego što su Nemci dobili vremena da se pribiju. Takav postupak bi doveo do pada La Bit di Menila (la Butte-du-Ménil) kao što je pao Le Tru-Briko (le Trou-Bricot). Najzad, pokazalo se koliko je teško brzo uvesti u borbu jedan armiski korpus iz druge linije (6 armiski korpus) na mesto korpusa u prvoj liniji (2 kolonijalni korpus).

To su bile pouke iz ove ofanzive protiv utvrđenih položaja, koje su Nemci, blagodareći dugoj stabilizaciji, ne samo znatno ojačali, nego su ih i ešelonirali po dubini. Zbog toga se u jednom raspisu od 5 decembra kaže: »*poziciski rat, koji je neprijatelj za deset meseci organizovao pred našim frontom, izmenio je svoj karakter.*

Ako se još jednom pokazalo da odbranbeni uređaji na prvom položaju ne mogu da se odupru postupcima koji se primenjuju u napadu, jasno je da zauzimanje drugog položaja pretstavlja teškoće koje nisu mogle da budu savladane.

Vrhovni komandant je smatrao da su uzroci za ovaj krajnji neuspeh bili:

1. — *Nepotpuna obučenost pešadije i artiljerije*, jer su se jedinice iz rezerve utopile u prvi borbeni red, gde su prouzrokovale nered koji ga je učinio nesposobnim da ostvari ofanzivni napor protiv drugog položaja. Što se tiče artiljerije, ona, zbog rđave organizacije osmatranja i veza, nije uspela ni da poruši prepreke ni da uništi flankirajuća oruđa na drugom položaju, tako da su se svi napadi pešadije razbili o njih.

2. — *Nesposobnost komandovanja*, koje nije znalo blagovremeno da stavi u dejstvo sva potrebna sredstva za efikasnu pripremu napada na drugi položaj. U nekim slučajevima komandanti divizija, koji nisu poznavali tačno

situaciju u kojoj se nalazio njihov prvi borbeni red, naređivali su napade koji nisu mogli uspeti. Zbog toga je potrebno da se starešine nalaze u blizini svojih trupa, kako bi lako primali izveštaje, kako bi lično proveravali situaciju i kako bi, u povoljnem trenutku, mogli brzo *da pripreme nov napad.*

Trupa koja vrši napad na dubini od nekoliko kilometara kroz utvrđene položaje, bezuslovno mora da se zaustavi. Zbog toga se mora računati sa ovim zadržavanjem, »ali niti se može, niti treba, unapred odrediti mesto gde će se ono izvršiti. To bi značilo unapred ograničiti rezultate jedne dobro pripremljene operacije i lišiti se nepredviđenih koristi. Prema tome, treba ostati pri načelu dodeljivanja udaljenih tačaka za održavanje pravca velikim jedinicama, kojima se još u početku označavaju uzastopni ciljevi na koje se priprema, koju je artiljerija otpočela pre početka napada, *vrši i dalje u toku nastupanja.* Bitno je, dakle, premeštanje artiljerije unapred u toku bitke, a to će zahtevati izvesno vreme. Nesumnjivo je poželjno da se ofanzivna bitka vodi brzo, tako da se efekat iznenađenja, dezorganizacije i demoralisanja trupa, koji je postignut prvim uspesima, maksimalno iskoristi, ali nikakvi obziri ne mogu uticati da se prenebregne činjenica da će se naići na prepreke koje treba porušiti da bi se moglo napredovati«.²⁰⁾

Ofanziva od 25 septembra je istakla ove zaključke:

- važnost izviđanja, koje je osnova za odluke;
- važnost pripreme, koja je preduslov uspeha;
- potrebu da starešine lično rukovode vođenjem bitke, jer nisu u mogućnosti da unapred regulišu njen razvoj na utvrđenom zemljištu.

Buduće operacije će, dakle, još uvek biti vođene po načelima Uputa od 16 aprila 1915 ukoliko se tiče *početne organizacije napada* na utvrđeni položaj. »One će se voditi u vidu napada krajnje žestine, preuzimajući sve mere da se ne samo iskoristi svaka slabost kod neprijatelja, nego i da se dejstvo produži dokle god to bude potrebno«.

²⁰⁾ Raspis od 27 decembra 1915.

Tačnost gore izloženih razmatranja, koja su zasnovana na samim činjenicama, nesumnjiva je. Pa ipak su, izgleda, potrebna neka razjašnjenja. Ne treba zaboraviti da je Uputom od 16 aprila 1915 starešinama i trupama usađeno shvatanje da utvrđene položaje treba zauzeti u jednom naletu, bez zadržavanja, i da je to način da se ostvari probor fronta koji je cilj naših velikih ofanziva. Isto tako, nije se pretpostavljalo da će drugi položaj, za čije se postojanje, međutim, znalo, moći da zadrži napad, kao što se to nije pretpostavljalo ni za treću ili četvrtu liniju odbrane na prvom položaju. Međutim, tu se pojavio *jedan nov problem*, koji je, kao što smo rekli, zahtevao nove mere, koje, treba priznati, nisu bile preduzete. Zašto se, onda, čuditi onom neredu kod napadnih trupa koje su naišle na skoro nedirnut drugi položaj koji je bio branjen svežim trupama? Zašto se čuditi teškoćama koje je imala artiljerija da, sa službom osmatranja i veza koje su još bile u začetku, brzo izvrši novu i efikasnu pripremu, i, najzad, nesposobnosti starešina da u toku same akcije iz osnova rešavaju jedan novi problem za čije rešenje nisu niukoliko bili pripremljeni?

Izgleda da se glavni uzrok za krajnji neuspeh može pripisati poglavito neznanju starešina i trupa kakve postupke treba primeniti da bi se izašlo na kraj sa uzastopnim utvrđenjima, ešeloniranim na velikoj dubini. Ova nova činjenica, koja nije očekivana, pretstavljala je — tačno govoreći — *iznenađenje*, koje je bezuslovno moralo da dovede do neuspeha, jer se na bojištu ne vrše improvizacije. Zar to nije spadalo u dužnost visokog komandovanja da na vreme predvidi moguće posledice ovog novog stanja stvari i da unapred uputi izvršioce u postupke koje treba primeniti da bi se izbeglo to iznenađenje?

Zaista se moglo predvideti, analogno onome što se dešava u opsadnoj vojni, da ukoliko se broj utvrđenih položaja povećava po dubini utoliko treba metodičnije raditi, primenjujući sva svoja sredstva na svakom od tih položaja, sve dok se jednog dana (umesto da osvaja centralno jezgro) napadač ne bude našao na otvorenom zemljištu.

Dakle, nije bilo dovoljno uneti nekoliko ograničenja u Uput od 16 aprila, već je trebalo usvojiti novu metodu, potpuno različitu od one koja je ovim Uputom preporučena.

Vrhovni komandant je to dobro osetio, iako je tvrdio da događaji od 25 septembra ne menjaju glavne linije Uputa od 16 aprila. On je već na novim osnovama pripremao zbirku uputstava koja je imala da izade u toku januara 1916.

Što se tiče postupaka koje treba primeniti u napadu, tri tačke su otada bile usvojene:

— potreba da se uzastopno dejstvuje protiv svakog neprijateljskog položaja;

— važnost da se napadne trupe održe u redu za vreme celog toka izvršenja napada;

— nezgoda da se korpsi angažuju jedan pozadi drugog, ali, sledstveno tome, i korist da se oni od samog početka napada angažuju uporedo na frontu, kako bi se pod njihovu neposrednu komandu mogle staviti pešadijske divizije druge linije, koje će imati da produže dejstvo pešadijskih divizija prve linije.

VI. — Pouke u pogledu uređenja zemljišta i vođenja obrane. — Posle ofanziva u 1915 godini, koje nisu dovele do odluke, preduzete su mere da se provede druga zima i sačeka proleće 1916, za koje su bile vezane sve nadе.

Prema tome, naše armije će se nalaziti u očekujućem položaju sve do trenutka kada će nanovo moći da otpočnu operacije. Shodno ovome, Vrhovni komandant je izdao svoje direktive za ovaj period iščekivanja u kome je trebalo ne samo poboljšati naše odbrambene uređaje, nego i pripremiti ofanzivu 1916 godine.

Ove direktive mogu ovako da se rezimiraju:

a) Iskustvo od 25 septembra pokazalo je: »da bi *drugi položaj* mogao da odigra svoju ulogu, on treba da bude postavljen tako da izbegne dejstvu neprijateljske artiljerije upravljenom na prvi položaj. On treba što bolje da bude zaklonjen od ugleda sa zemlje i iz vazduha, koristeći

što više šume i zadnje nagibe. U ovome smislu treba izmeniti ili dopuniti već postojeću organizaciju.²¹

Osim ovoga, iza drugih položaja treba urediti utvrđene regije da bi se, u slučaju potrebe, moglo kanalizati nadiranje neprijateljskih snaga i da bi oni mogli da posluže kao oslone tačke za manevar u protivofanzivi.

b) Što se tiče opšte organizacije fronta armija, treba težiti da se omogući *prelazak u ofanzivu* svakog časa, bez dugih pripremних radova, kako bi se ostvarilo *iznenađenje* u najvećoj mogućoj meri.

I doista, kao što izjavljuje general Peten u svom izveštaju, naše namere za napad od 25 septembra bile su otkrivenе Nemcima našim radovima na uređenju zemljišta, a ne pristizanjem trupa za napad.

Uostalom, nije bila nova zamisao da se na najvećem delu fronta izvrši priprema zemljišta za ofanzivu. Izgleda da je ona začeta posle ofanzive od 9 maja, jer se u jednom *raspisu od 20 maja* može pročitati:

»Gde god se predviđa mogućnost ofanzive, bilo trupama koje se već nalaze na mestu, bilo rezervama koje će se privući u tome cilju, treba izvršiti uređenje zemljišta pozadi rovova. Međutim, treba izvršiti samo one radove čijom se izradom ne rizikuje da će lokalna situacija biti kompromitovana, a to su: saobraćajnice, zborišta, položaji za baterije i minobacače, itd. . . . , isključujući izradu paralela ispred rovova prve linije, koje treba izraditi tek kad se doneše odluka o ofanzivi. Ovi radovi, koji će se vršiti na raznim delovima fronta, uzneniravaće neprijatelja i držaće ga u neizvesnosti u pogledu mesta koja smo mi stvarno izabrali za napad.

Ovi radovi će nam omogućiti da dobijemo mnogo u vremenu prilikom izvršenja neposredne pripreme naših potonjih ofanziva.«

Tako se, već poznatom pojmu dobitka u vremenu pri pripremanju svake ofanzivne akcije, nadovezuje sad i pojam o traženju iznenađenja, koje izgleda neophodno da bi

²¹⁾ Naši drugi položaji su 1915 godine bili suviše blizu prvih i mogli su da posluže još samo kao međupo položaji.

se obezbedio uspeh. »Bitna je važnost propisanih radova, kako bismo mogli brzo i iznenadno da preduzmemo svaku operaciju koju bude nalagala opšta situacija; oni treba da budu izvršeni bez odlaganja i završeni što je moguće brže. Neki od njih, čije je izvršenje dugo i koji se ne mogu sakriti od ugleda iz vazduha, treba da budu svuda unapred izrađeni, kako njihovo izvršenje u poslednjem trenutku u oblasti koja je određena za ofanzivu ne bi otkrilo namente komandovanja«.²²

Tako je glasilo naređenje. Ono je jasno predviđalo uslove koje treba ispuniti da bi se sa uspehom mogle pokušati nove ofanzive. Nažalost, propisani radovi su zahtevali znatnu radnu snagu, koju su mogle da dadu samo jedinice na odmoru pozadi fronta. No ove su bile malobrojne i trebale su, pre svega, da se usavrše u obuci, te je zbog toga, na mnogim mestima, ofanzivno uređenje fronta jedva počelo u toku zime 1915/16. S druge strane, događaji koji su se pripremali za sledeće proleće, sprečiće nas da ga nastavimo. Zbog toga ćemo ponovo naići na ova ista nastojanja izražena i u Uputima od 1917, što ima svog opravdanja u činjenici da ranija naređenja nisu mogla da budu izvršena. Ali, prva zamisao ovakve koncepcije ofanzivnih operacija potiče od Vrhovne komande iz 1915, o čemu ćemo docnije ponovo govoriti.

c) *Što se tiče odbrane*, ona će biti organizovana i vođena po načelima koja su postavljena na iskustvima ofanzive od 9 maja: moć koju je napad zadobio, više ne dozvoljava da se računa na beskonačnu otpornost utvrđenih linijskih. Zato se u raspisu od 5 decembra 1915 kaže: »odbranu treba vršiti po metodi koja je primenjivana u našoj vojsci pre početka rata, a koja se sastoji u tome da se neprijateljski napad zadržava sredstvima koja najbolje odgovaraju situaciji, no sa minimumom snaga, a zatim da se suzbije protivofanzivom, koju treba izvršiti sa maksimumom sredstava«.

Dakle, trupe prve linije, svedene na minimum, obezbeđiće držanje fronta, sa zadatkom da se odupru svakom na-

²²⁾ Raspis od 22. oktobra 1915.

padu za vreme koje je potrebno komandovanju da grupiše svoje snage za sopstvenu ofanzivu. Rovovi prve linije, koji su obično neprekidni, obrazovaće, dakle, *borbeni položaj* ovih pretstraža, na koji će se naslanjati zona dobro zaklonjenih pasivnih prepreka, koje će se gotovo isključivo braniti vatrom.

Pod zaštitom ovoga zastora biće ešelonirane glavne snage podeljene u rezerve korpusa, armija i grupe armija i biće pripremljeno *ofanzivno bojište* o kome je govoreno ranije (oslone tačke, zakloni, ukopane komunikacije, itd.). Sve snage, koje budu izvučene iz prve linije ili se nalaze pozadi u rezervi, dejstvovaće ili neposrednim protivnapadima ili protivofanzivom.

Uopšte uzev, odbrambena organizacija je zasnovana na modernizovanim predratnim načelima: još uvek postoje otporni centri, no oni su neprekidnim rovovima povezani u grupe da bi obrazovali aktivne zone koje su međusobom odvojene pasivnim međuprostorima. Međutim, ukoliko se tiče ešeloniranja položaja, predratni raspored je napušten. Istaknuti položaj je nestao i postoji samo prvi položaj, stvarni položaj otpora, katkada udvojen međupołożajem, čija je odbrana poverena divizijama u prvoj liniji, i drugi položaj, na 5—6 km pozadi, koji brane korpusne ili armiske rezerve. No, organizacija svakog položaja po dubini je povećana. Doista, postoje tri linije: prva, prihvatna i redvi-linija.

Što se tiče artiljerije odbrane, koja je dosada ispoljivala svoju aktivnost jedino zaprečnom vatrom u trenutku napada, ona je upućena na uništenje pešadije i ofanzivnih priprema svake vrste. Prema tome, ona će odgovoriti na neprijateljsku artiljerisku pripremu istim takvim gađanjima (začetak ofanzivne protivpripreme, koja će se primenjivati kod Verdena), a zatim, u trenutku napada, ona će koncentrisati svoju vatru na neprijateljsku pešadiju. Najzad, ona će uvek zadržati zadatak uništenja neprijateljske artiljerije regulisanim i tačnim kontrabatiranjem.

Ukratko, u raspisu od 5 decembra samo se u drugom obliku ponavljaju načela postavljena raspisom od 8 jula

1915, ali treba uočiti da je ceo ovaj defanzivni sistem zasnovan na činjenici, koja je, uostalom, utvrđena raspisom od 5 decembra, da su »opasnosti od *velikog iznenadnog napada* postale vrlo male; ofanziva zahteva stavljanje u dejstvo tako znatnih sredstava da ona ne može da izbegne budnosti odbrane«.

U svakom slučaju, može se postaviti pitanje: da li će se u budućnosti potvrditi ova vrlo tačna opaska, koja proizlazi iz proučavanja velikih napada koji su do tog vremena bili pokušavani i koja, u svakom slučaju, odgovara našem shvatanju ofanzivnih operacija? No, Nemci su već u Galiciji (2 maja 1915) i u Argoni (30 juna i 1 i 2 jula) ispoljili svoju težnju da skrate vreme artiljeriske pripreme. Ne zaboravimo, doista, da oni u odnosu na nas raspolažu nadmoćnom teškom brzometnom artiljerijom, koja im omogućava da, sa jednakim brojem oruđa, za isto vreme, izbace mnogo više zrna nego mi. S druge strane, sve intenzivnija upotreba gasnih zrna pružiće napadu sredstvo za neutralisanje neprijateljskih snaga, umesto da ih uništi, i tako će dovesti do novog dobitka u vremenu prilikom artiljeriske pripreme.

Prema tome, vidi se da zamisao, koja je izneta u raspisu od 5 decembra, više odgovara ofanzivnim postupcima koje smo mi prinuđeni da primenjujemo nego poступcima koje, izgleda, neprijatelj želi da usvoji. Ustvari, proučavanje težnji našeg protivnika trebalo je da učini da se pribavljamo jakog iznenadnog napada, ili, u najmanju ruku, napada sa artiljeriskom pripremom vrlo kratkog trajanja. Mi se nismo obezbedili od takve eventualnosti; neće dugo potrajati, pa će nam događaji kod Verdena pružiti dokaza za ovo.

VII. — Pouke koje su Nemci izvukli u pogledu defanzive. — Iz više dokumenata koji su pali u naše ruke, a naročito iz raspisa od 5 novembra 1915 generala fon Belova, komandanta 2 armije, saznali smo koje su zaključke Nemci izvukli iz svojih defanzivnih operacija u 1915. Prvi zaključak jeste: da je *drugi položaj* u stanju da zaustavi prodor ako trupe prve linije po svaku cenu održe svoje borbene položaje.

General fon Belov kaže: »Treba da zahvalimo našim trupama na njihovoj upornoj odbrani i da budemo srećni što je francuska pešadija pokazala nedostatak odlučnosti i što nije umela dovoljno brzo da iskoristi svoj početni uspeh, tako da drugi položaj nije bio probijen, te se imalo vremena da se on posedne dovoljnim snagama...«

Samo otsudna odbrana, do poslednjeg čoveka, daje potrebno vreme koje omogućava da se privedu rezerve i da se posednu pozadnji položaji, čime se neprijatelj ometa da izvrši proboj.«.

No, ovo načelo *krajnje odbrane prednjih linija* neizbežno dovodi do zbijanja rezervi²³ u periodu artiljeriske pripreme, bilo usled potrebe za pojačavanjem posade koja se smatra nedovoljno jakom (bataljoni u prvoj liniji imali su front od 300—600 m), bilo zbog popunjavanja gubitaka. Tako su, u mnogim slučajevima, bataljoni druge linije u pukovskoj ili brigadnoj rezervi, ili čak i u diviziskoj rezervi, apsorbovani u odbrani prvog položaja pre početka neprijateljskog napada. Otuda potreba za održavanjem podele trupa po dubini, a naročito mitraljeza na prihvativim položajima, kako bi neprijatelj pri svom nastupanju naišao na neprekidnu odbranu.

Priznaje se da je »moralno dejstvo najintenzivnijeg pripremnog bombardovanja koje traje duže od tri dana, sasvim prirodno, znatno«, što objašnjava činjenicu da je više jedinica prve linije bilo iznenađeno u svojim skloništima, te nije imalo vremena da se brani. Nasuprot tome, naša gađanja otrovnim zrnima ne izgleda da su proizvela vrlo ozbiljne rezultate.

Ustanovljeno je da za vreme bitke »visoko komandovanje ima najveće teškoće da dobije tačnu sliku situacije«, te otuda i potreba da se umnože sva sredstva veze.

Što se tiče uloge artiljerije, ona je dotada bila u glavnom defanzivna i zasnivala se na efikasnosti baražnih gađanja. Za vreme bitke u Šampanji nemačka artiljerija, takoreći, nije vršila ni ruševačka gađanja ni kontrabatiranje.

²³⁾ Bila je potrebna pouka sa Some da bi kod Nemaca došlo do promene orijentacije.

Otsad, ona će pre svega, nastojati da uništi neprijateljsku pešadiju, njene pripremne radove i njene zaklone²⁴ *pre nego da kontrabatira neprijateljsku artiljeriju.* U tome pogledu Nemci su u zadocnjenu u odnosu na nas; oni još nisu shvatili svu važnost kontrabatiranja.²⁵ S druge strane, treba uočiti da je podrška koju je artiljerija pružila pešadiji bila izvrsna tamo gde su pešadiski i artiljerski komandanti imali svoja komandna mesta u blizini. »Artiljerija je podbacivala u izvršenju svojih zadataka samo kad joj je ponestalo municije, što se dogodilo na više mesta prve večeri napada«. Zbog toga u svako doba treba imati dovoljnu količinu municije kod oruđa i za vreme artiljeriske pripreme vršiti njenu stalnu popunu obilatim doturom.

Najzad, Nemci su, kao i mi, došli do zaključka da je iznenadni napad nemoguć tamo gde je položaj zaštićen dubokom i čvrstom preprekom. Doista, napad velikog stila mora da bude pripremljen a »priprema se dosada mogla poznati. Ovo omogućava visokom komandovanju da blagovremeno privuče svoje rezerve u ljudstvu i municiji«. Kao što smo već izneli, ovo je u nemačkim raspisima tačnije ustanovljeno nego u našim.

ZAKLJUČAK

1. — Krajem 1915 prвobitna ofanzivna doktrina počinje da se prilagođava potrebama poziciskog rata.

Pojam udarne mase zamenjuje se pojmom vatrenе moći, koju naročito pretstavlja artiljerija i koja će se stalno pojačavati. Pešadiski strojevi imaju tendenciju da se razrede, no još uvek su suviše gusti.

Oseća se sve više važnost objedinjavanja rodova vojske na bojištu. Zahvaljujući razvoju vazduhoplovstva, usavršava se način održavanja veze, ali on još nije ustaljen.

Nasuprot tome, kao što ćemo videti, usled novog oblika rata gube se iz vida dva bitna pojma: iznenađenje i manevar.

²⁴⁾ To je začetak gađanja za uništenje.

²⁵⁾ Oni će tek krajem 1916 poći istim putem kojim i mi.

Osim upotrebe konjice u bici, nikakva posebna mera nije preduzeta u pogledu iskorišćenja uspeha.

2. — Što se tiče naših *ofanzivnih postupaka*, uočeno je da je neophodna metodičnost u svemu što se odnosi na pripremu, no, u oblasti izvršenja postoji sukob sa onim drugim potrebama, koje nisu manje imperativne: brzinom i neprekidnošću napada. Doista, postoje dva shvatanja: jedno, izloženo u raspisu od 2 januara, koje vodi računa o ograničenoj moći našeg artiljeriskog materijala i preporučuje uzastopne napade; drugo, utvrđeno Uputom od 16 aprila, koje se zasniva na ustanovljenim nezgodama ovog metoda i ponovo vraća u život shvatanje nezadržavanog napada, žestokog i brzog, sve do izbijanja na otvoreno zemljište. Posle 9 maja iskustvo je urodilo plodom i može se reći da je metod napada pravilno ustaljen. Ako je artiljeriski materijal još neusavršen, on je bar dovoljan da omogući proboj jednog utvrđenog položaja male dubine.

U večitoj borbi između zrna i oklopa, izgledalo je da se zrno nalazi blizu pobjede, kad neprijatelj, osećajući da mu se primiče opasnost, požuri da je parira.

25 septembra je pojava drugih položaja opovrgla našu ofanzivnu metodu, koja je bila tako mučno izgrađena. Kao što ćemo videti, moralo se vratiti na načela iz raspisa od 2 januara 1915, to jest na »sporiji i metodičniji razvoj« operacija, drugim rečima na uzastopne napade. Red i metodičnost u izvršenju jasno će odneti prevagu nad brzinom i neprekidnošću.

Ukratko, hteli ne hteli, iskustvo nas malo pomalo navodi na primenu postupaka koji su svojstveni opsadnoj vojni.

3. — Ono što u svim našim napadima od 1915 pada u oči, jeste da nikad nismo uspeli da postignemo potpuno iznenadenje, zašta postoje dva očigledna razloga, koja smo već napomenuli:

— ofanzivno uređenje zemljišta, koje se sve više proširuje i znatno unapred obaveštava protivnika o našim namerama;

— artiljeriska priprema, kojoj prethodi jedan period korekture gađanja, i koja upozorava neprijatelja da napad neposredno pretstoji.

Uprkos tome, u raznim izveštajima o operacijama može se pročitati da su Nemci bili skoro uvek iznenađeni, i to je istina. Ali, treba da se razumemo o tome, kakvo značenje treba pridati pojmu iznenađenja.

Doista, neprijatelj je često bio iznenađen i to kad, posle izdržanog bombardovanja od nekoliko dana u svojim skloništima i zavaravan lažnim napadima, nije uočio tačan trenutak početka napada, te nije imao vremena da posedne svoja borbena mesta. Eto, šta je, često puta, nazvano iznenađenjem.

Prema tome, potrebno je, kao što je to docnije učinjeno u Uputu od 31. oktobra 1917, praviti jasnu razliku između:

— *strategiskog iznenađenja*, koje ostavlja neprijatelja u neizvesnosti u pogledu oblasti u kojoj će biti napadnut, sprečava ga da upotrebi svoje opšte rezerve ili da blagovremeno izvrši preventivne manevre; ono se postiže u periodu pripreme napada; i

— *taktičkog iznenađenja*, koje ostavlja neprijatelja u neizvesnosti u pogledu tačnog časa napada i fronta koji je izabran u jednoj oblasti unapred poznatoj, što ga sprečava da pod povoljnim uslovima stavi u dejstvo svoju vatru i svoje lokalne rezerve; ono se postiže u periodu izvršenja napada.

Uostalom, u tome periodu rata ne izgleda da se mnogo bavimo ovim pitanjem. U Raspisu od 2. januara o njemu se čak i ne govori; što se tiče Uputa od 16 aprila, u njemu se jednostavno kaže da potreba za podrobnom pripremom »ne isključuje za starešine dužnost da svim mogućim sredstvima obezbede tajnost operacija i da napadu osiguraju koristi od iznenađenja«. Dakle, nedvosmisleno se postavlja da u poziciskom ratu strategisko iznenađenje uopšte nije ostvarljivo, te se zadovoljava traženjem taktičkog iznenađenja u granicama koje nam dozvoljavaju naši napadni postupci. Neprijatelj će se moći obmanuti samo u pogledu izstvarne širine fronta napada i časa početka napada. U iz-

menama od 26 maja ovo se potpuno priznaje, kad se kaže: »Bitno je održati neprijatelja u neizvesnosti u pogledu tačnog časa napada«.

Uostalom, *tajnost operacija*, koja se već odaje uređivanjem zemljišta, a zatim i suviše dugotrajnom artiljeriskom pripremom, i inače je rđavo čuvana. Isuviše mnogo instancija upoznate su sa namerama Vrhovne komande, a one nisu uvek dovoljno diskretne. Ni na jednom stepenu hijerarhije ne shvata se apsolutna potreba za čuvanjem tajne. Čak se dešava da preterana upotreba telefona sve do prvih linija pruža neprijatelju priliku da se prislушкиvanjem obavesti o poslednjim pripremama pa, katkad, čak i o času napada. Kako se, pod ovakvim uslovima, može čuditi zbog neuspeha izvesnih operacija?

Međutim, posle 25 septembra ustanovljeno je staranje da se ofanzivno opreme svi delovi fronta koji su za to podesni, kako bi se svakog momenta omogućilo ostvarenje strategiskog iznenađenja. Blagodareći ovome postupku, koji je zamišljen još maja 1915, moći će da izostane, ili bar da se skrati, period od nekoliko nedelja koji je bivao posvećen pripremnim radovima za ofanzivu. Ovim bi se nesumnjivo ostvario vrlo veliki napredak, no, ipak, još nedovoljan da se obezbedi potpuni uspeh. Ako se na ovaj način može ostvariti strategisko iznenađenje, taktičko iznenađenje će moći da bude ostvareno tek onoga dana kada budemo raspolagali teškim artiljeriskim oruđima koja će omogućiti da trajanje artiljeriske pripreme svedemo na nekoliko časova, — a mi smo još daleko od toga. No ipak, neprijatelj će biti samo nekoliko dana, umesto nekoliko nedelja, ranije obavešten o zonama koje su izabrane za naše ofanzive.

Nemci ne boluju od iste bolesti i, naprotiv, izgleda da su svoje napore uputili ka traženju što potpunijeg iznenađenja. Raspolažući teškim brzometnim artiljeriskim oruđima i ne ustručavajući se od upotrebe bojnih otrova, oni imaju u rukama sredstva da ostvare strategisko i taktičko iznenađenje. Uostalom, njihove probe u Galiciji i Argoni daju na znanje da će oni poći tim putem.

Šta smo mogli da uradimo u sličnoj situaciji?

Otada izgleda nemoguće u jednom naletu zauzeti utvrđene položaje koji su bili suviše duboki da bi jednovremeno bili stavljeni pod vatru naše artiljerije. Treba ih, dakle, napadati u više navrata kako bi se stvorilo vreme da artiljerija izvrši potrebne promene položaja, koje je mnogo duže nego što se obično misli. Otuda nedostatak brzine i neprekidnosti u uzastopnim napadima, a prema tome, i veća olakšica koja se pruža neprijatelju da se pribere i da povrati ravnotežu. Zašto je onda potrebno svim sredstvima tražiti kako strategiski tako i taktičko iznenadenje na izabranom frontu napada, kada se unapred zna da će biti nemoguće iskoristiti ga do kraja? Ovakva ofanziva može imati za cilj jedino iscrpljenje neprijateljskih snaga, a ne probor jednog snažno utvrđenog fronta.

Međutim, *strategiski iznenadenje* se ne postiže isključivo merama koje su preduzete da bi se prikrile pripreme napada. *Ono je i rezultat manevra.* No, otkako je nastala stabilizacija frontova, izgubljena je navika da se manevruje, kako je to činjeno na otvorenom polju, to jest da se teži da se već angažovani neprijatelj iznenadi kakvim nepredviđenim napadom, naprimjer, na jedno krilo ili čak na jedan deo njegovog fronta. U poziciskom ratu neprijatelj je stvarno angažovan samo tamo gde je napadnut; na celom ostalom frontu on se nalazi u položaju iščekivanja i, kao i mi, zadržava svoju slobodu dejstva.

No, iskustvo je pokazalo da neprijatelj ima običaj da na naše prve napade odgovori hitnim odašiljanjem iza ugroženog fronta svih jedinica u rezervi ili na odmoru na susednim nenapadnutim otsecima. Dok ove jedinice vrše protivudare da bi usporile naše napredovanje, komandovanje ima vremena da privede jače rezerve (pešadijske divizije, korpuse, artiljeriju) za zatvaranje breše.

Zar se ne bi mogla iskoristiti situacija u kojoj se načini neprijateljski borbeni raspored, ukočen na frontu napada, rastresit i na više mesta bez dubine, da bi se iznenada izvršio napad i pokušao probor na jednoj od tačaka

manjeg otpora? Onda će biti malo značajno da li postoje dva ili tri uređena uzastopna položaja, ako neprijatelj ne raspolaže potrebnim snagama da ih brani. Zar to ne bi bilo pravo iznenadenje i jedini mogući manevr u tom poziciskom ratu, koji je isključio svaku mogućnost obuhvata?

No, treba priznati da je ova zamisao ostvarljiva samo ako se raspolaže, s jedne strane, mnogobrojnim unapred pripremljenim napadnim terenima, a s druge, pešadijskim snagama, artiljeriskim materijalom i municijom potrebnom za jednovremeno pothranjivanje nekoliko ofanziva.

Ovde dodirujemo jedno pitanje koje spada u isključivu nadležnost Vrhovne komande. Sasvim je izvesno, bar sudeći po merama koje su bile propisane za uređenje terena za napad, da je ona u tome trenutku imala u vidu ovo novo rešenje problema proboga. Što nije pokušala da ga izvrši, to je zato što nije smatrala da ima u rukama potrebne efektive i materijal da bi mogla da postigne uspeh i, doista, sredstva koja su nam stojala na raspoloženju, bar u teškoj artiljeriji, nisu izgledala dovoljna.

4. — Ofanzive iz 1915 stajale su nas teških gubitaka (350.000 poginulih i nestalih prema 300.000 u 1914), bilo zbog toga što potrebna rušenja nisu uvek bila ostvarena, bilo zbog toga što su strojevi koji su bili upotrebljavani u napadu bili još isuviše podložni velikim gubicima. Zbog toga vidimo da se javljaju sve veći zahtevi u pogledu rušenja koja artiljerija treba da izvrši za račun pešadije. Na nesreću, ne zapaža se dovoljno brzo da su, pod vatrom savremenog oružja, napadni postroji pešadije isuviše gusi.

S druge strane, ovim ofanzivama nisu postignuti rezultati kojima se težilo, tj. nije postignut probor fronta. No, ne treba zaboraviti da su u tim ofanzivama bar postignuti znatni uspesi, koji su nam doneli stvarnu prevagu nad neprijateljem, kao i to da su te ofanzive, i pored pretrpljenih gubitaka, podigle moral trupa.

U svakom slučaju, one su imale za rezultat da obrate pažnju na mogućnost mnogo dužeg rata nego što se verovalo. Doista, od toga trenutka počinje se sa organizovanjem da bi se istrajalo. Pošto se od trupa tražilo da od

sebe dadu sve što mogu, pošlo se putem štednje ljudstva. Otada se nove klase pozivaju jedna za drugom sa velikom tačnošću. Više se ne formiraju nove jedinice, već se zadowoljava preustrojstvom koje nameće poziciski rat.

5. — Ova 1915 godina je godina znatnog napretka u razvoju naše *avijacije* i uloge koju je ona igrala u pripremi i izvršenju napada. Ona stvarno počinje ne samo da obezbeđuje vladanje vazduhom, nego i da olakšava dejstvo artiljerije i pešadije vršenjem službe osmatranja i veze. Uostalom, baš krajem 1915 (4 decembra) izlazi prvi *Uput za održavanje veze*, koji na praktičan način rešava tako osetljiv problem veze između rodova vojske na bojištu.

Isto tako, naša *teška artiljerija je uvećana* iako je još daleko od savršenstva. Dok je u bici kod Perta učestvovalo oko stotinu teških oruđa, u operaciji od 25 septembra učestvovalo je 1.140 teških i 530 rovovskih oruđa. Prosto upoređenje ovih brojki daje pojam o izvršenom naporu. U isto vreme, Pravilom od 20 novembra 1915,²⁶ propisana je upotreba teške artiljerije.

6. — Najzad, kad se govori o događajima iz 1915, teško je čutke preći preko znatne uloge koju je imao general Peten, najpre kao komandant korpusa u napadu od 9 juna, a zatim kao komandant armije u napadu od 25 septembra. Razborit, staložen i, pre svega, organizator, on je jedan od prvih koji je shvatio osobene karakteristike poziciskog rata i u pripreme napada uneo red i metodičnost, koje je smatrao neophodnim za njihov uspeh. Sjajni rezultati koje je postigao i u Artoau i u Šampanji, služe za dokaz da je imao pravilne poglede, te zbog toga nije bio bez uticaja na promenu gledišta, koja su dovela do Uputa od 16 januara 1916.

²⁶⁾ Ovo je prvi dokumenat koji precizira način upotrebe artiljerije. U njemu su izloženi uzroci koji utiču na tačnost gađanja: atmosferski uslovi, homogenost serija municije, istrošenost cevi itd... Njime je u korpusu i armiji obrazovana obaveštajna služba u artiljeriji, kojoj je zadatak da traži i tačno određuje artiljeriske ciljeve. U njemu je skrenuta pažnja na potrebu preciznih rušecih gađanja, koja, prema tome, moraju da budu osmatrana ako se želi da postigne stvarna efikasnost.

ČETVRTA GLAVA

1916 GODINA

PERIOD USTALJIVANJA BORBENIH POSTUPAKA

Ovaj period obuhvata dve velike ofanzive:

- nemačku ofanzivu na Verden (od 21 februara do 11 jula 1916);
- francusko — britansku ofanzivu na Somi (od 1 jula do kraja novembra 1916).

Prema tome, ovaj period je bogat u poukama svake vrste, no pre nego što se bude pristupilo njihovom proучavanju, potrebno je baciti pogled na gledišta koja su vladala početkom 1916, a koja su proishodila iz iskustava stečenih 1915.

I. — Novo shvatanje ofanzivnih operacija. — Novo shvatanje je izraženo u tri glavna dokumenta, koji su objavljeni januara 1916:

- Uput od 16 januara 1916, kojim su obuhvaćeni cilj i uslovi jedne uskupne ofanzivne akcije;
- Uput od 26 januara 1916 o ofanzivnom boju velikih jedinica;
- Uput od 8 januara 1916 o ofanzivnim borbama malih jedinica.¹⁾

Poznato je da je ofanziva od 25 septembra 1915 jasno ukazala na teškoću, ako ne i na nemogućnost, da se u jednom naletu ovlada uzastopnim neprijateljskim položa-

¹⁾ Ovome treba dodati još Uput za vršenje izviđanja iz vazduha u vezi sa artiljerijom od 19 januara 1916 i Privremeno pravilo službe veze pešadije pomoći aviona i vezanog balona od 17 aprila 1916, kojim je regulisana upotreba pešadiskog aviona, toliko dragocenog sredstva za vezu.

jima, čija dubina sada već prelazi efikasni domet artiljerije.

Stoga je u Uputu od 16 januara 1916 ofanzivna bitka zamišljena kao *niz napada na uzastopne položaje*, a ne kao jedinstvena akcija u jednom naletu. Prema tome, radi se o borbi koja se vodi metodično, od cilja do cilja, u kojoj se uvek vrši artiljeriska priprema u tančine.

Cilj svakoga napada biće »skup rovova i baterija, koji se naziva *položaj*, na koji će artiljerska priprema moći da bude preduzeta pre napada i nastavljena u toku nastupanja, sa ili bez promene položaja jednog dela baterija«.

Po zauzimanju ovako definisanog cilja, napadne trupe vršiće izviđanje sledećeg položaja i tražiće osmatračnice potrebne za novu i potpunu artiljerisku pripremu.

Napadi će, dakle, biti isprekidani *zastojima*, čije će trajanje, misli se, moći da bude svedeno na najmanju meru time, što je propisano da komandanti predvide i unapred organizuju ove uzastopne napade tako, da se mogu vršiti jedan za drugim najvećom brzinom. U Uputu od 26 januara kaže se: »Neumornom aktivnošću sviju starešina postići će se gotovost za napad *pre nego što neprijatelj bude mogao nanovo da ustali i uredi svoje stanje*«.

To je bitna razlika u shvatanju između Uputa od 16 januara 1916 i Uputa od 16 aprila 1915. To je vraćanje načelima iz Raspisa od 2 januara 1915. Međutim, cilj koji se ima postići, ostaje uvek isti: probor kroz utvrđene neprijateljske položaje, no umesto da to bude brz i žestok probor, on se pojavljuje u obliku *dugotrajne operacije*.

Doista, smatra se da će se, po zauzimanju raznih neprijateljskih položaja uzastopnim napadima, otvoriti jedna nova faza, faza *iskorišćenja uspeha*, u kojoj će konjica imati glavnu ulogu »sprečavajući tučenog neprijatelja da se nanovo organizuje, da se zaustavi radi pružanja otpora, trudeći se da neprijateljsko otstupanje pretворi u rasulo«. Ovaj rod vojske dejstvovaće, uglavnom, prema odredbama Priloga od 18 juna 1915: najpre konjica armiskih korpusa, zatim konjičke divizije i konjički korpsi. Međutim, kaže se u Uputu od 16 januara, »dubina neprijateljskih odbrambenih uređaja više ne dozvoljava da se računa sa tim da

će se angažovanje velikih konjičkih jedinica moći da vrši odmah posle prve faze ofanzivne akcije». Dakle, da bi se obezbedila brza intervencija te konjice, biće dovoljno da njen komandant izbliza prati borbu (obično sa komandnog mesta jednog komandanta pešadijske divizije prve linije). Pešadijske jedinice na automobilima mogu da budu pridate konjičkim korpusima ili divizijama. Uostalom, »vatrena moć koju konjičkim divizijama daju biciklisti, lake grupe, povećani broj mitraljeza, puškomitraljezi i autopovi, čime je uvećana njihova ofanzivna i defanzivna moć, omogućava da im se dadu zadaci na vrlo velikom udaljenju«.

Pozadi konjice kretaće se rezerve pešadijskih divizija prve linije unapred određenim pravcem i u takvom rasporedu, da »pešadija, ako se najde na najmanji neprijateljski otpor, može biti brzo potpomognuta snažnom artiljerijom«.

To je koncepcija. Pređimo sad na *izvršenje*. Razume se mi nanovo nailazimo na odredbe koje sadrži Uput od 16 aprila 1915, koje su potvrđene iskustvom i koje se odnose na:

- važnost kontrabatiranja;
- potrebu ofanzivnog uređenja zemljišta za napad;
- zavisnost početka napada od završetka artiljeriske pripreme;

- ulogu artiljerije koja, s jedne strane, ima da poruši prepreke koje ometaju nastupanje pešadije, a s druge, treba da prati pešadiju baražnom vatrom koja se pomera na uzastopne linije koje treba dostići;

- razvoj sredstava za vezu, naročito između pešadije i artiljerije.

Uostalom, Uputom od 16 januara osnovana su *odeljenja za vezu i osmatranje*, koje daje svaki artiljeriski divizion koji ima zadatak neposredne podrške pešadije. To je znatan napredak čiji će se rezultati ubrzo osetiti.

No, u Uputima od januara 1916 ima i novina u načinu pripremanja i izvršenja napada, kako bi im se dao onaj karakter metodičnosti i urednosti koji treba da bude garantija uspeha.

Pošto je ustanovio da je *priprema ofanzive* »u sadašnjem ratu dobila prvenstvenu važnost« i da je to jedan od »neophodnih uslova za uspeh«, Uput od 26 januara deli je na *dva perioda*.

Prvi period obuhvata rade svake vrste, koji se mogu obaviti pre dovođenja na položaj svih napadnih trupa, dok drugi period počinje tek po dovođenju ovih trupa za njihov definitivan raspored.

Predviđanja koja se odnose na izvršenje prvog, a zatim i sledećih napada, treba kod svih starešina da budu predmet *mногобројних planova*, kojima će se ustaliti svi detalji izvršenja, ne ostavljajući ništa slučaju:

- plan dejstva ili angažovanja velikih i malih jedinica;
- plan dejstva artiljerije;
- plan radova koji se imaju izvršiti;
- plan snabdevanja i evakuacije;
- plan veza.

Osim ovoga, definitivno je ustaljena upotreba velikih jedinica. Ofanzivna akcija će se izvoditi *korpusima u jednoj liniji*, od kojih će svaki imati po tri, četiri pa čak i pet divizija. Ovo povećanje sredstava odgovara potrebi:

— »da se ima front napada dovoljno širok za angažovanje artiljerije pod povoljnim okolnostima (najmanje dve pešadijske divizije);

— da se raspolaze jakim rezervama za pothranjivanje i vođenje borbe, i da se, pored potrebnih zastoja, napad vrši i na neprijateljske uzastopne položaje«.²⁾

S druge strane, svaka velika jedinica: pešadijska divizija, korpus, armija, ima svoju posebnu i tačno određenu ulogu u bici.

Divizija vodi borbu; glavna uloga njenog komandanta jeste da kombinuje dejstvo pešadije i artiljerije i da osigura snabdevanje.

Korpus rukovodi napadom; njegov komandant određuje manevar koji se ima izvršiti, daje napadu kontinuitet

²⁾ Pešadijske divizije će uvek biti angažovane na uzanim frontovima, čija se širina kreće od 1.500—2.500 m, umesto 1.000—1.200 propisanih Uputom od 16 aprila 1915.

u upravljanju i uvodi u dejstvo pešadijske divizije iz rezerve po unapred ustaljenom planu, no koji se može menjati saobrazno događajima. Čim se na jednom frontu otvori breša, on nastoji da je proširi što je moguće više i da iskoristi prve postignute uspehe.

Armija vrši podelu snaga na napadne zone, koje su odabrane prema lakoći nastupanja, i koordinira dejstvo korpusa kako bi ostvarila brzo iskorišćenje uspeha i bez gubitka u vremenu otpočela gonjenje.

Uslovi za uspeh napada jesu: dobar red, brzina i stalna podrška pešadije od strane artiljerije. Preporučuje se svim starešinama da za vreme borbe održavaju red kod napadnih trupa i da stalno obrazuju nove rezerve.

Najzad, prihvaćeno je načelo da ne treba ostaviti jedinice u prvom borbenom redu do njihovog potpunog iscrpljenja, nego da ih, naprotiv, treba smenjivati pre nego što budu istrošile svu svoju ofanzivnu sposobnost.

Što se tiče *pešadije*, Uputom od 8 januara definišu se njena svojstva na jedan sasvim nov način, koji propisodi iz iskustva stečenog u poziciskom ratu i iz njene reorganizacije usled novog naoružanja.

»Sama pešadija nema nikakvu ofanzivnu moć protiv utvrđenja koja su branjena vatrom i obezbeđena preprekama ... Ne vodi se borba ljudima protiv materijala.

Pešadija ima vrlo veliku moć u posedanju zemljišta. Pešadija se brzo troši u borbi.

Ona ne treba da dejstvuje u gustim strojevima.

Najzad, moral pešadije je veoma osetljiv.«

Ove konstatacije pretstavljaju veliki napredak u upotrebi pešadije, te će se otsada nastojati da se ona više štedi. Uostalom, pošto uloga artiljerije biva sve veća, to broj pešadijskih jedinica koje treba upotrebiti u napadu može znatno da se smanji. S druge strane, strojevi za napad biće rastresitiji, kako bi se umanjili gubici; streljački stroj, umesto da ga obrazuju strelci lakat uz lakat, imaće po 2 koraka rastojanja između strelaca. Vatrena moć prvog borbenog reda ovim nije umanjena, jer je pešadija sada naoružana mnogobrojnim mitraljezima, a počela je da do-

bija i puškomitraljeze. Težnja je da se, malo pomalo, u izvesnoj meri, čovek zameni mašinom.

Što se tiče artiljerije, ona treba »sistematskim gađanjem uzastopnih neprijateljskih položaja da na njima poruši prepreke, zaklone, saobraćajnice i organe za flankiranje; njenim uzastopnim udarima neprijateljev moral biva pokoleban; ona vrši pripreme za efikasnu podršku pešadije za celo vreme njenog nastupanja u napadu. Poljska, a naročito teška artiljerija, vršeći preciznu korekturu i osmatranje gađanja, preduzimaju protiv neprijateljske artiljerije ogorčenu borbu u cilju njenog uništenja«.

Celokupna artiljerija koja vrši rušenje neprijateljskih odbranbenih uređaja biće pod komandom komandanta divizija. Što se tiče kontrabatiranja, njega će delom vršiti diviziske artiljerije, do izvesne određene granice, a delom korpusna artiljerija preko te granice.

Artiljerija će početi da upotrebljava otrovna zrna za tučenje baterija koje nisu mogle da budu uništene tačnim gađanjem za vreme pripreme; neutrališuće dejstvo otrovnih zrna zasada se traži samo u periodu izvršenja napada.

Veliki deo artiljerije postaviće se što je moguće više napred, kako bi ona, već u početku, mogla da tuče »ne samo prvu liniju, nego i ceo prvi položaj, a, po mogućству, i drugi, kao i da vrši kontrabatiranje često udaljenih neprijateljskih baterija«.

Najzad, iako se predviđa premeštanje baterija u toku napada, izvršiće se samo ona premeštanja koja su apsolutno potrebna. Da bi se izbegli prekidi vatre, koji bi mogli da nastupe usled ovih premeštanja, treba najpre upotrebiti raspoložive baterije pešadijskih divizija druge linije, iako ove divizije, načelno, treba da sačuvaju svu svoju artiljeriju. Ustvari, premeštanje artiljerije, u cilju zauzimanja novog rasporeda, vršiće se za vreme zastoja između dva uzastopna napada, koji prethodnim predviđanjima treba da bude sveden na najkraće vreme.

Ukratko, artiljeriska priprema ima uvek za cilj da postigne rušenje. Što se tiče gađanja koja treba vršiti u toku napada, Uput ih još ne definiše; u njemu se samo kaže da artiljeriska vatra treba da prethodi pešadiji na

napadnom cilju i treba da spreči branioce sa delova fronta koji nisu napadnuti da stupe u dejstvo.

Naravno, sva tri Uputa od januara 1916 imaju u vidu slučaj ofanzive na francuskom frontu, što znači protiv položaja koji su dugo utvrđivani i ešelonirani po dubini. Oni, kao ni Uputi koji će docnije biti izdati, nemaju opšti karakter, niti se mogu primeniti na razne vidove rata, kao, naprimer, u poljskoj vojni. U njima su ustaljeni postupci koje treba primeniti u cilju da se načne ili probije nemачki utvrđeni front, takav kakav postoji u Francuskoj, i oni ne uzimaju u obzir druge slučajeve. Ova primedba nije beskorisna, jer je ponekad postojala želja da se generalisu odredbe koje ovi Uputi sadrže.

U Uputima od januara 1916 red i metodičnost imaju prevagu nad brzinom i neprekidnošću napada. Ešeloniranje položaja po dubini primorava napadača da svoju ofanzivnu akciju raščlani na uzastopne napade sa ograničenim ciljevima. S druge strane, ojačavanje odbranbenih uredaja dovodi do toga da se potpuno rušenje prepreka, koje protivstaju napredovanju pešadije, smatra kao neophodno, a ta potreba povlači za sobom upotrebu sve brojnijeg i moćnijeg artiljeriskog materijala³ i znatan utrošak municije.

Doista, radi se o tome da se štedi pešadija, koja je 1915 pretrpela velike gubitke (350.000 poginulih ili nestalih), te je otuda došlo do nekoliko formula, koje proističu iz iskustva, a koje će poslužiti kao osnova novim borbenim postupcima:

- pešadija ne može da dejstvuje ofanzivno bez podrške od strane artiljerije;
- artiljerija pustoši a pešadija preplavljuje;
- ne vodi se borba ljudima protiv materijala;
- kod pešadije u borbi red ide ispred brzine.

Ovi ofanzivni postupci nesumnjivo će doneti više metodičnosti i više reda, ali i veću sporost u izvršenju operacija. Dok u pravoj opsadnoj vojni ova sporost ima samo

³⁾ Otuda potiče prvi program za izradu modernog teškog brzometnog artiljeriskog materijala, koji nosi datum od 30 maja 1916.

relativnu važnost, jer garnizon u tvrđavi ne može da bude pojačavan, a dubina odbranbenih uređaja koje treba uzeti je ograničena, u poljskoj vojni nije isti slučaj. Doista, ova sporost je tolika da može kompromitovati prve postignute uspehe, dozvoljavajući neprijatelju da »vaspostavi stanje stabilnosti i reda«. Nije dovoljno, kao u Uputu od 26 januara, kazati da se »nepopustljivom aktivnošću svih starešina postiže spremnost da se neprijatelj napadne pre nego što bude uspeo da se pribere«, već treba naznačiti i način kojim će se vremenski razmak između dva uzastopna napada svesti na minimum. Tu leži sva teškoća i do kraja rata će se tražiti način da se *izmire ova dva, već pomenuta, protivrečna uslova*:

— potreba da se postigne brzina i neprekidnost napada, da bi se neprijatelj sprečio da se pribere;

— potreba za zastojima, da bi se omogućilo artiljeriji da promeni položaj zbog vršenja nove pripreme (potreba za metodičnošću).

Tako vidimo da opet dolazi do izražaja značaj faktora *vreme*, koji je isto toliko jedan od bitnih uslova za uspeh, koliko su to iznenađenje i priprema. Nažalost, naša teška artiljerija još nije toliko usavršena da bi bilo omogućeno njenom brzo premeštanju na razrivenom zemljištu, s jedne strane, a s druge, kratkotrajna priprema. Zbog toga je pojam neprekidnosti napada nepomirljiv sa potrebom zaista efikasne artiljeriske pripreme. Zbog toga je u Uputu od 16 januara 1916 žrtvovana neprekidnost napada.

Ova sporost u izvršenju ofanzivnih operacija pojavljuje se i u *pripremi napada*.

Doista, Vrhovna komanda još ne može da računa sa tim da je ofanzivno uređenje zemljišta na izvesnim delovima fronta unapred izvršeno, kao što je ona to propisala još krajem 1915 godine. Ona zbog toga predviđa da će se priprema ofanzivne akcije sastojati iz ona dva perioda o kojima smo ranije govorili, koji će, kao i dotada, zahtevati mnogo vremena, a naročito prvi period.

S druge strane, izrada, a zatim i odobrenje mnogobrojnih planova koje treba izraditi za jednu ofanzivu, takođe zahtevaju prilično dugo vreme.

Izgleda da se radi tako kao da se pred sobom ima neprijatelj koji je sputan pasivnošću ili kome svakako moraju da ostanu skrivene sve naše pripreme za napad, te postupci koji se protiv njega primenjuju isključuju svako *strategisko iznenađenje*.

Uostalom, novi Uputi, isto kao i oni koji su im prethodili, izgleda da ne pridaju osobitu važnost ovom pitanju. Oni ponavljaju onu već poznatu odredbu da »komandovanje ima dužnost da svim mogućim merama obezbedi tajnost operacija i da sebi osigura korist od iznenađenja«. No oni na ovome jače ne insistiraju.

Jedino se u Uputu od 8. januara, u kome se govori o načelima upotrebe malih jedinica, naglašava da »treba tražiti iznenađenje, koje, da bi bilo ostvareno, zahteva tajnost priprema i brzinu izvršenja. Doista, najveći rezultat se postiže kad se slabiji neprijatelj napadne jačim snagama i kad on nema vremena da preduzme mere za pariranje iznenađenja«. Ovo je izvrsno načelo, no Uputi od januara 1916, nažalost, ne ukazuju na način kako da se ono primeni u praksi. Kao i 1915, u ovim operacijama moći će da se traži samo taktičko iznenađenje.

Što se tiče obaveze da se izrade *mnogobrojni planovi*, o čemu smo već govorili, ona pretstavlja novu tendenciju, koja će se tokom vremena još i pojačavati kao posledica navika primljenih za vreme ovog perioda stabilizacije. Komandovanje, koje može vrlo brzo da bude obavešteno o svemu što se dešava, teži ka *krajnjoj centralizaciji*; ništa se više ne radi bez njegovog naređenja; ono za sebe zadržava svaku inicijativu i svaku odgovornost. Pošto je praksa u poziciskom ratu pokazala da se nikad ne predviđa suviše, došlo se do toga da se unapred regulišu sve pojedinosti jedne operacije izradom planova, koji će postati izvršni tek pošto ih odobre više starešine, do korpusa, a katkada čak i do armije.⁴ U ovim se planovima

⁴⁾ Treba još reći da je, osim potrebe za vrlo potpunim predviđanjima, i stavljanje u dejstvo novih oruđa, kao i nepotpunost obučenosti trupa, moralno da navede komandovanje da se umeša u mnoge pojedinosti, koje normalno ne spadaju u njegovu nadležnost.

detaljno predviđa manevar koji se ima izvršiti. Svaka jedinica ima svoju ulogu od koje ne može da otstupi; tok borbe je potpuno razrađen, tako da je iz borbe isključena svaka proizvoljnost, ali su i izvršioci lišeni onog udela u inicijativi koji im, uprkos svemu, pripada i koji je u poljskoj vojni urođio toliko velikim rezultatima. Ovaj način rada, koji ima izvesna preim秉stva u posebnom slučaju uzastopnih napada na utvrđene položaje, nije mogao da bude opravдан, kao što ćemo docnije videti, u toku perioda iskorišćenja uspeha. Kako bilo da bilo, naše starešine su u toj školi, malo pomalo, izgubile volju za inicijativom i odgovornošću, što je veliki nedostatak, čiji će se rezultati svirepo osetiti docnije, kada bude trebalo ponovo preći u poljsku vojnu.

Tako će ofanzivne operacije otsada primiti karakter *metodičnosti i reda* kojim će se bitno razlikovati od operacija koje su im prethodile. Uprkos sporosti koja je iz toga proizašla, postojala je nuda da će se postići rastrojavanje utvrđenog fronta. Uput od 16 januara kaže: »Izvršioci treba da budu ubedeni da bitka na utvrđenom položaju može i treba da dovede do pobeđe ako se preduzme sa materijalnom i moralnom nadmoćnošću i vodi snažno, metodično i uporno dotle, dok neprijatelj bude pružao organizovan otpor našem napredovanju, bilo na utvrđenim ili neutvrđenim položajima«. Tada će otpočeti faza *iskorišćenja uspeha*, o kojoj se Uputi od januara 1916 dosta nejasno izražavaju. U njima se predviđa gotovo jedino uloga konjice; što se tiče velikih jedinica, njihovim dejstvom će upravljati i njega će kombinovati komandanti korpusa i armija, no ovo pitanje nije još prečišćeno i bilo je potrebno da se čeka na Uput od 16 decembra 1916 pa da se bude načisto sa ulogom koju treba da imaju velike jedinice u taktičkom i strategiskom iskorišćenju uspeha. No ipak je napomenuto da u toku borbe sve starešine treba odmah da iskoriste svaki delimični uspeh. U Uputu od 26 januara kaže se: »Ne može se ni misliti da se suviše napred, ka neprijatelju, upute delom dezorganizovane trupe koje mogu popustiti pod udarcem protivnapada. No ne treba se ni pokazati suviše bojažljiv i propustiti povoljne

prilike». Međutim, ovim Uputima je uglavnom predviđen slučaj u kome će neprijatelj, takoreći, beskonačno davati otpor na svojim utvrđenim položajima, iz čega je proizašlo da se on sa ovih položaja ima da protera metodično, uzastopnim napadima koji su savršeno organizovani. No, ako bi se jedan deo građevine iznenada srušio, ništa, ili skoro ništa, nije pripremljeno da se iskoristi ova povoljna prilika. Onda će se morati improvizovati, to jest pristupiti inicijativi, a mi znamo da metod komandovanja koji je применjen ne upućuje izvršioce tim putem. Jednom reči, prnuđavati pešadiju da ne pređe granice jednog unapred određenog cilja, znači zabraniti joj da iskoristi svoje uspehe.

Najzad, na završetku ove analize novih Uputa, napominjemo da se u njima, vrlo pravilno, svima skreće pažnja na potrebu da se u tome ratu, koji će, izgleda, dugo trati, *moral trupa podržava i uzdiže*. *Energija* je prva osobina koju treba razvijati. Uput od 8 januara kaže: »Energija je osnova svakog vojničkog čina; ona se podržava naporima. Ona oživjava vojničke vrline: hrabrost, disciplinu, duh požrtvovanja, drugarstvo; energija daje žar i upornost koji su potrebni da se vodi borba do kraja ma u kome vidu (ofanzivno ili defanzivno)«. To će biti zadatak starešine u svim delima svakodnevnog života; kad se projektuje ofanziva, on treba da udvostruči svoju aktivnost, jer »operacija se ne priprema samo materijalno, već se priprema još, i naročito, moralno«. Ova priprema, koja je priznata neophodnom, stavlja se u dužnost svima starešinama, a naročito komandantu divizije. Oni treba svakodnevno da budu u dodiru sa svojim trupama i da uspostave čest dodir među artiljercima i pešacima, kao i među komandantima susednih jedinica. Dakle, oni će ličnom i svakodnevnom akcijom stvoriti nepokolebljivo poverenje u uspeh i osigurati ono jedinstvo rodova vojske koje je neophodno na bojnom polju.

II. — Stanje duhova početkom 1916. — To što je rečeno po pitanju ofanzivnih metoda, samo je odraz stanja duhova. Neuspeh ofanziva 1915 imao je za posledicu da umanji veru u uspeh snažnog i naglog napada na jako

utvrđene položaje koje brani neprijatelj koji ne izgleda, kako se nadalo, ni oslabljen ni demoralisan. Samo uza-stopni napadi sa tačno određenim ciljevima, kao oni koje su Nemci izvodili na našem frontu (npr. u Argoni), izgleda da mogu uspeti bez velikih gubitaka u pešadiji. Ova, osećajući da je dotada pomalo bila žrtvovana, sa zadovoljstvom prima ideju da ubuduće artiljerija treba da razruši sve prepreke koje se suprotstavljaju njenom napredovanju i da će ona biti upućena u napad tek pošto bude ustanovljeno da su ova rušenja efektivno ostvarena.

»Artiljerija pustoši a pešadija preplavljuje«, već su neki prevodili sa: artiljerija zauzima zemljište, a pešadija ga poseda. Nemoćna pred fortifikaciskim objektima, pešadija ustupa *glavnu ulogu artiljeriji*, koja je jedina sposobna da poruši prepreke. Iako se ova teorija, koja je već stekla pripadnike, može primeniti na pravu opsadnu vojnu, sa njom ne treba ni preterivati, a naročito je ne treba uopštavati. Pešadija ostaje i do kraja će ostati jedini rod vojske sposoban da zauzme, posedne i održi zemljište, kako u poziciskoj, tako i u poljskoj vojni. Sve što se može reći jeste to, da ukoliko su veće teškoće koje treba savladati, utoliko je pešadiji neophodnije sadejstvo ostalih rodova vojske, a naročito artiljerije.

Tako se ponovo javlja stara *teorija o nepovredljivosti frontova*, no ovaj put u ublaženom obliku: nemoć da se utvrđeni položaji probiju jednim naletom, ali sa našom da će pasti pod ponovljenim udarcima uzastopnih napada. No, ipak, pouzdanje u rezultate brutalne akcije, što je ustvari svaki napad, pokolebano je, makar i najmanje; jasno je da se, pre nego što se ostvari proboj, treba neko vreme boriti, te se otuda dolazi do pojma o *trajanju ofanzivnih operacija i o prethodnom iznuravanju neprijatelja*.

No ova teorija o nepovredljivosti frontova ne javlja se u svima duhovima u obliku koji smo označili. Neki već počinju da misle da primena fortifikacije daje položajima takvu otpornu snagu, da izgleda vrlo teško, ako ne i nemoguće, da se njima ovlađa frontalnim napadima, pa ma koliko ti napadi bili moćni. Oni koji tako misle nisu daleko od toga da zaključe da je odbrana nadmoćna nad na-

padom. Ako se nad neprijateljem ne postignu neposredni i odlučujući rezultati, to će se, blagodareći defanzivnoj taktici, uspeti bar da se njegovi ofanzivni poduhvati osuđete i da se on iznuri. Najzad, misli se da se ovim načinom prištade sopstveni efektivi i da se dobije u vremenu, a to su sve pogrešne zamisli, što će događaji ubrzo pokazati.

Mnogi, doista, zamišljaju da se u defanzivi gubi mnogo manje ljudi nego u ofanzivi. Iskustvo sa Verdena, a zatim i sa Some, pa najzad i operacije 1918 pružiće nepobitani dokaz o suprotnom.

Drugi već pomišljaju da ovaj rat, koji traje tek 18 meseci, ne može da se okonča uspešno isključivo oružjem i da će finansisko i ekonomsko iscrpljenje neprijatelja jedino biti u stanju da dovede do odluke.⁵⁾ Prema tome, pre svega, treba istražati, jer vreme radi za nas. To je ubitačna teorija, čija je prva i najteža posledica bilo ras-hlađenje smelosti i malaksavanje energija, koje su dotada bile isključivo orientisane prema neprijatelju. Ovo je, isto tako, i pogrešna teorija, kojom se rizikuje da se zemlja dovede do sopstvene propasti, jer ona ne vodi nikakvog računa o nepredviđenim događajima, koji su uvek mogući, kao, naprimjer, rusko rastrojstvo, koje je, srećom, nadoknađeno u našu korist američkom intervencijom.

Ukratko, iako su ove ideje još malo rasprostranjene, ipak je važno da se bar pomene njihova pojava već u to vreme, jer one nisu bile bez izvesnog uticaja na *duhovno stanje borca*, naročito u pešadiji. Pešak, iako je sačuvao visok moral, kao što će to rečito dokazati na Verdenu i Somi, vrlo rado ustupa artiljercu glavnu ulogu koju je dotada imao u bici. Istina, treba reći da je to izraz nužde, ali *trenutne nužde*, koja ne treba niukoliko da umanji njegovo samopouzdanje i njegovu smelost, jednom reči, njegov ofanzivan duh. Ta rovovska vojna je opsadna vojna, čije osobenosti pozajmimo; no nastupiće trenutak kad će se iz nje izaći i kada će se ponovo primiti navike borbe na otvorenom zemljištu u kojoj pešadija, imajući prvo

⁵⁾ No, prema Klauzevicu, rat mora da bude podvrgnut jedino najvišem zakonu odlučivanja oružjem.

mesto, treba da se pokaže isto toliko srčana koliko je to bila u prošlosti. No, eto, baš to se ne naglašava dovoljno jasno, sigurno zato što ne postoji čvrsto ubedjenje da će se neminovno vratiti na poljsku vojnu.

III. — Nemačka ofanziva na Verden

A) *Cilj nemačke ofanzive na Verden.* — Izvesno vreme u Francuskoj se verovalo da su Nemci izabrali deo fronta kod Verdена da tu izvrše pokušaj probaja onako kako smo mi to radili 1915. Ništa nije pogrešnije od toga. Da se u to uveri, dovoljno je pročitati memoare koji je oko Božića 1915 napisao general fon Falkenhajn, načelnik štaba nemačke Vrhovne komande, predlažući ovu ofanzivu caru.

Razmatrajući stanje kod pojedinih sila Antante, Falkenhajn smatra da je »Francuska vojnički i ekonomski oslabljena skoro do krajnjih granica«. A Francuska je mač Engleske, koja ostaje glavni neprijatelj i kojoj treba oduzeti svaku nadu da Nemačku tuče ratom iznuravanja. Prema tome, najbolje bi bilo da se napadne engleski front, no za to bi trebalo raspolagati sa najmanje 30 divizija, koje je nemoguće prikupiti a da se ne izloži velikim opasnostima na drugim delovima fronta. Zbog toga je bolje da se Engleska pogodi time što će se Francuska izbaciti iz borbe. »Ako bude uspelo da se njenom narodu jasno dokaže da više nema čemu da se nada sa vojničke tačke gledišta, granica (njene snage) će biti pređena i Engleska će biti lišena svoga najboljeg mača. Da bi se postigao taj rezultat, nije potrebno probaj izvršiti masom, pošto je takva operacija sumnjiva i iznad naše moći.⁶⁾ Upotrebivši čak i ograničene snage, naš cilj će verovatno moći da bude dostignut. »Dovoljno je da se za to nađe pristupačan i

⁶⁾ Doista, Falkenhajn ne raspolaže dovoljnim trupama da bi mogao da pokuša ofanzivu protiv »neprijatelja čiji je moral nedirnut, koji je dobro naoružan i koji nije znatno brojno slabiji«. Pod tim uslovima on smatra da bi neprijatelj uspeo da zatvori breše koje bi mogle da budu otvorene u njegovom frontu. Težeći probaju, uspelo bi se samo da se stvore džepovi koji bi bili jako

jasno ograničen cilj», za čije održanje je francusko komandovanje prinuđeno da angažuje svoje snage do poslednjeg čoveka. Ako bude tako radilo, francuske trupe će biti iscrpene usled teških gubitaka, jer će im biti nemoguće da izbegnu borbu, bez obzira na to da li ćemo mi dostići postavljeni cilj ili ne. Ako francusko komandovanje ne bude tako radilo i ako upusti objekat našeg napada, moralni utisak koji će to proizvesti u Francuskoj biće ogroman».

Pošto je odbacio Belfor kao objekat, Falkenhajn mu je prepostavio Verden, čiji istaknuti položaji ugrožavaju nemačke komunikacije na otstojanju manjem od 20 km i koji je uvek najmoćnija oslona tačka koja može da posluži kao polazna osnovica za ofanzivu koja bi mogla da ugrožava nemački front. Najzad, kao što je rekao general Manžen (Mangin), »Verden je uvek čudno općinjavao nemačke duhove i njegovo osvajanje, koje je izgledalo relativno lako, moglo bi samo da bude slavljen u Nemačkoj i u neutralnim zemljama kao velika pobeda«.⁷⁾

Tako je ofanzivom na Verden odlučeno da se sruši Francuska, za koju Falkenhajn misli da je dospila granicu svoje otporne moći. Ona će biti vođena na ograničenom frontu, relativno slabim snagama, ali metodično. Ne javlja se misao o proboru i iskorijenju uspeha. Radi se o tome da se, preuzimajući inicijativu u operacijama, Francuska armija prinudi da se bije, da istroši svoje rezerve, da joj se poljulja moral i da se spreči da uzme učešća u novim ofanzivama, usled čega će Engleska ostati usamljena, ili skoro tako, na milost i nemilost Nemcima.

izloženi bočnoj vatri i koji bi tada mogli da postanu grob za veliki broj jedinica. Tehničke teškoće koje pretstavljaju vođenje i snabdevanje masa u oslojenim džepovima postaju tolike da izgledaju gotovo nesavladljive.

Poznato je da su slični zaključci bili izvučeni iz bitke kod Perta (februar—mart 1915). Izgleda da Ludendorf u svojim ofanzivama od 1918 o ovome nije vodio računa.

⁷⁾ »Tvrđava Verden«, piše Ludendorf, koji, međutim, nije bio pristalica ove ofanzive, »bila je ispadna kapija, krajnje opasna za nas, koja je veoma ugrožavala naše komunikacije, kao što se to jasno pokazalo u jesen 1918«.

Car je na Božić odobrio izbor Verdena. Falkenhajn nije ni pomicao na to da će na taj način Francuskoj armiji pružiti priliku da svojoj, već toliko slavnoj istoriji, doda jednu od najlepših stranica.

B) Defanzivna organizacija Verdena. — Relativno brz pad belgiskih i nekih naših tvrđava na početku neprijateljstava, kao i preterivanje u oceni razorne moći neprijateljskih zrna velikog kalibra, uneli su sumnju u mnoge duhove u pogledu otporne moći naših utvrđenja. Zamišljajući da će ona biti porušena i da se pod dejstvom velikih zrna u njima apsolutno neće moći opstati, odlučeno je da se odbrana tvrđava premesti znatno ispred stalnih utvrđenja, kako bi se ova držala na udaljenju od nemačke dalekometne artiljerije i da bi se odgodila eventualnost jedne opsade, koja ne bi mogla dugo trajati. Tako je *pešadiska posada forova ukinuta*; ostavljeno je samo ljudstvo koje je potrebno za posluživanje oruđa u turelama.

S druge strane, Verdenska tvrđava, kao i tvrđave Belfora i Denkerka, bila je pretvorena u utvrđeni region, te je tako izgubila svoju samostalnost. Doista, jednim dekretom od 5. avgusta 1915 propisano je da se guverneri tvrđava i komandanti utvrđenih regiona, koji se nalaze na vojišnoj prostoriji, stavljaju pod komandu vrhovnog komandanta zajedno sa svojim posadama i svim ratnim sredstvima i oruđima koja se u tvrđavama nalaze.

Kao što je bilo rečeno povodom pouka koje su sa defanzivnog gledišta bile izvučene iz ofanzive od 9. maja 1915, verdenski front je bio organizovan u *otporne centre*, koji su bili manje ili više zatvoreni i odvojeni pasivnim međuprostorima, manje ili više branjenim vatrom.

Ostojanje između dva otporna centra bilo je katkad znatno;⁸⁾ nisu postojale saobraćajnice za njihovu vezu sa pozadinom; pokreti su se vršili kroz šumu ili pod zaklonom veštačkih vrzina.

Pozadi ovako obrazovane prve linije, u zoni od 2—3 km, nekoliko sela, šuma i visova organizovano je u otporne

⁸⁾ 1 km između centara Betenkur (Béthincourt) i Forž (Forges); 1 km između šume Kor (Caures) i šume Omon (Haumont).

centre: zaravan Korier (Caurières), šuma Vavril (Wavrille), Bomon (Beaumont), le Mort—Om (le Mort—Homme), Kijmijer (Cumières) itd.

Osim ovoga, početkom 1916, ova nepotpuna organizacija je bila daleko od toga da bude završena, poglavito zbog nedostatka radne snage. Još od vremena bitke na Marni sektor Verdena je uvek bio slabo posednut, i to delom jedinicama teritorijalne odbrane. Međutim, pošto su se počeli ukazivati znaci da se priprema napad, Vrhovna komanda je odobrila da se počev od 10 februara 1916 mogu upotrebiti još 2 pešadijske divizije za ubrzanje rada, no one nisu imale vremena da osetno poboljšaju ovu situaciju, koja je, nažalost, bila sasvim povoljna za izvršenje Falkenhajnovog plana.

C) Pripreme za napad i taktika koju su Nemci primenili. — Već početkom januara 1916 avionski snimci odaju znatnu aktivnost kod neprijatelja. Uočava se:

— prvo, da sve armije pojačavaju svoje odbrambene uređaje (prvi, drugi i treći položaj);

— drugo, da se deo fronta između Ene (Kraon) i Meze (Sen-Mihijel) preuređuje u ofanzivnom cilju: reperisani su: nove železničke pruge, municiska slagališta, bateriski položaji i sigurna skloništa.

No, pošto Nemci traže pre svega *iznenađenje*, oni će nas do poslednjeg časa držati u neizvesnosti u pogledu izabranog fronta napada: Šampanja ili Loren (Lorraine). Staviše, oni će se dobro čuvati da ne izrade svoje polazne paralele do jurišnog otstojanja od naših prvih linija, kao što je to uvek rađeno (na nekim delovima fronta nemacki rovovi će ostati 600—800 m udaljeni od naših), te čemo zbog toga čekati na ove poslednje pripreme da bismo doneli zaključak da napad neposredno pretstoji.⁹⁾

Osim ovoga, sve pripreme će biti brižljivo kamuflirane. Najzad, neprijateljskoj artiljeriji je izričito zabranjeno

⁹⁾ U jednom uputstvu 10 bavarske pešadijske divizije od 11. maja 1916 stoji: »Izrada specijalnih jurišnih položaja nije korisna, jer ovi položaji služe samo za to da privuku pažnju neprijatelja, a nemoguće je da se u kratkom roku dovoljno utvrde da bi trupe u njima bile zaštićene od sistematskog bombardovanja.«

njeno da ne odgovara na vatru naše artiljerije, ma kolika bila žestina bombardovanja, i ona je to tačno izvršila. Toliko u pogledu strategiskog iznenadenja.

Što se tiče taktičkog iznenađenja, ono će biti ostvareno:

— s jedne strane, jačinom i brzinom artiljeriske pripreme (2.000 oruđa gađaće $9\frac{1}{2}$ časova);

— s druge strane, širinom bombardovanog fronta (22 km), što će neprijatelja održavati u neizvesnosti u pogledu izabrane zone napada, široke svega 7 km;

— najzad, silinom pešadijskog napada, koji ne sme da ostavi neprijatelju vremena da izade iz svojih skloništa.

Što se tiče *taktike* koju je primenila kako artiljerija tako i pešadija, poznato nam je da ona nema za cilj izvršenje proboja. Naprotiv, postupcima koji treba da budu primenjeni teži se da se metodički zauzme jedan tačno određen pojas na neprijateljskom položaju,¹⁰ nastojavajući da neprijatelj pretrpi maksimum gubitaka, a da se stede sopstvene snage. To će se postići *napadima sa strogo ograničenim ciljem*, koji će se izvoditi sa maksimumom artiljerije a minimumom pešadije, pri čemu će svaki vojnik poznavati manevr koji ima da izvrši. Praktična sredstva koja treba primeniti, a da bi se povećavanjem broja baterija u dejstvu smanjilo trajanje artiljeriske pripreme, isprobana su u nizu lokalnih operacija u Šampanji (Tair od 6—12 januara 1916), u Flandriji (Nijepor i Hetsas 24 januara), u Artoau (Teli i Živanši od 23—28 januara), u Pikardiji (Friz 29 januara) i u Alzasu (Sepoa 13 februara).

¹⁰) »Uopšte uzev, radi se o tome da se ovlada jednim delom neprijateljskog prvog položaja, to jest, sa tri uzastopna rova, no u toku istoga napada nemoguće je dostići drugi neprijateljski položaj. Da se postigne taj rezultat treba artiljerija najpre da izvrši novu i preciznu pripremu napada, što znači da treba organizovati nov napad.« (Raspis 20 bavarske brigade od 11 maja 1916). Zbog toga su Nemci za napad od 21 februara svoju artiljeriju isturili što su mogli više unapred. Na taj način, pešadija je mogla da koristi podršku skoro svih baterija za vreme nastupanja do linije koju je dospjela 25 februara (greben Talu, Luvmon, Duomon), što znači na srednjoj dubini od 6 km računajući od svojih polaznih rovova.

Artiljerija, koja, kao što je poznato, u svome sastavu ima veliki broj teških brzometnih oruđa, biće ovako upotrebljena:

Bombardovanje na širokom frontu i velikoj dubini, a posle nekoliko časova povećanje intenziteta dejstva na mestu napada, ne prekidaajući dejstvo na ostalim tačkama. Po izvršenju juriša, produžava se dejstvo na pozadinu i na bokove napadnute prostorije. U isto vreme, ili, obično, nekoliko časova kasnije, nova koncentracija na nekoj drugoj tački bombardovanog fronta, a zatim napad na tu tačku.

Na samome frontu napada dejstvovaće oruđa svih kalibara na pešadijske rovove, podrazumevajući i rovove prve linije; dejstvo po dubini obuhvataće prvi i drugi položaj, ali će se više vršiti gađanje prostorija sa uskom rakkom nego tačna gađanja sa korekturom, čak i na položaje neprijateljskih baterija.¹¹⁾ Tako, naročito za vreme napada, kontrabatiranje neće imati za cilj uništenje nego neutralisanje neprijateljske artiljerije gađanjem zagušljivim i suznim zrnima u cilju da se posluga ometa u posluživanju oruđa.

Pešadija, pak, angažuje samo snage koje su najnužnije za postizanje traženog rezultata. U jednom raspisu 10 bavarske pešadijske divizije od 11 maja 1916 kaže se: »Zadatak koji spada u dužnost jedne pešadijske jedinice koja vrši napad, uglavnom je sledeći: ovladati jednim delom neprijateljskog utvrđenog položaja na frontu unapred ograničenom po širini i dubini, a zatim, održati taj položaj pod snažnom neprijateljskom artiljeriskom vatrom, odbijajući neprijateljske protivudare. Za izvršenje ovoga zadatka pešadija koja vrši napad treba da bude jako ešelonirana po dubini. Napredovanje preko granice koja je utvrđena pre početka napada opravdano je samo u izuzetnim slučajevima. Delovi novoga položaja, koji najviše strče izvan opšte linije položaja, privlače na sebe vatru

¹¹⁾ Tako je jedna haubička baterija 155 mm, plasirana ispred Resikura (Récicourt) obasuta u toku jednog dana sa 2.000 zrna kalibra 210 mm.

neprijateljske artiljerije i protivudare, što lako dovodi do povlačenja«.¹²

Front napada pešadijske divizije obično je kod Nemaca manji nego kod nas (1.000—1.200 umesto 1.500—2.500 m), što se objašnjava: manjim brojnim stanjem nemačke čete, koja je lošije opremljena vatrenim oruđima, slabljenjem čete time što se odvajaju odeljenja koja ne uzimaju učešća u borbi (radnici, nosioci municije i ranjenika) i, najzad, trajanjem napada koji se od nje traži.¹³

Napadne jedinice treba da teže da izmanevruju naše otporne centre, opkoljavajući ih infiltracijom kroz zaklonjene ili slabo tučene zone, tako da ih mogu napasti bočno ili s leđa. Položaj se, takođe, može osvojiti ako se najpre lokalnim napadima ovlada sa dve ili više tačaka, a zatim napadaju međuprostori jednovremeno sa fronta i bokova, polazeći sa osvojenih tačaka.

Pre polaska u napad vrše se izviđanja jakim oficirskim patrolama (2 oficira i 50 ljudi), sa zadatkom da utvrde da li je artiljeriska priprema dovoljno izvedena.¹⁴

¹²⁾ U ovome istom uputstvu se kaže: »Napad u ovakvom poziciskom ratu, kakav se naročito vodi kod Verdена, u suštini je prodiranje u jednu utvrđenu prostoriju koja se prostire po dubini, *prodiranje koje se vrši postepeno*, po planu i posle detaljne pripreme«. A u raspisu 20 bavarske brigade stoji još i ovo: »Postoji mogućnost da je stanje kod neprijatelja takvo da je omogućeno produženje napada preko ustaljene linije i da se mogu zauzeti izvesne tačke kojima potčinjeni komandanti pridaju značaj. No tada ne treba zaboraviti da, ako se napreduje preko određene linije, naša artiljerija nije u mogućnosti da odmah izvrši novu pripremu i brzo potpomogne izvođenje operacije... Odluka, koju donese potčinjeni komandant da produži napad preko određenog cilja, *vrlo je ozbiljna stvar*, te ona treba da bude izuzetak. Uostalom, starešina je odgovoran ako neprijatelj povrati položaj koji je pod ovim uslovima zauzet, pa čak ako on time postigne i samo moralni uspeh.«

¹³⁾ Međutim, videli smo da su se pešadijske divizije angažovale na frontu koji je dostizao do 2.500 m, kada se od njih nije tražilo suviše duboko prodiranje.

Treba uočiti težnju za smanjenjem gustine streljačkog stroja time što je rastojanje između strelaca trebalo da bude najmanje 4 metra.

¹⁴⁾ »Da bi se ustanovilo da li je jedan položaj zreo za napad, potrebno je da se usred poslednjeg grupnog gađanja izvrše pre-

U svima slučajevima i ma koliko bili polazni rovovi udaljeni od neprijateljskog položaja, ne treba poći u napad sve dok položaj koji treba zauzeti ne bude bombardovanjem potpuno oslabljen. I zaista, nemačko komandovanje je obećalo svojim pešacima da će oni tučeno zemljište imati samo da posednu »paradnim maršem« i stvarno nemačka pešadija je na nekim mestima pošla u napad sa puškom o ramenu.

Ova operacija, koja je pripremljena sa dosada nepoznatom raskoši u artiljeriji, bila je organizovana sa izvanrednom metodičnošću, zaista »po nemački«. Treba priznati da su postupci, koje su naši protivnici primenili za zauzimanje Verdenske tvrđave i iscrpljenje Francuske vojske, bili logični, jer su bili u skladu sa ciljem koji se želeo postići. Međutim, oni nisu bili bez svojih rđavih strana.

Pošto se tražilo iznenađenje svim sredstvima koja su tada bila poznata, čudno je da nije uzeta u obzir nijedna mera za iskorišćenje iznenađenja, sem što se jedino težilo da napadač ovладa neprijateljskim položajem koji bi bio lišen svake odbrane. Napad je bio pripremljen sa takvom tačnošću, kombinacija artiljeriske vatre i nastupanje pešadije tako detaljno regulisano, postupci svakog pojedinca u ovoj celini predviđeni tako strogo, da je bilo nemoguće da se u ovom krutom mehanizmu izvrši i najmanja promena, a da to ne povuče za sobom opšti poremećaj. Nema više ni najmanjeg mesta za nepredviđene događaje, koji, međutim, igraju važnu ulogu u borbi. Ako bi kakav nepredviđeni događaj bio povod za nešto povoljno, ili ako bi, usled suviše rane iscrpenosti neprijatelja ili kakve njegove pogreške, bila otvorena breša, postojala bi nemogućnost da se iskoristi ta povoljna i uvek brzo prolazna prilika. To znači da je potpuno zanemareno iskorišćenje uspeha koji bi došao kao posledica iznenađenja ili dejstva bombardovanja.

---

kidi koji će biti iskorišćeni za izviđanja». (Raspis 10 bavarske pešadijske divizije). »Pešadija će imati da okriviljuje samu sebe ako neprijateljski položaj nije bio svuda efikasno bombardovan«. (Raspis 20 bavarske brigade).

Upotreba artiljerije regulisana je shodno ovome. Da bi se ostvarilo to toliko traženo iznenađenje, ukinute su prethodne korekture, koje bi skrenule pažnju neprijatelja, a trajanje artiljeriske pripreme svedeno je na nekoliko časova, korišćenjem do najveće mere brzine gađanja oruđa. Pod tim uslovima, artiljeriska gađanja (osim onih koja su u toku same pripreme mogla da budu regulisana sa kakve zemaljske osmatračnice ili iz aviona) vršiće se *tučenjem prostorije*, i to sa uskom raskljom na vidljive i vrlo važne ciljeve (piloniranje — tučenje kao tučkom u avanu), a sa širokom raskljom na verovatne položaje naših baterija ili mesta naših rezervi. Gađanja će se vršiti koncentracijama koje su jedino sredstvo da se isprave netačnosti korekture, no ona povlače ogroman utrošak municije, što ne može dugo trajati.

Tako, dok naša kontrabatiranja imaju za cilj uništene neprijateljske artiljerije preciznim gađanjima, nemacka teže samo njenom neutralisanju, bilo eksplozivnim bilo otrovnim zrnima (njegove suzavcima, a od 23. juna zagušljivim). Ova gađanja nisu dala skoro nikakve rezultate protiv naših zaklonjenih baterija, ali su bila efikasna protiv baterija iz pojačanja koje nisu bile zaštićene. Dejstvo protiv naših utvrđenja bilo je znatno kad je neprijatelj mogao neposredno da osmatra, a slabo kad smo se nalazili na zadnjem nagibu. U svakom slučaju, da bi se postigli povoljni rezultati, trebalo je upravo rasipati municiju.

Ukratko, ova metoda, koja se zasnivala na iznenađenju i na upotrebi artiljerije sviju kalibara u masi, omogućava da se štede pešadijske jedinice, ali ona povlači veliku potrošnju municije. Da bi se nepredviđeni slučajevi u pešadijskoj borbi sveli na minimum, sve pojedinosti operacije ustaljuju se skoro nepromenljivo, a da bi se ostvarilo složno dejstvo pešadije i artiljerije, moraju se unapred ograničiti rezultati koji se žele postići. Ova metoda je, dakle, isuviše kruta, jer ona ne dozvoljava da se iz postignutih uspeha izvuku sve moguće koristi.¹⁵ Nasuprot

¹⁵⁾ Slično zapažanje je učinjeno u pogledu ofanzivne metode koja proistiće iz naših Uputa od januara 1916.

tome, moralno dejstvo i fizički potres koje proizvode ova zaista strahovita bombardovanja, kao i gubici kojima se naglo smanjuje brojno stanje branilaca, koji nisu u stanju da se pojačavaju, daju gotovo apsolutnu sigurnost da će se osvojiti ovako opustošen pojaz zemljišta.

D) Kratak pregled bitke kod Verdena. — Pošto francuska Vrhovna komanda nije bila načisto da li će se nemacka ofanziva izvršiti u Šampanji ili u Lorenu, to u utvrđenoj oblasti Verdena nije ni pojačala snage, koje su tada iznosile samo 9 pešadijskih divizija i 6 teških artiljeriskih pukova, i bile raspoređene na obema obalama Meze (ukupno 612 oruđa od kojih 244 teških). Međutim, već prvih dana februara, ona je, za svaki slučaj, u pozadini ovoga fronta prikupila jednu armiju od 4 korpusa sa nešto teške artiljerije.

Naše jedinice na frontu imale su da se bore sa 17, a uskoro i sa 19 nemackih divizija, koje je potpomagalo 2.000 artiljeriskih oruđa, od kojih je veliki deo bio teških, velikoga kalibra.

Posmatrana sa naše tačke gledišta, bitka kod Verdena može da se podeli na dve odvojene faze: na strogo odbrambenu bitku, koja je vođena za svaku stopu zemljišta, u kojoj smo mi na neprijateljske napade odgovarali protivnapadima, koji su često bili uspešni, ali kojima nismo postigli da konačno zaustavimo njegovo napredovanje ni da preuzmemmo inicijativu u operacijama. Druga faza počinje u trenutku kad bitka na Somi nameće Nemcima obustavljanje njihovih pokušaja da zauzmu Verden. Francuzi preuzimaju inicijativu u operacijama i vrše više napada kojima povraćaju veliki deo izgubljenog zemljišta i degažiraju tvrđavu.

a) Odbrambena bitka. — Ona počinje iznenadnim napadom od 21 februara.¹⁶⁾

U 15 časova počinje bombardovanje sa obe strane Meze na frontu od 22 km. U 16.45 časova, dakle posle

¹⁶⁾ Ovaj napad je trebalo da otpočne 13 februara, ali je zbog rđavog vremena odgođen za 21.

pripreme od $9\frac{1}{2}$ časova,* pešadija polazi u napad na desnoj obali Meze, samo na frontu od 7 km, između šuma Kor (Caures) i Erb-boa (Herbebois). Napad vrše 7 nemačkih pešadijskih divizija, od kojih je 5 u prvoj liniji, koje u toku tri dana imaju pred sobom samo 2 francuske pešadijske divizije, koje su usled bombardovanja znatno oslabljene. I pored iznenađenja i nesrazmere u snazi, Nemci nailaze na nepredviđen ali lokalizovan otpor. Posle napredovanja od 6—7 km, četvrtog dana, napad gubi u žestini, kada im se tog istog dana, 24 februara, pruža povoljna prilika, koju oni ne umeju da iskoriste. 26 februara padaju Nemcima u ruke for Duomon, čija se celokupna posada sastojala od 23 poslužioca topova, kao i utvrđenje Ardomon.

Situacija je kritična. Trupe koje su držale Voavr (Woëvre), morale su se već 24 februara povući na Kot de Mez (Côtes de Meuse); 26-og general Peten prima komandu Verdenske armije i organizuje odbranu sa pojačanjima koja pristižu. Iako borba ni jednoga dana nije prekidana, naš front počinje da se ustaljuje, neprijateljski polet je slomljen našim protivnapadima, tako da početkom marta može da se smatra da je ovaj prvi nalet zaustavljen.

Tada Kronprinc (nemački prestolonaslednik) počinje ofanzivu na obe obale Meze. 6 marta, posle dvodnevnog bombardovanja, on upućuje 2 pešadijske divizije na frontu od 4 km u napad na naše položaje na levoj obali, između le Mulen de Rafekaza (le Moulin de Raffécourt) i Meze. No naše trupe su bile na oprezi, te napad napreduje samo 2 km. Smatrujući da su ovi rezultati dovoljni, Kronprinc ponovo preuzima ofanzivu na desnoj obali na frontu od 8 km, između la Kot di Poavr (la côte du Poivre) i fora de Vo (de Vaux), sa 7 preuređenih i popunjениh divizija, od kojih zahteva krajnji napor za zauzimanje Verdena, »srca Francuske«. Dakle, 8 marta napadnuti smo na obema obalama Meze. Posle tri dana borbe uspeh je neznatan;

*) Tako stoji u originalu, no ovo je očigledna greška; sva-kako treba da stoji da je priprema otpočela u 7.15 časova. — Prim. prev.

la Kot di Poavr na desnoj i le Mort Om na levoj obali ostaju u našim rukama.

Otada počinje prava bitka iscrpljenja u kojoj neprijatelj ne može da izvrši nijedan napad a da se na njega odmah ne izvrši protivnapad. I pored naših napora, le Mort Om je izgubljen, for Suvil (Souville) je jednog trenutka ugrožen, a for Duomon nismo mogli da povratimo. Pošto je zauzeo Kimijer (24 maja), neprijatelj obustavlja svoje napore na levoj, da bi ih koncentrisao na desnoj obali. U toku juna on vrši ništa manje nego osam napada na front Tiokur (Thiaucourt) — Damlu (Damloup), gde uspeva da zauzme for de Vo 7 juna, i nanovo ugrožava for de Suvil. »Izgleda«, kao što je pisao general Manžen, »da je junaštvo francuskog vojnika nemoćno pred ovim, u neku ruku mehaničkim, nadiranjem«.

U tome trenutku general Peten preuzima komandu nad Centralnom grupom armija, a njega zamenuje general Nivel (Nivelle).

Tada ulazimo u fazu poslednjih nemačkih ofanzivnih pokušaja. Zamoreniborborom čiji uspesi nisu, po njihovoj želji, ni dovoljno brzi ni dovoljno zamašni, a s druge strane, osećajući da se približava opasnost od ofanzive na Somi, Nemci odlučuju da završe jednom velikom operacijom na desnoj obali Meze, koja ima da bude smrtni udarac Francuskoj vojsci. Nemačka Vrhovna komanda računa da će svoje bataljone, sa razvijenim zastavama, moći da dovede u zidine Verdena, najviše za dva-tri dana i da će Francuze nabaciti na Mezu. 19 pukova, od kojih 12 u prvoj liniji, uzeće učešća u napadu na frontu od 6 km obeleženom šumom Nave (Nawé), Flerijem (Fleury), šumom Vo i Damluom. Počesne i opšte rezerve su jako primaknute prvim napadnim talasima, kako bi odmah mogle da iskoriste uspeh i da osiguraju neprekidnost napada. General Manžen kaže: »To je bio najvažniji i najmasovniji napad koji je Verden ikad izdržao«. Posle snažne trodnevne artiljeriske pripreme napad je 23 juna počeo protiv naših bukvalno zaravnjenih položaja, koji su ostali gotovo bez branilaca, no neprijateljski raspored, vrlo zbijen ka čelu, pretrpeo je teške gubitke od naše artiljeri-

ske vatre, a njegova pojačanja su se u početku napada skoro utopila u prvi borbeni red. Usled toga, pošto je najpre prodro do prilaza utvrđenju Froad Ter (Froide-Terre), neprijatelj je odbačen našim protivudarima, kojima smo povratili utvrđenje Tiomon i Fleri (27 juna). Posle četiri dana ogorčenih borbi, ofanziva od 23 juna konačno je zaustavljena.

No, ne napuštajući svoju zamisao da se dočepa Verdena i da odgovori na našu ofanzivu na Somi, Kronprinc 11. jula preduzima poslednji veliki napad sa 13 pukova podržanih sa 600 baterija, otprilike na istom frontu kao 23. juna. Posle artiljeriske pripreme od 2½ dana, ovaj napad u prvom naletu dopire do kapele Sv. Fine (Sainte-Fine) i do Barutane (la Poudrière), tj. na 2,5 km od Verdena, odakle je našim protivudarima nanovo odbijen. Štaviše, počev od 15. jula, pod energičnim impulsom generala Manžena, koji je primio komandu nad ovim otsekom, neprijatelj je prinuđen da se odupre našim napadima i vraćen je na svoje polazne položaje (20. jula).

b) *Ofanzivne operacije.* — Vrhovni komandant je još 1. marta pisao generalu Petenu: »Naročito je potrebno da preuzmete inicijativu u ofanzivnim operacijama sa određenim ciljevima«. No snažni i neprekidni neprijateljski napadi dozvoljavali su da se dotada samo ograniči nje-govo napredovanje našim, takođe neprekidnim, protivudarima. Sada su ove ofanzivne operacije postajale mogućne kako sa materijalne strane (jer su Nemci bili prinuđeni da svoje rezerve i jedan deo svoje artiljerije upute na Somu), tako i sa moralne strane, jer su njihove trupe počele da osećaju svoju nemoć da dostignu cilj koji im je pre pet meseci bio određen.

Međutim, Kronprinc još ne popušta i u dva maha, 3. avgusta i 3. septembra, vrši nove napade u pravcu fora Suvil. Mi mu odgovaramo nizom protivudara i lokalnih akcija koji ga odbacuju iza Flerija i u okolinu fora de Vo.

Tada, kaže general Manžen, »bitka na desnoj obali jenjava«. Prošlo je vreme malih napada u cilju da se povrati nekoliko stotina metara zemljišta. Njima je omogućeno da se postepeno otstrane džepovi koje su napravili

Nemci, no jedino pomeranjem celog fronta jednim skokom unapred moglo se zauzeti korisno zemljište.

»Nametala se jedna ofanziva velikog zamaha... Povraćanje barijere verdenskih forova u celosti postalo je tada cilj«. U to isto vreme (29 avgusta), Falkenhajna, koji nije postigao nikakav odlučan rezultat kod Verdena i koji nije umeo da spreči ofanzivu na Somi, smenili su Hindenburg i Ludendorf, čiji je prvi akt bio da narede obustavljanje operacija protiv Verdena.

21 septembra komandant 2 armije donosi odluku da dejstvuje na širem frontu i da povrati for Duomon. Ovaj zadatak je poveren Manženovoj grupi koja, sa 3 pešadijske divizije u prvoj liniji,¹⁷ 3 pešadijske divizije u drugoj liniji i 2 pešadijske divizije u rezervi, ima da napada na frontu širokom otprilike 8 km, između Odromonskih kamenoloma i utvrđenja la Lofe (la Laufée). Ova operacija ima da bude pripremljena i podržana sa oko 650 artiljeriskih oruđa, od kojih 400 teških. Ona će imati dve faze, odvojene jednim zastojem, sa težnjom da se dostignu određeni ciljevi, koji se nalaze na srednjem udaljenju od 2 km.

Nemačka komanda ne očekuje ofanzivu velikog obima, ona jedva da predviđa lokalne napade u cilju da se na verdenskom frontu veže što više trupa. Ona ima, na frontu na kome će se izvršiti napad, 7 pešadijskih divizija, tanko raspoređenih u prednjoj liniji i jako ešeloniranih po dubini. Međutim, artiljerija, koja je u stanju da dejstvuje na ovaj front, još je vrlo jaka: preko 200 baterija, što znači oko 800 oruđa. Dakle, vidi se da su Nemci, dok su pešadijske snage bile skoro podjednake s obe strane, raspolagali znatno nadmoćnjom artiljerijom.

Artiljeriska priprema, koja je otpočela 20 oktobra, traje do 11.40 časova 24 oktobra, dakle $4\frac{1}{2}$ dana. I ne samo da su utvrđenja, koja je trebalo zauzeti, velikim delom bila porušena, nego su i pojačanja i rezerve, koje su bile rasturene usled bombardovanja, postale neupotrebljive za odbranu. Štaviše, bataljoni u prvoj liniji pretrpeli su tolike

¹⁷⁾ Potpomognute na krilima sa po jednim pešadijskim pu-kom susednih divizija.

gubitke, da ih je već 23 oktobra trebalo skoro sve smeniti. S druge strane, neprijateljska artiljerija je tako snažno kontrabatirana i neutralisana,¹⁸ da je naša artiljerija mogla manje-više slobodno da menevruje vatrom.

Pešadija, koja je bila dobro pripremljena za svoju ulogu, kako više puta ponavljanim vežbama u napadu koji ima da izvrši tako i brižljivim uzdizanjem njenog morala, pošla je u napad 24 oktobra po gustoj magli. Za manje od jednog časa dostignuti su prvi ciljevi, uključujući tu i for Duomon, koji je uoči dana napada evakuisan pred opasnošću da bude dignut u vazduh. Zatim je ubrzo zauzet i drugi napadni cilj, osim na našem desnom krilu, na kome je for Vo pao u naše ruke tek 26 oktobra, pošto je u borbu uvedena jedna divizija druge linije, a naročito posle ponovne artiljeriske pripreme.

Ovaj napad nam je doneo 6.000 zarobljenika, 15 topova i veliki broj mitraljeza i rovovskih oruđa. Povraćaj forova Duomona i Voa, koje su Nemci prikazivali kao stubove Verdena, bio je značajan događaj. No, ovaj prvi uspeh nije bio dovoljan. Trebalo je zauzeti visove sa kojih se mogao osmatrati naš novi položaj, a naročito la Kot di Poavr, te je ovo bio cilj napada od 15 decembra 1916.

Između 24 oktobra i 15 decembra Nemci imaju tendenciju da front kod Verdena smatraju sporednim. 15 decembra samo 5 pešadijskih divizija još uvek ešeloniranih po dubini, protivstaju našem napadu. Istina, 4 pešadijske divizije nalaze se u rezervi na oko 30 km pozadi. Međutim, artiljerija je još uvek znatna: 247 baterija, tj. 960 oruđa. Najzad, neprijatelj je mnogo radio na utvrđivanju, te može da nam protivstavi tri odbrambene linije, no od ovih su poslednje dve samo započete.

Manženova grupa ima da napada na front Vašrovil (Vacherauville)—Ardomonska šuma (bois d' Hardaumont), tj. na 10,5 km, sa 4 pešadijske divizije u prvoj liniji i 4 u

¹⁸⁾ Od nekih 100 kontrabatiranih baterija, izgleda da je 30% izbačeno iz upotrebe, a od onih koje su tučene u cilju neutralisanja 40% je učutkano.

drugoj liniji, podržane sa 760 artiljeriskih oruđa, od kojih su 390 oruđa teške artiljerije.¹⁹

Pešadija je na obema stranama manje-više podjednake brojne jačine, ali smo kao i 24. oktobra, još uvek znatno slabiji u artiljeriji, što je, srećom, nadoknađeno oprobanim metodama gađanja. No, najozbiljnija prepreka je bila stanje zemljišta, koje je bilo potpuno razriveno i raskvašeno, pravi haos od granatnih levkova punih zamrzle vode.

Artiljeriska priprema, koja je počela 10. decembra, trajala je do 11. časova 15. decembra, tj. $6\frac{1}{2}$ dana. Pošto su atmosferske prilike bile nepovoljne, rušenja su u dovoljnoj meri bila izvršena samo na prvoj liniji odbrane, te je pešadija imala da savlađuje mnogo teže prepreke nego 24. oktobra. Što se tiče neprijateljske artiljerije, protiv koje nije moglo da se izvrši efikasno kontrabatiranje, ona je, uglavnom, neutralisana na sam dan napada.²⁰

Pešadijski napad je počeo 15. decembra u 11. časova. Prvi cilj je dostignut istog dana, no usled teškoća na koje se naišlo, drugi cilj je dostignut tek sledećih dana, dok su najudaljenija mesta dostignuta tek 18. decembra. Nemačke divizije u rezervi stižu baš na vreme da smene divizije prve linije. Za njih se više ne postavlja pitanje izvršenja protivnapada, nego samo da izdrže na mestu da bi spasle ono što je još ostalo od artiljerije. 11.000 zarobljenika, 115 topova i više od 100 mitraljeza pao nam je u ruke.

Ova dva velika uspeha biće docnije upotpunjena napadom od 20. avgusta 1917., kojim ćemo, manje-više, povratiti položaje koje smo držali pre velike nemačke ofanzive od februara 1916.

E) Uzroci nemačkog neuspeha. — Račun koji je početkom 1916 pravio Falkenhajn u pogledu situacije u Francuskoj bio je pogrešan. Iz toga je neminovno morao proizaći neuspeh. Otpočeti bitku sa predubeđenjem da je Francuska »vojnički i ekonomski oslabljena do krajnje

¹⁹⁾ Ta dva napada sa ograničenim ciljevima pripremljena su i izvršena na isti način kao napad od 1. jula na Somi, no sa jačom razmerom modernog materijala (20% umesto 10%).

²⁰⁾ 15. decembra reperisano je samo 110 baterija u dejstvu.

granice svoje izdržljivosti», značilo je, kao što je o tome pisano, poći od netačne postavke i vrlo pogrešno rezonovati. Zaslepljen onom nemačkom nadmenošću koja je imala da surva nemački narod u propast, Falkenhajn je svesno potcenjivao neprijateljske snage i time se izložio najvećim greškama.

U vreme kad Nemačka vojska, po priznanju samog njenog načelnika štaba Vrhovne komande, na Zapadnom frontu nije mogla da raspolaže sa 30 pešadijskih divizija u rezervi, a da ne kompromituje bezbednost celine,²¹ francusko-britanske armije, u zatišju od kraja oktobra 1915, zauzele su raspored ešeloniran po dubini i imale su u rezervi oko 50 pešadijskih divizija. Što se tiče ekonomskе situacije, ona je bila daleko od zabrinjavajuće. Ona je počela da brine Francusku vladu tek tokom zime 1916/17.

To je bio prvi uzrok nemačkog neuspela kod Verdena, no ima i drugih, među kojima treba pomenuti i postupke koji su primenjeni u napadu: suviše uzani napadni frontovi, što nam je omogućavalo da zatvorimo brešu i da ograničimo povlačenje čim su nam pristigla najmanja pojačanja; formalizam i krutost metode, koja je, kao što smo već rekli, isključivala svaku mogućnost da se iskoristi uspeh, što je za nas bila vrlo srećna okolnost, jer je 24 februara uveče Nemcima put za Verden bio otvoren, i oni bi, da su smelo gurali napred umesto što su se dragovoljno zaustavili, stigli najmanje na Belvilsku Kosu (*côte de Belleville*).

General Manžen piše: »Ofanziva od 21 februara, koja je bila u isto vreme i strahovita i sitničarska, vršena je na suviše uzanom frontu, koji se postepeno širio, da bi se potom opet suzio. I pored ogromne artiljerije kojom se za njeno izvođenje raspolagalo i nebrojenih pešadijskih jedinica u dubokim porecima, ona teško napreduje i ne ume da se koristi prazninom koja se pred njom nalazi izvesnih dana. Kad je najzad rešeno da se ova ofanziva proširi i na levu obalu Meze, bilo je već dockan. Branioci su već došli k sebi i organizovali se«.

²¹⁾ 21 februara Nemci na Zapadnom frontu imaju 124 pešadijske divizije, od kojih samo 19 u rezervi.

Najzad, treći uzrok nemačkog neuspeha kod Verdena treba tražiti u hladnokrvnosti i energiji francuskog komandovanja. Već od 24 marta, za vreme otstupanja naših trupa iz Voavra na Kot de Mez, vrhovni komandant imperativno naređuje da se otpor dâ na desnoj obali Meze, ne napuštajući je ni po koju cenu. 26 marta, kada je general Peten primio komandu nad Verdenskom armijom, ovako isto naređenje je ponovljeno i dopunjeno ovom ozbiljnom opomenom: »Svaki onaj starešina koji pod sadašnjim okolnostima bude izdao naređenje za povlačenje, biće predat ratnom суду«. I docnije, sredinom juna, vrhovni komandant ponavlja svoje naređenje generalu Nivelu koji stalno naređuje protivudar za protivudarom. Što se tiče generaleta Petena, koji se uoči velikog napada od 23 juna nalazi u kritičnoj situaciji, on preduzima sve potrebne mere za eventualnu evakuaciju desne obale, no tako da njegovi potčinjeni nisu ništa opazili. Pred svojim vojnicima i njihovim starešinama, kaže general Manžen, on se pokazuje uvek hladan i uvek im govori: »Imaćemo ih«, dok generalu Žofru nanovo izlaže opasnosti situacije. No, ovaj, nepokolebljiv, ponavlja 26 juna, kao prvog dana, da Verden mora da se brani na desnoj obali. I pored ozbiljnosti situacije, on ide čak dotle da odbija pomoć Engleza, želeći da Verden ostane francuska bitka, ubedjen da će ona postati francuska pobeda. Visoko komandovanje je na taj način pokazalo sve pouzdanje koje je imalo u svoju Armiju, ne ustupajući ni pred kakvim rizikom i ni pred kakvim odgovornostima koje su takve odluke povlačile, a događaji su pokazali da za to nije imalo da se pokaje. Onaj, koji je u svojim Uputima isticao da je »energija u osnovi svakog vojničkog delovanja i da ona daje srčanost i uporstvo, koji su potrebni da se u ma kome obliku bori do krajnijih granica«, dao je za to upadljiv primer koji je otada ostao čuven. »Izgubljena bitka je ona bitka za koju se veruje da je izgubljena; uobrazilja gubi bitke«, govorio je Žozef de Mestr. Izvesno je da se ova istina nije nikad tako potpuno potvrdila kao kod Verdena. Prema tome, može se reći da se za to, što

se Francuska vojska tako hrabro održala pod najtežim okolnostima, ima zahvaliti hladnokrvnosti i energiji one plejade starešina, koji, od vrha do dna hijerarhiskih lestvica, nisu nijednog trenutka hteli da posumnjuju u pobedu.

F) Rezultati. — Međutim, i pored neuspela poduhvata protiv Verdena, da li je Falkenhajn postigao glavni cilj koji je sebi bio postavio, tj. takvo iscrpljenje Francuske vojske da ona ne može da uzme učešće u bici na Somi? I po ovom pitanju on je pretrpeo svirepo razočarenje.

Doista, bilo bi detinjasto tvrditi da ofanziva kod Verdena nije niukoliko oslabila našu vojničku moć. Dovoljno je konstatovati da su od 21 februara do 1 jula dve trećine Francuske vojske, tj. 65 od 95 pešadiskih divizija, prošle kroz taj pakao u kome su pretrpele teške gubitke, no ovo nije bilo dovoljno da sruši našu moć. Poduhvat kod Verdena samo ju je oslabio. Iako se prema planu, koji je ustaljen u Santiju (Chantilly) u decembru 1915, predviđalo da u ofanzivi na Somi uzme učešće 39 francuskih pešadiskih divizija i 1.700 oruđa teške artiljerije, ipak nije bilo moguće u početku odvojiti više od 12 pešadiskih divizija i 700 oruđa teške artiljerije. No, već krajem avgusta, usled zatišja koje je nastupilo kod Verdena, omogućeno je da se u bitku na Somi uvede jedna nova armija od 13 pešadiskih divizija, da se broj teških artiljeriskih oruđa poveća na 1.200, ostavljući kod Verdena još uvek oko 200 oruđa. Pošto nije mogao brzo da postigne cilj koji je sebi postavio, Falkenhajn se obreo u jednoj borbi koja je, iako je trebalo da iscrpe protivnika, imala za nemačku vojsku kao posledicu gubitke koje je ona s teškom mukom podnosila. Od marta do juna, ona, doista, sa najvećim teškoćama održava 12—15 pešadiskih divizija koje su potrebne da potvrhanjuju tu borbu koja je do 1 jula staje već nekih pedesetak divizija. Za isto vreme, od 21 februara do 1 jula, iscrpljavanje na francuskoj strani je, istina, veće nego sa strane Nemaca (65 prema 50 pešadiskih divizija), tj. veće na strani branioca nego na strani napadača, što je već poznata pojava, na koju ćemo se još vratiti. No, ono što

pogoršava situaciju Nemaca, to je kriza u efektivima, koja ovo iscrpljavanje čini još osetljivijim. Dakle, posle kratkog vremena, ofanziva kod Verdена okreće se protiv Nemaca. Ognjište koje su oni potpalili sažije njihove efektive brzinom koju nisu mogli ni da slute: »Verden je, kaže Ludendorf, postao kao neki *stalno otvoreni čir* koji je proždirao naše snage«.

Usled toga, kad je otpočela bitka na Somi, za Nemce se otvara najkritičniji period koji su ikad poznali pre leta 1918. Eto dokle su Nemačku doveli pogrešni proračuni Vrhovne komande.

Nasuprot tome, sa strane Saveznika, srećna formula o »jedinstvu akcije na jedinstvenom frontu«, koju je propovedao președnik Francuske vlade Brijan (Briand), urodila je plodom. Ne samo što je britanska armija proširila svoj front i oslobođila jednu našu armiju, nego su već od marta meseca Rusi i Italijani na ofanzivu kod Verdena odgovorili svojim napadima. Protivudar Austrijanaca 15. maja u Italiji samo je ubrzao veliku Brusilovljevu ofanzivu od 4. juna, kojom je doveden u opasnost čitav Istočni front. Najzad, i Rumunija će uskoro stupiti u dejstvo.

Upoređenje ove dve situacije bilo je izrazito u korist Saveznika, što će se još više izraziti u toku ofanzive na Somi.²²

IV. — Saveznička ofanziva na Somi (od 1. jula do kraja novembra 1916)

A) *Obostrane snage.* — Videli smo da je iscrpljenje koje je nastupilo usled bitke kod Verdena imalo za posledicu znatno smanjenje francuskih snaga koje su prvo bitno bile namenjene za ofanzivu na Somi. Doista, mi smo 1. jula mogli da potpomognemo akciju Engleza samo sa 1. armijom (6-om), koja se sastojala od 3 korpusa, svega 12 pešadijskih divizija, raspolažući sa oko 700 oruđa teške artiljerije i 580 rovovskih oruđa na frontu napada od

²²⁾ Pouke koje proističu iz bitke kod Verdena, kako sa ofanzivne, tako i sa defanzivne tačke gledišta, biće proučene istovremenno sa poukama izvedenim iz ofanzive na Somi.

16 km. No, ma koliko ono u početku bilo smanjeno, to dejstvo francuske vojske još uvek je prevazilazilo predviđanja naših neprijatelja. U svakome slučaju, ono je rezultat upornosti vrhovnog komandanta, koji je bitku kod Verdene vodio tako da je u nju bacio samo potrebne snage, čvrsto rešen da u povoljnem trenutku ponovo preuzeme inicijativu u operacijama na Somi. On je već odavno bio odredio da će taj trenutak biti početak jula i ništa ga nije moglo naterati da to izmeni: ni neprijateljski poduhvat, ni uporno traženje Vlade koja ga je posticala da mnogo ranije otpočne ofanzivu, bar onu koju su imali da izvode Englezi.

Međutim, trupe koje će uzeti učešća u toj petomesecnoj bici, uglavnom su vrlo dobrog kvaliteta. Da i ne govorimo o naoružanju pešadije koje je dopunjeno usvajanjem puškomitrailjeza i tromblonske bombe (Viven-Bessières), komandovanje je nastojalo, koliko god je to bitka kod Verdene dozvoljavala, da sve trupe prođu kroz nastavne poligone, da bi se tamo izvežbale za ofanzivu. S druge strane, one su najvećim delom prošle kroz toliko tešku, ali toliko poučnu školu na Verdenu; doista, od 95 naših pešadiskih divizija, 65 ih je bilo poslatо da tamo prekale svoju energiju, gde su se one srodile sa novim borbenim postupcima (vatreni val, kretanje u artiljerijskoj vatri, veze, itd. . .), tako da ćemo na Somi raspolažati jedinicama dobro uvežbanim i nadahnutim najlepšim ofanzivnim duhom.

Što se tiče Engleske vojske, koja je tada u Francuskoj imala 54 pešadiske divizije, što znači više od jednog miliona vojnika, ona je bila spremna da izvrši snažan napor.

Za protivstajanje ovom napadu, Nemci raspolažu samo 1 armijom (2 armija generala fon Belova) od dva korpusa, od kojih je jedan severno od Some sa 5 pešadiskih divizija u prvoj liniji na frontu od 30 km, a drugi južno od nje sa 4 pešadiske divizije na frontu od 28 km. Pozadi ovih divizija prve linije nalaze se kao prva rezerva 3 pešadiske divizije a malo dalje samo jedna pešadiska divizija kao druga rezerva. Ove snage su očigledno bile

nedovoljne da se odupru napadu Saveznika (prosečno jedna divizija na 6—7 km fronta) mada bitka na Somi nije bila iznenadenje za 2 armiju. Prema generalu fon Belovu,²³⁾ vazduhoplovstvo je već od februara 1916 izveštavalo o znacima da se na engleskom frontu priprema napad; međutim, sve do maja meseca nije se računalo na sadejstvo Francuske vojske, ali početkom juna novi podaci su pokazali (naročito pristizanje našeg 20 korpusa severno od Some) da će Francuzi produžiti engleski napad prema jugu. I pored opasnosti koja joj je pretila, 2 armija je bila pojačana samo artiljerijom, te se tako već na samom početku bitke našla u kritičnoj situaciji, kao što potvrđuje ova zapovest generała fon Belova od 3 jula: »Od pobjede 2 armije na Somi zavisi rešenje rata, te zbog toga mi ovu bitku moramo da dobijemo i pored neprijateljeve trenutne nadmoćnosti u artiljeriji i pešadiji... Zabranjujem napuštanje položaja bez naređenja... Neprijatelj mora sebi da prokrči put preko leševa«. Dakle, to što 2 nemačka armija nije bila blagovremeno pojačana, bilo je usled nedostatka raspoloživih snaga koje su bile privezane Bitkom kod Verdena i Brusilovljevom ofanzivom u Galiciji (4. juli). Zbog toga se, po priznanju Falkenhajna, moralno odustati od projekta da se napad na Somi slomi izvršenjem jednog velikog protivudara; za ovo na Zapadu nisu više postojale potrebne snage«. Isto tako, on odustaje od izvršenja povlačenja u zoni napada, koja mu je već bila dosta tačno poznata, što je moglo da bude korisno.

B) Naše ofanzivne metode. — Nemci su kod Verdena već izvukli pouke iz naše ofanzivne metode, te je zbog toga bilo moguće predvideti rezultate koji su se od nje mogli očekivati, kao i nezgode koje je imala. Čudno je da ćemo je mi ipak primeniti na Somi na isti način, u nadi da ćemo postići ne samo postepeno iznuravanje neprijatelja, nego i probor fronta, što Nemci kod Verdena nisu čak ni tražili (uostalom, suprotno onome što smo mi u tom trenutku mislili). Prema tome, moglo se predvideti da isti

²³⁾ Pouke iz Bitke na Somi od generała fon Belova, 30. januara, 1917.

postupci ne mogu da odgovaraju toliko različitim ciljevima, i to utoliko manje što mi na Somi nismo mogli da računamo na efekat iznenađenja sličan onome koji su Nemci ostvarili kod Verdена.

Pa ipak, svi su bili ubedjeni da će se, blagodareći sistemu uzastopnih napada sa ograničenim ciljem, uspeti da se *neprijatelj iscrpe* postepenim i metodičkim ovlađivanjem njegovim odbranbenim uređajima, što će dovesti do njegovog konačnog rastrojstva i *proboja njegovog fronta*. Za ovo su dokaz uputstva komandanta Severne grupe armija, u kojima on kaže: »U toku bitke ne treba se navesti da se preko mere iskoriste delimični uspesi. Svako napredovanje jedne izolovane jedinice koja se uklinila u neprijateljski položaj, samim tim je izloženo koncentričnom dejstvu neprijateljske pešadije i artiljerije. Nju je teško sačuvati, te zbog toga ona postaje uzrok slabljenja ofanzivne moći napadnog fronta«.²⁴ A malo dalje: »Kada neprijatelj, pošto bude iscrpeo svoje rezerve, ne bude više mogao da nam protivstavlja organizovan i neprekidan otpor, tek tada će se moći napustiti način metodičnog dejstva, koji je gore izložen i koji jedini omogućava da se sruše utvrđeni frontovi, te da se pokuša produženje operacija povezivanjem borbe i manevra, koji će, najzad, postati izvodljiv na otvorenom zemljištu«.²⁵ Isto tako, i komandant 6 armije, pobuđen stanjem duhova kod izvesnog broja pešadijskih oficira, piše sledeće: »Izgleda da su se neki oficiri pobjojali da ovaj metod (vođenje borbe od cilja do cilja) ne slomi polet pešadije. Ustvari, ono što ubija polet pešadije, to je postojanje netaknutih žičnih prepreka ili bočno dejstvo neprijateljskih mitraljeza. Zbog toga je cilj, čijem se ostvarenju ima težiti, da se oni unište pre svakog napada... Priprema, koja ne treba da bude spora, ali na koju treba utrošiti sve potrebno vreme, da bi bila sigurno izvedena, a zatim brzo izvršenje, to je formula po kojoj ima da se izvodi napad«.²⁶

²⁴⁾ Isto shvatanje kao ono koje su Nemci imali kod Verdena.

²⁵⁾ Instrukcija komandanta Severne grupe armija za ofanzivnu bitku, od 20 aprila 1916.

²⁶⁾ Raspis komandanta 6 armije od 8 juna 1916.

Međutim, ipak se ima u vidu i potreba za brzinom u izvršenju: »Ofanziva, koja se vodi na gore izloženi način, može da postigne i održi nadmoćnost nad defanzivom samo pod uslovom ako je pretekne u brzini kao što je prevazilazi u snazi, ako te uzastopne, pravilne i snažne akcije budu izvođene za najkraće moguće vreme i iznenadno, i ako se svim napadnim sredstvima i bez ikakvog oklevanja pristupi napadu na drugi položaj«.²⁷⁾

No, zaboravlja se da je potrebno, da bi se postigao takav rezultat, da artiljerija ili vrlo brzo menja položaje (što je ona u nemogućnosti da uradi), ili da se prebacuje u toku samog izvršenja napada (u čemu je neprijatelj sprečava). Naročito bi bilo potrebno omogućiti iskorišćenje postignutih uspeha decentralizacijom komandovanja i vraćanjem izvršiocima obima inicijative koji im pripada, bez čega će neprijatelj uvek imati vremena da se pribere i da protivstavi nove linije odbrane.

C) *Kratak pregled bitke na Somi.* — Pripreme za bitku na Somi vrštene su u toku 4 meseca. Artiljeriska priprema, čije je trajanje najpre određeno na pet dana, produžena je za dan i po zbog rđavog vremena. Ona je vršena na prvi neprijateljski položaj, no u isto vreme bilo je moguće vršiti korekture gađanja i na drugi položaj, naročito južno od Some, gde je on bio vrlo blizu prvog položaja. Ova povoljna okolnost je omogućavala našoj artiljeriji da na njega otvara vatru bez promene položaja, čim je uspeo napad na prvi položaj. Rovovska artiljerija je upotrebljena za rušenje bliskih prepreka, a teška artiljerija velike moći za rušenje udaljenih objekata. Dejstvo našeg kontrabatiranja, koje je bilo vrlo efikasno, dopunjeno je neutralisanjem neprijateljske artiljerije u toku napada. S druge strane, neprijateljska sredstva za osmatranje (zemaljske osmatračnice, baloni, avioni) uništena su ili su stavljena van dejstva na dan napada, tako da je neprijateljska artiljerija gađala nasumice. Ona je, ustvari, toliko stradala, da se njeno dejstvo malo osećalo sve do 5 jula. Što se tiče pešadije, ona je našim bombardovanjem

²⁷⁾ Instrukcija komandanta Severne grupe armija za ofanzivnu bitku, od 20 aprila 1916.

bila jako potresena. Nemci su naredili smenu jedinica koje su imale najviše gubitaka, no ovi pokreti su usled dejstva naše vatre vršeni sa zakašnjenjem i remećeni, tako da do 1 jula nisu mogli da budu završeni severno od Some.

1 jula počinje napad na 40 km fronta: engleski napad na 24 km, od Gomekura (Gommecourt) do Karnoaa (Carney) isključno, sa 2 armije — 4 armija Rolinsona (Rawlinson) i 6 armija Gofa (Gough) — ukupno 26 pešadijskih divizija, od kojih 15 u prvoj liniji; francuski napad na 16 km, od Karnoaa zaključno do Fukokura ((Foucaucourt), s obe strane Some, sa 6 armijom Fajola (Fayolle) od 12 pešadijskih divizija i preko 1.000 artiljeriskih i 360 rovovskih oruđa.²⁸ Prvi nemacki položaj je zauzet na celom frontu Fajolove i Rolinsonove armije, no severno od nje Gofova armija, pošto je u početku brzo napredovala, dobita je mitraljesku vatru s leđa i prinuđena je da se vrati na svoj polazni položaj. Ona je ponovo prešla u napad tek 26 septembra. Na frontu ostale dve armije drugi položaj je zauzet 3 jula, ali je veće napredovanje ostvareno južno nego severno od Some, jer neprijatelj, koji nije očekivao napad tako velikog obima, nije imao rezervi da mu protivstane, te su se tako 4 jula naveče pred našim 1 kolonijalnim korpusom nalazile samo slabe neprijateljske snage. Pošto pešadija ovoga korpusa nije smela da pređe određene joj ciljeve, to je korpusna konjica upućena napred. Ona je prodrla u Barle (Barleux), Beloa (Belloy) i Berni (Berny) ne nailazeći na otpor, ali su je iz tih mesta odagnala pridošla neprijateljska pojačanja.²⁹

14 jula Rolinsonova armija ponovo prelazi u napad, a Fajolova 20 jula; one postižu nekoliko novih uspeha

²⁸⁾ Svega: 444 oruđa od 75 mm, 528 teških oruđa, 117 oruđa teške artiljerije velike moći, što je činilo gustinu od 1 oruđa 75 mm na 34 m fronta, 1 oruđa teške artiljerije na 24 m fronta; prosečna gustina: 1 artiljerisko oruđe na 14 m fronta.

²⁹⁾ Tek između 5 i 8 jula neprijatelj je počeo da vrši pregrupisavanje svojih snaga rastrojenih napadom. On je pristupio znatnom pregrupisavanju, koje je 19 jula okončano time što je snaga 1-ve armije udvostručena i što je formirano 5 grupa od po nekoliko divizija sa štabovima korpusa.

a zatim 30. jula jednovremeno prelaze u napad i ovlađuju dodeljenim im ciljevima. Avgusta meseca izvode se samo manje akcije, ali već počinje da se oseća iscrpenost kod Nemaca te se pomišlja da se front napada proširi više na jug uvođenjem Mišelerove (Micheler) 10. armije. 6. armija (13 pešadijskih divizija) napadaće severno od Some na frontu od 8 km; 10. armija (13 pešadijskih divizija) napadaće južno od Some na frontu od 18 km, a potpomagaće ih masa od 1.200 oruđa teške artiljerije (od kojih 116 modernih) i 1.200 rovovskih oruđa, iako front kod Verdена apsorbuje još oko 200 oruđa teške artiljerije.

3. septembra, posle petodnevne pripreme, počinje francuski napad u vezi sa Rolinsonovom armijom; zauzete su prve neprijateljske linije, a zatim, sledećih dana, i ceo položaj. 14. septembra iznenadnim napadom zauzet je Bušaven (Bouchavesnes), ali, kao i 4. jula, ovaj uspeh nije iskorišćen, jer je neprijatelj brešu, koja je jednog trenutka bila otvorena, već sutradan zatvorio pre nego što smo mi mogli da je proširimo. Dok je napredovanje nastavljeno lokalnim akcijama, 6. engleska armija (Gof) polazi 26. septembra u napad i postiže neke uspehe. Nažalost, nastupaju kiše, koje na ovom rđavom zemljištu koče velike operacije. I pored ovoga zastoja, Vrhovni komandant je želeo da produži ofanzivu u toku zime, da bi premio ofanzivu u 1917. godini, ne dajući neprijatelju nimalo predaha, ali su ga Englezzi ubedili da stanje njihovih trupa to ne dozvoljava. Iako je u toku oktobra izvršeno još nekoliko lokalnih napada, može se smatrati da je bitka na Somi završena. Pošto su u teškim borbama zauzeli neprijateljske položaje u dubini od 10—15 km, Englezzi se zaustavljuju pred Bapomom (Bapaume), a Francuzi pred Peronom (Péronne), imajući još uvek pred sobom manje-više ukopanog neprijatelja.

D) Rezultati. — Rezultat koji je postignut ofanzivom na Somi bio je: slomljena je neprijateljska volja i *mi smo ponovo dobili iniciativu u operacijama*. I doista, već tokom jula Nemci su prinuđeni da sa fronta kod Verdena odvlače trupe na front na Somi, a kad je 29. avgusta Hindenburg zamenio Falkenhajna, jedno od njegovih prvih

naređenja bilo je obustavljanje ofanzive na Verden (31 avgusta).

Drugi pouzdani rezultat jeste *iscrpljenje neprijateljskih snaga*, što se već krajem avgusta jasno videlo. Nemci su za dva meseca na Somi izgubili toliko ljudi koliko za šest meseci kod Verdena, a kroz oba fronta je prošao skoro isti broj divizija. U svakom slučaju, kada je završena bitka na Somi, na tome frontu je bilo 138 uvođenja *ne-mačkih pešadiskih divizija u borbu* (od kojih su neke uvođene po 2 i 3 puta), dok je kod Verdena bilo 75 uvođenja divizija u borbu. Da bi parirao krizu u efektivima, neprijatelj je morao da obrazuje 27 novih divizija regrutovanjem klase 1917, što mu je omogućilo da u septembru prebrodi najkritičniju fazu. On je toliko iscrpen da 4 meseca docnije nije smeо da primi borbu, već je otstupio. Sami Francuzi su zarobili 50.000 ljudi i oteli 200 topova.

Kod 44 francuske divizije koje su učestvovali u bici na Somi, ukupni gubici su dostizali 114.000 poginulih ili nestalih i 205.000 evakuisanih, dok je defanzivna bitka kod Verdena od februara do juna apsorbovala više od 60 divizija i stajala nas 156.000 poginulih ili nestalih i 263.000 evakuisanih, što znači oko 100.000 ljudi više. Isto tako, pri ponovnom osvajanju zemljišta severno od Verdena imali smo samo 30.000 mrtvih. Znači da je jevtinije zauzimati zemljište nego ga gubiti. U svakom slučaju, upoređenje gornjih cifara je siguran dokaz da je ofanziva *jevtinija od defanzive*, protivno vrlo rasprostranjenom mišljenju, ne uzimajući u obzir da defanziva dovodi do moralnih kriza koje je često teško izdržati. Iskustva sa Verdena i Some, koja će, uostalom, događaji 1918 potvrditi, vrlo su rečita; ona su pokazala da defanzivna bitka troši više efektiva nego ofanzivna, da ona vojsci i zemlji naneće opasno moralno iskušenje i da je ipak bolje primiti rizik napada nego se izlagati opasnostima odbrane.³⁰

Najzad, treba ustanoviti da posle 4 meseca teških borbi Saveznici nisu uspeli da rat prenesu na otvoreno zemljište niti da pređu u fazu koja se naziva iskorišćenje uspeha.

³⁰⁾ Na toj nepobitnoj istini Ludendorf zasniva pravdanje svojih ofanziva iz 1918.

Međutim, sredstva im nisu nedostajala, naročito u artiljeriji, ali postupci koji su primenjivani nisu omogućavali da se napadi vrše jedan za drugim dovoljno brzo, da bi se neprijatelj sprečio »da vaspostavi stabilnu i uređenu situaciju«, tako da je, pre nego što je proteran sa svoga prvog položaja, on uvek imao vremena da pozadi njega izgradi drugi. Doista, veliki napadi u bici na Somi vrše se jedan za drugim u suviše velikim razmacima: 1 jula, 14—20 jula, 30 jula, 3 septembra, a iako su posle svakog ovog napada vršene neke operacije, one su imale samo lokalni karakter. Osim toga, postupci koji su primenjivani nisu omogućavali da se iskoriste povoljne prilike, kao one od 4 jula pred 1 kolonijalnim korpusom i ona od 14 septembra kod Bušavena pred 7 korpusom.

Što prvi rezultati bitke na Somi nisu bili značajniji, postoje dva glavna razloga:

— otsustvo strategiskog iznenađenja, zbog dužine trajanja artiljeriske pripreme; i

— izrično naređenje da se ne prelaze određeni ciljevi, izvan kojih artiljeriska priprema nije mogla da bude potpuno izvršena.

Uostalom, kao što general Manžen pominje,³¹ »rezultati bitke na Somi nisu bili u Francuskoj poznati... Naši gubici su preuveličavani, a nije se znalo koliki su neprijateljski gubici«. Posle Verdena »toga uvek otvorenog čira koji je prožirao naše snage« (Ludendorf), došla je Soma da još više pogorša krizu nemačkih efektiva:³² »Zahtevi koji su nam upućivani«, piše Ludendorf, »za dodeljivanje kako oficira tako i trupa, bili su izvanredno visoki... Divizije i druge jedinice morale su se žurno bacati na front na Somi, gde su imale vrlo dugo da ostanu... Trupe su se iznuravale: mi smo uvek stajali pred katastrofom«. No, mi velikim delom nismo uočavali ovu gotovo beznadežnu

³¹⁾ Kako je završen rat, od generala Manžena.

³²⁾ Ovo dokazuje jedna zapovest generala fon Belova od 23 avgusta: »Bitka koja je u toku nanosi nam tako ogromne gubitke u ljudstvu, i to samo za odbranu, da sam prinuđen da naredim da se bez mog naređenja nikad ne smeju vršiti metodični protivnapadi, osim onih manje važnih koji imaju apsolutno lokalni karakter.«

situaciju, i u Francuskoj se uzimalo u obzir samo to da nezahvalna bitka koja je vođena na Somi nije dovela do proboga. Komandant Severne grupe armija bio je žrtvovan u očekivanju da se nađe neka kombinacija, pa da se i sam Vrhovni komandant povuče na sporednu dužnost.*

V. — Pouke izvučene sa ofanzivne tačke gledišta. — Dok su Nemci kod Verdена³³ ostvarili strategisko i taktičko *iznenađenje*, Saveznici ga, kao što smo već rekli, nisu ostvarili na Somi, osim možda na južnoj obali reke, gde neprijatelj nije očekivao tako zamašan napad s naše strane.

Međutim, kod Verdena, kao i na Somi, konstatovali smo neprekidno povećanje moći *napada* usled znatnog razvoja artiljerije i vazduhoplovstva. Mi smo prvi put na Somi uveli u borbu tako veliki broj teške artiljerije: 3 septembra napad na 26 km fronta podržavaju 1.200 oruđa teške artiljerije (od kojih 116 modernih), 106 oruđa artiljerije velike moći i 1.200 rovovskih oruđa, što pretstavlja 1 oruđe 75 mm na 38 m fronta, 1 oruđe teške artiljerije na 20 m i 1 rovovsko oruđe na 22 m fronta. Ovolika gustina artiljerije izgleda maksimum.³⁴ Otada, povećanje količine artiljeriskog materijala, koje je došlo kao rezultat izvršenja našega programa proizvodnje od 30. maja 1916, nije imalo za posledicu nagomilavanje većeg broja oruđa na istome frontu, nego proširenje fronta dejstva.³⁵

S druge strane, bitke iz 1916 ističu važnost i nekih *novih činjenica*.

*) Misli se na smenjivanje Žofra. — Prim. prev.

³³) Napomenimo uzgred da su Nemci, u toku svojih uzaštopnih napada, kad iznenađenje više nije bilo moguće, pre svega tražili rušeće dejstvo i tada su vršili duge artiljeriske pripreme (6 marta 2 dana, 23 juna 3 dana, 11 jula 2½ dana).

Što se tiče napada od 21 februara, već smo rekli na koji su način Nemci tražili i postigli strategisko i taktičko iznenadenje.

³⁴) U vreme bitke na Somi, s obzirom na moćnost neprijateljskih utvrđenja i broja naših baterija teške artiljerije, smatralo se da je širina fronta na kome mi možemo da vršimo napad između 30 i 50 km.

³⁵) Iskustvo na Somi dovodi do usvajanja traktora sa gusenicama za brzo premeštanje teške artiljerije po raznovrsnom zemljištu.

1. — Najpre, to je *gospodarenje vazduhom*, koje se javlja kao jedan nov uslov za uspeh. Poučeni iskustvom kod Verdена, mi smo bitku na Somi otpočeli ne samo sa velikom nadmoćnošću u vazduhoplovstvu, nego smo još pre njenog početka oborili sve nemačke balone, čije je uništenje bilo tako potpuno, da je 18 jula bio u vazduhu samo jedan balon na 400 m visine i na 10 km iza neprijateljskih prednjih linija.

2. — Zatim, to je upotreba *otrovnih zrna*, koja teži da postane opšta i počinje da daje izvrsne rezultate. Njima se još samo želi da se, u trenutku izvršenja napada, neutrališu ona sredstva odbrane koja nisu mogla da budu uništena za vreme pripreme, dok bi ona omogućavala da se skrati vreme artiljeriske pripreme, kad ne bi bila upotrebljena za uništenje, nego za neutralisanje odbranbenih sredstava. Ova nova koncepcija će biti primenjena tek 1918.

3. — Najzad, to je *pojava engleskih tenkova* na Somi (15 septembra). Nažalost, oni su isuviše malobrojni, a pešadija koja ih prati još ne zna da dejstvuje u vezi sa njima, te jedino što su postigli bilo je da obrate pažnju Nemcima na sredstva kojima se treba protiv njih boriti, kao što to pokazuju njihova pravila o rogovskoj vojni s kraja 1916.

Međutim, borbeni postupci, koje su preporučivali naši uputi od januara 1916, nisu potpuno zadovoljili.

U jednome raspisu vrhovnoga komandanta od 9 juna 1916, koji se odnosi na operacije kod Verdена, konstatuje se da su pešadijski strojevi za napad još isuviše gusti i da treba apsolutno zabraniti jurišne talase u kojima su ljudi zbijeni lakat uz lakat. S druge strane, njime se potstiču komandanti da u svim mnogobrojnim borbenim događajima samostalno donose odluke i da zahtevaju brzo izvršenje svojih naređenja.

Zatim se jednim raspisom od 27 avgusta svima skreće pažnja na znatno povećanje ofanzivne moći pešadije, što je rezultat uvođenja puškomitrailjeza, tromblonske bombe i topa 37 mm. U njemu se kaže: »Ovo povećanje moći ima da nađe svoju glavnu primenu u *iskorišćavanju uspeha*.

Pešadija, pošto zauzme dodeljene joj ciljeve, ima strogu dužnost da nastoji da iskoristi svoj uspeh. Ona mora da iskoristi svaku priliku koja joj se pruža da, možda po malu cenu, postigne rezultate koje bi sutradan ili narednih dana imala skupo da plati«. No, postupci koji se u tome cilju preporučuju još su obazrivi; treba odaslati patrole sa zadatkom da odrede novi front koji je neprijatelj poseo, kao i male ofanzivne grupe sa zadatkom da rastroje odbranu zauzimanjem važnih tačaka. Opštu liniju koju ove grupe ne treba da pređu određuje komandant pod čijom se komandom nalazi artiljerija koja neposredno potpomaže pešadiju (obično komandant divizije).

Komandant Severne grupe armija pisao je, sa svoje strane, u jednoj od svojih instrukcija: »Uostalom, podrazumeva se da metodično zauzimanje dodeljenih ciljeva ne isključuje što potpunije neposredno iskorišćenje uspeha ma u kome pravcu, ako u toku operacija dođe do poraza ili rasula kod neprijatelja, za koju eventualnost treba svi komandanti velikih jedinica da budu spremni da razviju svoju inicijativu«. Dakle, nastojalo se da se borbeni postupci, za koje je ustanovljeno da su suviše kruti, učine gipkijim. No, to je bilo uzalud, a komandant 6 armije, u svome raspisu od 6 avgusta, objasniće nam i zašto: »U poslednje vreme, kod izvesnog broja pešadijskih oficira, mogao se zapaziti jedan žalostan mentalitet, koji bi, ako bi se to produžilo, težio da pešadiji oduzme svaku ofanzivnu moć i da od nje načini jedan pasivan instrument za posebanje zemljišta na kome je artiljerija prethodno očistila sve prepreke, pa čak i svakog neprijateljskog vojnika. Doista, oni zahtevaju, da bi mogli da izvrše napad, da se izvrše potpuna rušenja, koja su često nepotrebna, a što je, uostalom, nemoguće izvršiti na širokom frontu... Zbog ovakvih težnji postoji bojazan da ne dođe do opadanja morala, a u svakom slučaju one ukazuju na potpuno nepoznavanje uloge pešadije. Top priprema napade otvarajući put, rušeći materijalne prepreke koje koče nastupanje pešadije, ali samo pešadija može da iskoristi ova rušenja time što će nadirati u neprijateljske položaje najboljim iskorišćavanjem okolnosti na licu mesta. Jednom

reći, pešadija mora da se bori, a borba ima da se vodi sa voljom i razumno; sa odlučnom voljom da se protiv svega i svakoga ide napred, sa razumnim vođenjem trupe koja se na jednom delu fronta zadržava dok na drugom delu nastupa, uvek gotova da od sebe da najviše što može... Ona treba da bude potpuno ubedjena da top ne može sve da uradi i da, ako na izvesnim tačkama nađe na otpore, ona treba da ih slomi svojim sopstvenim sredstvima, što znači svojom vatrom i svojom manevarskom sposobnošću. Pešadija ima puno pravo na smelu i razumnu inicijativu; ona će uvek vredeti onoliko koliko vrede njene starešine».

Tako isto, u izveštaju jedne pešadijske divizije koja se borila kod Verdена od aprila do jula, može se pročitati: »*Bez dobre pešadije nije moguć uspeh*. Pešadija osvaja zemljište i drži ga u svojoj vlasti. Čak i kad artillerija sve pripremi, ako pešadija ne nastupa, ništa nije urađeno. Ako pešadija ne izdrži vatru u obrani, nemoguće je odbiti protivnapade posle početnog uspeha; to je poraz ili nemogućnost da se održi početni uspeh. Prema tome, vrednost pešadije i njenih starešina od bitnog je značaja».

Na neprijateljskoj strani je izvršena ista konstatacija. U jednom raspisu od 30 januara 1917, general fon Belov piše: »U ovome ratu, u kome izgleda da taktika i broj imaju preimstvo, ipak, na kraju krajeva, *snaga volje svakoga pojedinca* donosi odluku«. A videćemo da i Lüdendorf stalno izražava istu misao u svojim instrukcijama za ofanzive u 1918 godini.

Zar to, doista, nije glas mudrosti i zdravog razuma i zar nije tačno reći da je pešadija nešto isuviše dragovoljno primila drugostepenu ulogu koja joj je dodeljena u napadu? Iskustvo je vrlo brzo pokazalo da treba reagirati protiv ove zlokobne tendencije i da, na kraju krajeva, uspeh zavisi od profesionalne i moralne vrednosti pešadije, koja treba da bude obučena da svojim sopstvenim sredstvima savlađuje prepreke koje se suprotstavljaju njenom napredovanju, što znači da vodi borbu u unutrašnjosti utvrđenih položaja. No, već je nešto dockan da se podje suprotnim pravcem od onoga koji je gotovo ustaljen.

Doista, izgleda da je duh metodičnosti i preciznog naredivanja, što je karakteristika ovog poziciskog rata, sve potčinio u svoju korist. Sigurno je da je za pripremu jednoga napada potrebna beskrajna brižljivost, metodičnost i predviđanje. Ali, od trenutka kada otpočne pešadiski napad i kad on, htelo se to ili ne, stupi u nepoznato, inicijativa treba da preuzme svoja prava. Izvršilac, koji jedini može da vidi i da procenjuje, treba da bude u mogućnosti i da odlučuje, razume se, u granicama unapred određenim njegovim zadatkom i njemu pripadajućom nadležnošću u komandovanju. Samo starešine, koje se nalaze na terenu akcije, u stanju su da vode bitku i da blagovremeno iskoriste sve njene događaje.

Ma kolika da je želja da se operiše metodički, ne izgleda da je dovoljno zapaženo da je kod Verdena, posle 25 februara, kao i na Somi, posle 4 jula, za vreme perioda krize u odbrani, napadač imao pred sobom samo *improvizovane položaje*. Često je trebalo raditi onako kako se moglo, i vrlo brzo, jer su trupe u poslednjem trenutku stizale da izvrše napad ili protivudar, i to skoro bez ikakvog izviđanja zemljišta, dok su artiljerisku pripremu vršile baterije koje su se zatekle na licu mesta, a ne artiljerija divizije koja stupa u dejstvo; ove baterije čak nisu bile ni pod komandom komandanta diviziske artiljerije.³⁶ Međutim, piše general Manžen: »Još uvek se smatra da je potrebno izraditi razne planove kojima se reguliše uloga svakoga u napadu, kao da se radi o zauzimanju unapred utvrđenog položaja . . . Metoda se može naučiti, ali se samo praksom razvija *smisao za improvizaciju*, kad on nije urođen«.

Prema tome, ne treba imati u vidu jedino slučaj napada ili odbrane položaja koji su duže vremena organizovani, već se treba navići da se otresemo jednog *suviše formalističkog procesa*, po kome okolnosti ne dozvoljavaju da se uvek radi (ovo isto će biti konstatovano prilikom angažovanja naših pešadiskih divizija za vreme perioda

³⁶⁾ Naprimer, kod Verdena je 37 pešadiska divizija na otseku Fleri—Suvil zauzela polazni položaj u toku noći 14/15 jula za napad od 15 jula ujutru.

krize 1918). U izveštaju jedne divizije kaže se: »Automatski napad, koji je unapred pripremljen u svim pojedinstima, sve do ostvarenja krajnjeg rezultata, jeste utopija«. Potrebni su mnogo gipkiji postupci, koji se mogu prilagoditi različitim okolnostima u bici, a koji pre svega počivaju na primeni taktičkih znanja izvršilaca i njihovoj inicijativi, pa prema tome i na decentralizaciji komandovanja.

Međutim, iako naši postupci imaju nedostataka, oni su, i to baš zbog svog sporog i metodičnog karaktera, omogućili da se po izvesnim tačkama ostvare veliki napretci.

Tako, primena Uputa od 17 aprila 1917 dovodi do znatnih usavršavanja postupaka u održavanju veze između pešadije i komandovanja ili artiljerije, obezbeđujući sa-glasnost napora.

Isto tako, artiljerija usavršava svoj mehanizam gađanja. Već od juna meseca, kod Verdена, vatreni val, koji se kreće brzinom pešadije i prethodi joj u nastupanju, zamenuje stari baraž koji se pred njom pomerao u većim ili manjim skokovima. Pešadija se navikava da se prilju-bljuje uz vatreni val, da se, takoreći, kreće u vatru svoje artiljerije, što joj sigurnije obezbeđuje koristi od izne-nađenja.³⁷

Gađanja za kontrabatiranje, u cilju rušenja ili neutralisanja neprijateljske artiljerije, vršena su u velikom obimu i dala su izvrsne rezultate, kako kod Verdena tako i na Somi.³⁸ Nemci su od naše precizne vatre trpeli tolike gubitke, da su i oni uskoro napustili gađanja na zone i usvojili naše postupke.

Najzad, obaveštajna služba, a naročito artiljeriska (SRA — Service des renseignements de l'artillerie), razvijena i koordinirana u obaveštajnim odeljenjima, upotpunjena avionskim fotografijama, učinila je zнатне usluge.

³⁷⁾ Nemci tvrde da je ovo podražavanje njihovih postupaka. Doista, u poukama koje je iz bitke na Somi izvukao 17 korpus, može se pročitati: »Neprijatelj je usvojio naš princip da prvi pešaci treba da uđu u neprijateljski položaj u isto vreme kad na njega padaju poslednje granate«.

³⁸⁾ Na Somi, da bi se vatrica našeg kontrabatiranja rasturila, skoro sve nemačke baterije od 77 mm podeljene su na polubaterije.

Tako su neka gađanja na Somi bila izvršena toliko pravilno i tačno da su zarobljenici imali utisak da je postojala izdaja.³⁹

Pa, ipak se pokazalo da mi još nismo imali dovoljno teške artiljerije da izvršimo efikasnu pripremu jednovremenog na širokom frontu i na dubini koja je sve više rasla usled toga što je neprijatelj izgrađivao nove položaje. Osim toga, naše artiljeriske jedinice, pošto su stalno bile u dejstvu, zamarale su se i trošile. Trebalo ih je više da bi se moglo obezbediti njihovo smenjivanje. Najzad, njihova nedovoljna pokretljivost nije dozvoljavala da se dovoljno brzo premeštaju kako bi se napadi mogli vršiti jedan za drugim u kratkim intervalima.

No ove operacije su nanovo pokazale nesposobnost naših trupa *da u toku bitke brzo organizuju zemljište*. Svako je radio za svoj račun bez zajedničkog rukovodstva, što je imalo za rezultat da se mnogo kopa, ali bez međusobne veze; ne izgrađuju se rovovi niti pravi zakloni, te zbog toga vrhovni komandant, svojim raspisom od 2. jula 1916, opominje:

»Da je organizacija zemljišta u toku bitke vojnička operacija koja, kao svaka druga, ne može da uspe ako se njome ne rukovodi«. Prema tome, svi komandanti moraju brzo da donose odluku i da izdaju naređenja u vidu jednoga plana izvođenja radova.

»Da nad neprijateljem treba ostvariti nadmoćnost u organizaciji zemljišta«, kako u toku defanzivne, tako i u toku ofanzivne bitke.

»Da rezerve treba da uzmu učešća u izvođenju radova: nalaziti se u rezervi ne znači biti na odmoru«.

³⁹⁾ I sam komandant armije, general fon Belov, u svojim *Poukama iz bitke na Somi* (30. januara 1917) piše: »Značajno je napomenuti da su oruđa naših neprijatelja, izgleda, imala mnogo manje rasturanje nego naša. Isto tako, izgleda, da su se naši neprijatelji mnogo bolje od nas razumevali u gađanju po karti. Doista, po vremenu koje je činilo isključenim svako neposredno osmatranje i koje je zahtevalo znatne korekture danju, oni su uspevali da vrše vrlo precizna gađanja na ciljeve malih dimenzija.«

»Da, kao što se jedna trupa uvodi u borbu po formaciskim jedinicama, ona isto tako izvodi i radove po formaciskim jedinicama, pod komandom svojih starešina. Radovi na bojnom polju nisu pojedinačni radovi po rednoj listi«.

»Da se ima raditi danju kao i noću« i da zamor trupa nije nikakvo izvinjenje.

Najzad, »da treba nastojati da se umanji gubitak u vremenu usled smenjivanja jedinica i da treba suzbijati nebržljivost u održavanju izgrađenih objekata«.

Tako se, i posle dve godine od početka rata, još uvek oseća nedostatak obučenosti trupe u pogledu izvođenja fortifikacijskih radova i još se nije uspelo da se savlada njena odvratnost prema kopanju.

Najzad, najpre kod Verdена, a zatim i na Somi, primenjuju se prvi put u velikom obimu *automobilski transporti*. Blagodareći predviđanjima još iz 1915 i aktivnosti koju je ova služba razvila, na »Svetom putu^{*} kretalo se dnevno 5.000—6.000 kamiona, što čini cirkulaciju od približno 1 vozilo na svakih 15 sekundi. Za vreme bitke na Somi, saobraćaj na velikoj arteriji Amijen-Proajar (Pro-yart) koja je bila zajednička za dve armije, čak prelazi ovu gustinu. 22 jula, koji je bio jedan od najopterećenijih dana, zabeležen je prolaz 3.500 kamiona i 4.500 konjskih kola, ukupno 8.000 vozila, što čini gustinu saobraćaja od približno 1 vozilo na svakih 10 sekundi. Da bi se postigao ovaj opticaj, automobilska služba je organizovana po istom uzoru po kome je organizovana železnička služba (marševski grafikoni, regulacione komisije za transportovanje, za ukrcavanje, za iskrcavanje, za saobraćaj, stalna saobraćajna policiska služba, stalno održavanje puteva itd.).

VI. — Pouke izvučene sa defanzivne tačke gledišta. — Kad su velike bitke na Verdenu i Somi bile angažovane, odbrana nije predvidela sredstva kojima će se odupreti povećanju moći koju je ostvario napad, a koja se manifestuje intenzivnim i dugim bombardovanjem. Još uvek se vrši

^{*}) »Sveti put« (la Voie Sacrée) je drum kojim su u toku bitke kod Verdena dovožene i snabdevane francuske trupe na tome bojištu. — Prim. prev.

odbrana prvih linija rovova, što postaje sve teže i staje sve više žrtava. Pošto je održanje zemljišta imalo prvenstvenu ulogu, pravi cilj defanzivne bitke, koji se sastoji u tome da se neprijatelju nanesu veći gubici od onih koje mi trpimo, bio je izgubljen iz vida.

Sa jedne kao i sa druge strane uočena je potreba *plana odbrane*, kojim se predviđaju pojedinosti eventualnog pojačavanja i uloge koju, u slučaju napada, svaka jedinica ima da izvrši.

Isto tako, jednodušna je saglasnost u pogledu efikasnosti *protivnapada*, pod uslovom da se oni izvrše neposredno, što znači da ih izvrše trupe koje se nalaze na licu mesta i na inicijativu svoga starešine. Komandanti bataljona i pukova su duša *odbrane*.

*Sa francuske strane*⁴⁰ uočava se da se napadom, ako se raspolaže dovoljnim sredstvima, može ovladati prvim linijama, a da pešadija ne opali ni metka, te se zbog toga ne okleva u prebacivanju prave odbrane na jedan *glavni odbranbeni položaj* koji se nalazi više pozadi i koji, u svakom posebnom slučaju, određuje viša komanda.

Gotovo nemogućnost da se održi prva linija dovela je do toga da se *protivnapad* smatra kao pravo sredstvo za otpor u odbrani. Zbog toga treba predvideti i pripremiti svoje protivnapade i izvršiti ih bez oklevanja u slučaju probroja fronta.

Što se tiče *defanzivnih organizacija*, potrebno je da se njima osujeti dejstvo neprijateljske artiljeriske pripreme, koja je u stanju da razori glavne organe odbrane. U tome cilju:

- sredstva odbrane imaju se ešelonirati tako da se posedanje prvih linija svede na minimum i da se obrazuju rezerve za protivnapade;

- sredstva odbrane imaju se prikriti time što će se glavni organi (mitraljezi, puškomitraljezi, osmatračnice) izvući iz rovova i brižljivo kamuflirati;

⁴⁰⁾ Raspis o poukama koje treba izvući iz bitke kod Verdена, od 5 aprila 1916. — Upotreba artiljerije u odbrani, Centralna grupa armija, 27 maja 1916. — Raspis Vrhovne komande od 9 juna 1916. — Raspis Vrhovne komande od 26 avgusta 1916.

— sredstva odbrane imaju se zaštititi širokom upotrebljom sigurnih zaklona i podzemnih saobraćajnica.

Pošto je sistem izolovanih otpornih centara bio osuđen kod Verdена, ponovo se vraća na *neprekidne linije rovova*, u koje treba da se utope osalone tačke.⁴¹

Bitka kod Verdena istakla je načelo kamufliranja, a bitka na Somi otkrila je novu taktiku nemačke pešadije koja je iznenadila naše napadne trupe. Postavljajući svoje mitraljeze i automatska oruđa ispred prve linije, u levkove koje su napravile naše granate, rušenja koja smo izvršili na prvoj liniji postala su time beskorisna. Izgleda da mi nismo pokušali da primenimo tu taktiku koja je činila beskorisnom artiljerisku pripremu napada.

Moć, koju je posle Verdena dostigao artiljeriski materijal, učinila je na nas veliki utisak. Uput o upotrebi artiljerije u defanzivi, koji je izdala Centralna grupa armija 27 maja 1916, počinje ovako: »Usled produženja rata, usled oblika koji je on sada primio i stalnog povećanja materijala kod obeju ratujućih strana, uloga koja pripada artiljeriji u bici raste iz dana u dan«. No, raspis od 5 aprila 1916, koji se odnosi na pouke koje treba izvući iz bitke kod Verdena, pokazuje nam šta treba da mislimo o efektu te moći: »Događaji su pokazali da su branioci, koji su bili tučeni ovako moćnom artiljerijom, bili u stanju da u momentu juriša posednu ostatke rovova i zadrže neprijatelja. U krajnjoj liniji, ono što artiljerija ostvaruje, to je smanjivanje materijalnih sredstava odbrane i njeno moralno iscrpljivanje, a ne njeno uništenje«.⁴²

⁴¹⁾ Dejstvom snažne artiljerije u napadu rušene su prepreke i uništavani organi za flankiranje, koji su trebali da tuku pasivne meduprostore. Otporni centri, koji su obično bili vrlo uočljivi, postali su privlačna gnezda za artiljeriske granate, te je neprijatelj na taj način mogao da nastupa kroz ogoličene meduprostore i da obuhvata osalone tačke (šuma Kor, Omomska Šuma, Renjevil, Forž).

⁴²⁾ Nemačka artiljerija je, dakle, postigla ono što će se docnjije nazvati *neutralisanje*, kojim se tuče ljudstvo a koje pored toga, katkad, ima i znatno materijalno dejstvo. Stanje našeg artiljeriskog materijala, u kome još ima mnogo starih modela, ni 1916 godine ne omogućava nam da postignemo slične rezultate.

Pred ovakvom snagom napada, šta treba da radi *artiljerija odbrane*? Da bi bila u stanju da brzo priskoči pešadiji u pomoć, ona će biti decentralisana i organizovana u grupe koje odgovaraju jedinicama u prvom borbenom redu, kao što to propisuje Uput za upotrebu teške artiljerije od 20 novembra 1915, no ova decentralizacija ne treba da dovede do preteranog cepkanja i specijalizacije. Ona će biti ograničena potrebom da se, kako u defanzivi tako i u ofanzivi, ostvare *moćne koncentracije vatre*, što od artiljerije zahteva veliku gipkost u izvršenju svojih planova vatre. »Taktika koju treba primeniti u odbrani, a koja je postigla pun uspeh kada je bila blagovremeno primenjivana, sastoji se u tome što se na svaku artiljerisku pripremu ima odgovoriti identičnom pripremom, a na svako pojačanje snage vatre istim takvim pojačanjem vatre na odgovarajućem delu fronta, uništavajući na taj način napadne trupe pre nego što podu u napad«. (Uput Centralne grupe armija od 27 maja 1916). To je *ofanzivna protivpriprema*, koja se zasniva na koncentracijama artiljeriske vatre, a koja je uspešno bila primenjena kod Verdena i koja je docnije imala da dâ izvrsne rezultate.

U svakom slučaju, pošto su artiljeriskom pripremom mogle da se pokidaju sve telefonske veze na prilično velikoj dubini, treba predvideti primenu svih ostalih sredstava veze: kuriri, rakete, golubovi-pismonoše, signali sa osmatračnicama, optičke veze, bežična telegrafija, itd.⁴³

Uglavnom, rušenje prvih linija u toku artiljeriske pripreme dovelo je do toga da se prva odbrana povuče na jednu liniju više unazad, no koja je još uvek bila sastavni deo prvog položaja, koji ostaje glavni odbranbeni položaj. Osim toga, uočene su:

- važnost metodične protivpripreme;
- potreba da se odbrana ešelonira po dubini;
- obaveznost kamufliranja defanzivnih organizacija;
- efikasnost protivnapada, koji su posle Verdena malo preterano smatrani kao lek protiv svih nedaća u odbrani:

⁴³⁾ Ove iste pouke izvukli su Nemci iz bitke na Somi.

— vrednost neprekidnih rovova i opasnost od usamljenih utvrđenja koja, srećom, postoje samo na jednom delu fronta.

Najzad, defanzivne operacije kod Verdena pokazale su da je »moralni činilac presudniji nego ikad. Ukoliko se mehaničke snage razaranja uvećavaju, utoliko se razvija otporna moć ratničke duše; na kraju krajeva, ona uvek ostaje nadmoćna nad materijalnim dejstvom«. (Raspis od 5 aprila 1916).

U ovome se raspisu insistira još i na potrebi da se od trupe zahteva *izvršenje neophodno potrebnih radova*, jer je u tolikoj meri istina da navika kopanja nije još postala refleks pešadije. »Svaki vojnik treba da bude obučen da vrši miniranje, koje se još zove i sapiranje; pioniri i mitraljesci treba naročito da budu obučeni u izradi zaklona za svoje potrebe. Svaki komandant puka, koji se lično ne stara o obučavanju svoga puka u ovim radovima, biće odgovoran. On na taj način priprema svojoj trupi najteža razočarenja. Svaki komandant koji tolerira da njegov puk, pod raznim izgovorima, radi malo ili rđavo, greši se o svoju glavnu starešinsku dužnost«.

Nemci su neuspeh na Somi pripisivali, s jedne strane, našoj nadmoćnosti u artiljeriji i vazduhoplovstvu, a s druge, nedovoljnog ešeloniranju svojih položaja po dubini i, što je bilo opšte ustanovljeno, suviše velikoj gustini trupa u prvom borbenom redu.⁴⁴ Zbog toga je Ludendorf novembra i decembra 1916 u nekoliko *Pravila o vođenju rovovske vojne za sve rodove vojske* ozvaničio novu nemačku defanzivnu doktrinu, inspirušći se poukama koje je general fon Belov, komandant prve armije, izvukao iz bitke na Somi.⁴⁵

⁴⁴⁾ Ovome treba takođe dodati i izvesnu nestašicu u artilleriskoj municiji, koju nemačko komandovanje ne pominje, no koja je stvarno postojala.

⁴⁵⁾ Izgleda da do pojave ovih pravila nemačka Vrhovna komanda uopšte nije intervenisala. Kamandanti armija, korpusa i divizija izvlačili su iz događaja u kojima su učestvovali pouke u ofanzivnom i defanzivnom pogledu, koje su smatrali kao najumesnije za obuku svojih trupa.

U prvom redu, *defanziva ima za cilj* iscrpljenje neprijatelja, štedeći sopstvene snage, a ne da se zemljište održi po svaku cenu. Prema tome, bitka se ima voditi materijalom a ne žrtvovanjem ljudi. Komandanti armija i korpusa moći će da naredi evakuisanje izvesnih delova zemljišta kada to budu našli za potrebno.

Na položajima za odbranu treba:

— da bude veće ešeloniranje objekata po dubini, tako da se obrazuje prava utvrđena zona, široka 15—20 km, na kojoj se može zaustaviti svaki pokušaj probaja;

— da zakloni, širokom primenom betona, dobiju veću otpornost;

— da se naročito prošire prepreke.

Po ovome je tipu, u toku zime 1916/17, izrađen čuveni Hindenburgov položaj.⁴⁶

Kao što su objekti, tako i *sredstva za odbranu* treba da budu ešelonirana po dubini (pešadija, artiljerija i naročito, mitraljezi), a prve linije treba da posednu samo najnužnije snage (jedan čovek na 4—6 dužnih metara fronta), no stim da počesne rezerve budu spremne da ih pojačaju ili da izvrše neposredne protivnapade.

Izvođenje odbrane vršiće se pravim *manevrom*, kojim će se težiti da se nad neprijateljem preuzeme inicijativa: »U toku vođenja borbe«, kaže se u pravilu, »*branilac ne sme da se odrekne inicijative*. Svojom aktivnošću, a naročito aktivnošću artiljerije i pokretnjivošću svojih snaga, on treba da iznurava napadača, da ga prinudi da popunjava svoj prvi borbeni red, da remeti njegove planove, da uznemirava njegove trupe u očekujućem položaju, da sprečava njegove pokrete i da mu nanosi što više gubitaka«.

⁴⁶⁾ Zamisao da se izgradi jedan utvrđeni položaj na koji će se moći otstupiti, potiče, ustvari, još od bitke na Somi, iz vremena kada su Nemci preko štampe rasprostranili pojам о strategiskom manevru u otstupanju. Hindenburgov položaj, koji je delom izgrađen u toku zime 1916/1917, prva je primena nove defanzivne doktrine. Docnije, u toku 1917, cela pozadina fronta od Severnog Mora do Mozela biće prekrivena položajima ešeloniranim po dubini, koji će nositi vagnerovska imena: Sigfrid, Votan, Brunhilda, itd.

Defanzivni manevar ima da se zasniva:

1. — *Na preventivnom dejstvu*: lokalni napadi u cilju remećenja ofanzivnih priprema (kao kod Friza 1916), artiljeriska gađanja u cilju uništenja neprijateljske artiljerije (Nemci pristupaju izvršenju kontrabatiranja regulisanim i preciznim gađanjem), uništenja priprema za napad kako na frontu, tako i u pozadini i, najzad, uništenja napadnih trupa pre početka napada. Zaprečna vatrica, na kojoj je dotle počivala odbrana, ubuduće će biti samo poslednje sredstvo kome će se pribegavati tek u poslednjem trenutku.

Po redu hitnosti artiljeriski dvoboj je prva ofanzivna manifestacija. Pravilo kaže: »Od izvanredne je važnosti da se tuče neprijateljska artiljerija . . . , izvršenjem dobro regulisanog rušećeg gađanja na određeni cilj, sve dok taj cilj ne bude uništen«. Potrebno je da se na to upotrebi maksimum raspoloživih sredstava, i to što pre, jer se zadočnjennim izvršenjem kontrabatiranja ili uvođenjem u dejstvo nedovoljnog broja baterija može kompromitovati uspeh.

2. — *Na otporu prvog borbenog reda*, koji ne mora obavezno da vodi borbu na prvoj liniji položaja nego oko nje. Doista, odbrana treba da bude pokretna; branioci prve linije mogu se, pod bombardovanjem, pomaći unapred,⁴⁷ no počesne rezerve treba uvek da ostanu pozadi.

3. — *Na ofanzivnoj upotrebi rezervi*, no u pozadnjoj zoni, izvan srednjeg dometa napadne artiljerije, koja još nije mogla da izvrši promenu položaja (to jest na 5—8 km od prve linije). Ove rezerve, koje treba da budu znatno ešelonirane po dubini i postavljene pre napada iza ugrozenih delova fronta, namenjene su za izvršenje snažnih i brzih protivnapada, koje treba unapred organizovati i otpočeti na ugovoren znak, u cilju da se napadač, koji je izašao izvan granice dejstva svoje artiljerije, susbjije pre nego što se bude mogao učvrstiti na zauzetom zemljištu. Ovaj zadatak izvršenja protivnapada iz dubine dodeljen

⁴⁷⁾ To je taktika koju je nemačka pešadija primenila na Somi.

je pešadiskim divizijama nazvanim *divizije za intervenciju*.⁴⁸⁾

Takvo je *novo pariranje* koje odbrana protivstavlja napadu. Ešeloniranju odbranbenih organizacija po dubini, kojim treba da se onemogući izvršenje proboga u jednom naletu, dodaje se ešeloniranje snaga po dubini, kojim one treba da se raštrkaju te da se tako oteža uništavajuće dejstvo kome teži neprijateljska artiljerija. Najzad, postupci koje treba primeniti u odbrani daju joj agresivan karakter, koji ona dotle nije imala.

S druge strane, Hindenburg, uz nemiren zbog *ozbiljnih i žalosnih neuspeha*, pretrpljenih severno od Verdena usled naših ofanziva od 24. oktobra i 16. decembra 1916, nastoji da im u svojoj instrukciji od 25. decembra pronađe uzroke, koje pripisuje:

— rđavom moralnom stanju izvesnih jedinica, koje treba popraviti efikasnim merama i većim staranjem oficira za svoje potčinjene (odeća, ishrana, stanovi, otsustva); »ko god nije dorastao za svoje mesto, treba nemilosrdno da bude uklonjen»;

— postojanju dubokih skloništa u prvim linijama, iz kojih pešadija nije mogla dovoljno brzo da izađe, kao i nedostatku zaštite osmatračnica;

— neintervenisanju trupa ešeloniranih pozadi prvih linija, čiji branioci nisu bili podržani;

— najzad, neaktivnosti artiljerije, »kontrabatiranje neprijateljske artiljerije uz pomoć vazduhoplovstva o-snovno je i najbolje sredstvo odbrane za zaustavljanje neprijateljskog napada«.

Izvršioci se, sa svoje strane, žale da je mitraljez suviše težak, a naročito njegovo postolje, i zahtevaju jedno oruđe kojim se može lakše rukovati. Tu je poreklo lakog mitraljeza koji se 1917. pojavio na Ruskom frontu.

VII. — Uputi izdati krajem 1916. — Prvi pokušaji da se izmire metodičnost i brzina u cilju iskorišćenja uspeha.

— Posle iskustva kod Verdena i na Somi, Vrhovna ko-

⁴⁸⁾ Ovaj su postupak Nemci sa uspehom primenili na Eni 16 aprila 1917.

manda, pošto je ustanovila nedostatke naših ofanzivnih postupaka, pokušava da ih izmeni pre nego što ih, najzad, nije konačno napustila.

Privremenim dopunskim raspisom od 27 septembra 1916 uz uput od 8 januara 1916, koji se odnosi na ofanzivnu borbu malih jedinica, ustvari se potvrđuju napomene sadržane u raspisu od 27 avgusta i propisuje nova formacija pešadije (bataljon od 3 pešadiške i 1 mitraljeske čete, uvođenje specijalista). Njime se određuje da »Pešadija u odbrani treba da se jače ukopa u zemlju *da bi sačekala vatreni val artiljerije*, i da je u ofanzivi povratila moć i manevarsku sposobnost koje su bile znatno smanjene otkako je nastupila rovovska vojna. Pošto artiljerija otvori breše u neprijateljskim odbranbenim uređajima, pešadija može da se baci u napad u unutrašnjost neprijateljskog položaja i da *svojim sopstvenim sredstvima* slomi sve lokalne otpore i odbije sve neprijateljske protivnapade«. Njime se, dakle, predviđa mogućnost da pešadija sama iskoristi uspeh u borbi, čak i ako ne bude imala podršku artiljerije. Svaki starešina će izraditi *plan iskorишćenja uspeha*, jer: »Zauzimanje određenih ciljeva ne pretstavlja završetak ofanzivne akcije bataljona; ograničavanje napadnih ciljeva ne znači ukidanje duha preduzimljivosti«. Prema tome, početni uspeh ima da bude upotpunjena »zauzimanjem oslonih tačaka čije bi osvajanje narednog dana skupo stajalo; svaku tačku, koju neprijatelj napusti treba odmah posesti«. Ove odredbe označavaju početak reakcije na postupke od januara 1916, kojom se utoliko više ističe uloga pešadije u bici, no, bojeći se da se u ovome nije otišlo suviše daleko, u raspisu se odmah zatim dodaje ovo ograničavanje: »Komandant bataljona ne treba da izgubi iz vida da iskorишćenje uspeha ne vrši sama pešadija, već da se ono vrši u zajednici sa artiljerijom«.

S druge strane, ovim dopunskim raspisom propisuju se borbeni poreci pešadije, koji su, uostalom, već primenjeni kod Verdena i na Somi i koji se karakterišu *smanjivanjem gustine i povećavanjem dubine*. Rastojanje između strelaca, koje je na početku rata bilo jedan korak,

januara 1916 dva koraka, najzad je povećano na 4—5 koraka, što izgleda da je maksimum, ako se želi da streljački stroj sačuva izvesnu koheziju. Kako bilo da bilo, potrebne su bile 2 godine rata i pojava automatskog oruđa u sastavu pešadije, pa da se postigne da se streljački strojevi, koji su se već u prvim borbama pokazali kao isuviše gusti, najzad razrede.

S druge strane, *Uputom od 8 septembra 1916 o upotrebi konjice u bici objedinjeni su u jednom dokumentu, Dodatak br. 4 uz Uput od 16 januara i Uput od 8 juna 1916. Konjica, reorganizovana po uzoru na pešadiju i znatno pojačana vatrenim sredstvima,⁴⁹ jasno je upućena na pešadisku borbu.* Da bi iskoristila uspeh koji su ostali rodovi ostvarili, da bi sprečila tučenog neprijatelja da se reorganizuje i nastojeći da njegovo otstupanje pretvori u poraz, konjica treba »svoje borbene postupke da prilagodi uslovima savremene borbe koje karakteriše moć vatre«. Zadaci koje će ona imati da izvršava u toku bitke, biće dvojaki:

1. — *neposredno iskorišćenje uspeha u vezi sa napadnim trupama;*

2. — *daljna eksploracija, pri čijem izvršenju velike konjičke jedinice treba da računaju samo na svoje sopstvene snage.*

Diviziska i korpusna konjica je prava »konjica za praćenje pešadije«. Ona treba da bude prva koja će da stupa u bitku čim pešadija bude počela da nastupa ne nailazeći na neprekidnu prepreku.

»Velike konjičke jedinice stupiće u dejstvo kad u neprijateljskom odbranbenom sistemu bude otvorena breša ili kad ovaj bude počeo da otstupa na širokom frontu«. One će tada otpočeti gonjenje »sa stalnom težnjom da stignu i da obiđu neprijateljske glavnine da bi ih pretekle na položaju na kome bi one želete ponovo da dadu otpor«.

⁴⁹⁾ Eskadroni, smanjeni na 3 voda, naoružani su, osim karačina sa bajonetom, puškomitraljezima, ručnim i tromblonskim bombama; pukovi imaju 2 mitraljeska voda, a konjičke divizije 2 diviziona auto-topova i auto-mitraljeza, jedan laki puk od 3 bataljona i 3 mitraljeske čete i 1 velosipedski bataljon od 220 pušaka.

Zbog toga komandant armije mora da izradi *plan gonjenja*, koji treba da sadrži tri faze:

1. — prethodno prikupljanje i prelazak linija;
2. — izvršenje gonjenja;
3. — borba.

Ovaj vrlo kratki izvod iz Uputa od 8 decembra 1916 pokazuje da se još uvek veruje da konjica može da odigra važnu ulogu u fazi eksploatacije uspeha blagodareći svojoj pokretljivosti i snazi svoje vatre.

Najzad, propisi koji se odnose na vezu prerađeni su u *Uputu od 12 decembra 1916*, koji pravi razliku između sredstava za obaveštavanje i sredstava za održavanje veze i reguliše upotrebu aviona u borbi (avioni za praćenje pešadije, komandni avioni, avioni za održaće veze), kao i upotrebu svih sredstava za vezu koja treba da dejstvuju jednovremeno.

Uput od 16 decembra 1916, imajući u vidu cilj i uslove jedne zajedničke ofanzivne akcije, najzad daje novi pravac rada, težeći da izmiri metodičnost i brzinu, da bi se bolje iskoristio uspeh; u tome pogledu on znači istinski napredak u odnosu na prethodne Upute.

On počinje ponavljanjem jednog raspisa od 27 novembra, kojim je označena težnja da se suze napadni frontovi, da se izaberu vrlo bliski napadni ciljevi, da se povećaju vremenski razmaci koji dele dve uzastopne operacije. »Iskustvo je pokazalo da ova metoda, iako daje izvesne rezultate, ne obezbeđuje maksimalni uspeh snagama koje su stavljene u dejstvo i često ograničava moguće iskorisćenje postignutog uspeha. Ona je uvek neprijatelju ostavljala dovoljno vremena da se pribere i da, za vreme našeg napredovanja, organizuje nove odbrambene linije.«

S druge strane, kaže se u njemu: »Operacije sa ograničenim ciljem navode komandovanje na *usku koncepciju bitke*. Iz obazrivosti se ograničava na strogo izvršenje predviđenog plana: u slučaju potpunoga uspeha i rastrojstva neprijatelja, komandanti se ustručavaju da prošire predviđeni plan ... Kada je, u izvesnim slučajevima, predviđena eksploatacija, njena organizacija ne odgovara brzom i efikasnom izvršenju. Komandanti su iznenađeni

uspehom za koji nisu verovali da će biti tako lak; oni ne znaju da se koriste njime zato što operaciju nisu pripremili u dovoljnem obimu i sa dovoljno pouzdanja«.

Zbog toga se hitno mora vratiti na koncepciju napada na što širem frontu, kojima treba težiti da se zauzmu i neprijateljski artiljeriski položaji, i koje treba vršiti u što kraćim vremenskim razmacima, sa težnjom da se uspeh potpuno iskoristi. Prema tome, metodičnost će biti primenjena naročito za vreme perioda pripreme; ona će se prostirati na period izvršenja samo utoliko što će se izvršiti predviđanja u raznim unapred pripremljenim planovima. Za vreme perioda izvršenja tražiće se pre svega brzina i neprekidnost dejstva, što će biti olakšano snagom koja se razvija u napadu.

Prema tome:

— najmoćnija sredstva treba da budu primenjena tamo gde se smatra da će se najlakše napredovati, shodno ideji manevra;

— artiljeriska priprema ima se vršiti, ne samo na prvi neprijateljski položaj, nego i na sve one položaje, na koje je ona u stanju da dejstvuje;

— pešadija će se u svome nastupanju zadržavati samo toliko koliko je prinudena potrebom da vaspostavi red ili da izvrši nova rušenja.

Posledice ovoga jesu:

Nema više ograničenih ciljeva. — »Cilj koji se daje u napadu jeste linija koju svakako treba dostići, no preko koje se može, pa čak i treba, nastupati«. Na taj način će se sigurnije ostvariti *taktičko iskorišćenje* uspeha postignutih u bici za probor neprijateljskih utvrđenih položaja.

Cim ovi utvrđeni položaji budu zauzeti, otpočeće faza takozvane *strategiske eksploracije*, koju vrše velike jedinice koje su u tu svrhu zadržane u rezervi (pešadijske divizije, konjičke divizije, konjički korporusi, itd.). Ovo nije ništa drugo do gonjenje, no gonjenje u kome se uvek mora voditi računa da se pešadiji osigura podrška njene artiljerije.

Vreme trajanja premeštanja artiljerije biće skraćeno blagodareći detaljnim predviđanjima u *planu premeštanja*

artiljerije, koji se ima tako izraditi, da baterije budu uvek u stanju da vrše sve svoje različite zadatke, ma koliko pešadija napredovala.⁵⁰

Napad će se ipak razvijati po uzastopnim etapama, no pošto ciljevi neće biti unapred ograničeni, ove etape će zavisiti samo od otpora na koji će se naići.

Pri izradi mnogobrojnih planova pre napada vrše se sve potpunija predviđanja, tako da se postigne veća brzina u izvršenju, a naročito da se ne bude iznenaden uspehom.

Pri izvršenju biće velika *inicijativa* ostavljena starešinama koje komanduju na mestu, komandantima brigada, a naročito komandantima pukova, u cilju »energičnog i smelog« iskorisćenja uspeha, što od svih zahteva želju za rizikom. Međutim, napominje se da su u izvršenju napada: red, brzina, neprekidnost i stalna podrška pešadije od strane artiljerije uslovi potrebnii za uspeh. U pešadiji je red važniji od brzine.

Uloga artiljerije ostaje usmerena ka *rušenjima*: uništenje neprijateljske artiljerije pre i za vreme pripreme, dok se njeno neutralisanje uzima u obzir samo kad se ne može ostvariti uništenje; rušenje prepreka i odbranbenih organa koji se suprotstavljaju nastupanju pešadije, no koje je sada ograničeno samo na bitne organe odbrane;⁵¹ u svakom slučaju početak pešadiskog napada uvek zavisi od rezultata koji su postignuti artiljeriskom pripremom, zašta su komandanti lično odgovorni.

Što se tiče taktičkog iznenađenja, koje je jedino uzeto u obzir i koje su »komandanti dužni da obezbede svim mogućim merama predostrožnosti«, ono se ostvaruje:

— uprošćavanjem radova na uređenju zemljišta, što će omogućiti da se skrati trajanje priprema;

⁵⁰⁾ »Brzina kojom će moći da napreduje ofanziva, poglavito zavisi od brzine kojom će masa teške i poljske artiljerije nastupati u toku bitke.«

⁵¹⁾ »Rovove i žičane prepreke ne treba rušiti u celosti, već treba razoriti samo važne tačke i u njima otvoriti breše; takođe, ne treba gadati cele šume ili sela, nego samo određeni deo šume ili sela.«

— svestranom upotrebom kamuflaže i strogom kontrolom razgovora i prepiske, što će osigurati tajnost pripreme;

— manjim zahtevima za potpunim rušenjem neprijateljskih objekata.

Pa ipak, trajanje artiljeriske pripreme je još uvek dugo; Uput predviđa 5—6 dana, ali ako bi se tražila neutralizacija, ovo vreme bi se moglo znatno skratiti.

Tako se Uputom od 16 decembra 1916 uspeh traži mnogo manje od iznenađenja nego od snage i brzine napada, što se u Uputu pokušava izmiriti sa potrebom predviđanja, to jest sa metodičnošću. Ovo nije više brutalni napad u jednome naletu, kako je zamišljen Uputom od 16 aprila 1915, to je organizovanje uzastopnih neograničenih napada, od kojih će svaki biti vođen toliko daleko koliko to prilike budu dozvolile, sve dok se ne bude moglo prodreti na otvoreno zemljište. No artiljerija još uvek ima nadmoćnu ulogu, pošto je početak napada podređen rezultatima koje je ostvarila artiljeriska priprema.

Cilj napada je uvek probor, no obaveza da se probije nekoliko uzastopnih položaja nameće potrebu da se priprema vrši na sve one položaje na koje artiljerija može da dejstvuje.

Međutim, pešadija će povratiti deo inicijative koji joj pripada u akciji. Iako komandovanje teži da štedi snage, ono je, vrlo pravilno, usmereno ka »želji za rizikom, koja jedino može da dâ znatne rezultate«. Doista, rat je u svojoj suštini *igra* u kojoj, u izvesnim trenucima, da bi se mnogo dobilo, treba umeti mnogo rizikovati. U tome se Uput od 16 decembra razlikuje od prethodnih; on prvi put ističe *značaj iskorisćenja uspeha*, koji je dotada pomalo bio zanemarivan, a koji je u njemu duboko proučen.

No, da bi se uspeh mogao iskoristiti pod povoljnim okolnostima, najpre treba raspolagati *nasrtljivom pešadijom*, smelom, obučenom ne samo da poseda zemljište, nego i da krši otpore na koje nađe, to jest da se bori, pešadijom, kojoj će biti ostavljena široka inicijativa, kao u poljskoj vojni.

Zatim, potrebno je da *artiljerija* vrši dovoljno brzo promenu položaja da bi uvek bila u stanju da potpomaže svoju pešadiju, ne namećući joj suviše duge zastoje.

Najzad, treba raspolažati dovoljno sigurnim i dovoljno brzim *sredstvima za vezu*, kako bi se artiljeriska vatra na zahtev pešadije mogla premeštati po volji, prema potrebnama borbe.

Zbog toga što su ova dva poslednja uslova mogla da budu ispunjena kako treba tek krajem rata, postojale su najveće teškoće da se iskoristi uspeh.

Najzad, na kraju Uputa od 16 decembra ovako se rezimira sve stečeno iskustvo:

»Ma kakav bio oblik borbe, uvek se treba inspirisati ovim načelima:

1. — U svima defanzivnim situacijama držati front sa minimumom puškomitraljeza i mitraljeza u prvom borbenom redu; zadržati u rezervi što jače snage.

2. — U ofanzivi nikad ne upućivati pešadiju protiv utvrđenih tačaka dok se pre napada ne izvrši snažna priprema.

Štedeti pešadiju; apsolutno zabraniti guste strojeve svake vrste.

3. — U svakoj situaciji osigurati tesnu vezu između pešadije i artiljerije, pa čak i po cenu usporenja akcije.«

U isto vreme, artiljerija se reorganizovala obrazovanjem Opšte rezerve teške artiljerije (RGAL — Réserve générale d'artillerie lourde) i reorganizovanjem komandi artiljerije, naročito diviziske. S druge strane, Centar za artiljeriska proučavanja (Centre d'Études d'artillerie) u Šalonu, koji je obrazovan 27 juna 1916, objavio je jedno za drugim:

— Uput za obavljanje obaveštajne službe u artiljeriji (20 oktobra 1916);

— Uput za primenu vazdušnog osmatranja u vezi sa artiljerijom (19 januara 1917);

— Uput o obrazovanju topografskih sekcija u armijskim korpusima (24 januara 1917).

Zaključak. — U ovome, kao i u prethodnom periodu, vidimo da se pojmovi o *metodičnosti i brzini bore* za prvo

mesto. Ipak je iskustvo, stečeno za dve godine, urodilo plodom i naši ofanzivni postupci, pošto su prošli kroz mnoge promene, najzad se prilagođavaju potrebama poziciskog rata, o kome se sada ima tačnije shvatanje. Uput od 16 decembra 1916, pored izvesnih nedostataka, ustaljuje našu ofanzivnu metodu i svodi na pravu razmeru uloge koje pešadija i artiljerija treba da imaju u bici. Dotada se imala u vidu samo *faza proboga* utvrđenih položaja, u kojoj uloga artiljerije treba da bude nadmoćna (kao u opsadnoj vojni); no, treba gledati, pa čak treba težiti dalje, ako se želi ostvarenje velikih rezultata. Treba se pripremiti za *fazu iskorišćenja uspeha*, koja dolazi posle faze proboga i u kojoj pešadija, smela i puna inicijative, na otvorenom zemljištu ponovo prima glavnu ulogu, koju je trenutno ustupila artiljeriji. To je velika zasluga Uputa od 16 decembra što je napravio razliku u posebnim odlikama ove dve faze i ustalio ideje u pogledu iskorišćenja uspeha.

Iako se još uvek trpi oskudica u materijalu teške brzometne artiljerije, celishodna upotreba postojećih sredstava i pouka izvedenih iz iskustva omogućavaju da se proboj neprijateljskog utvrđenog fronta uzme u razmatranje sa pouzdanjem. Ipak, da bi se iz novih postupaka izvukla sva korist, potrebno je da se međusobno kombinuju ofanzivne akcije, to jest da se manevruje, tako da se ostvari strategisko iznenadenje, o kome se još ne govori.

S druge strane, odužena poziciska vojna rđava je škola za pešadiju. Ona je u njoj naučila, i, doista, tome su je učili, da ne može ništa da uradi bez sadejstva artiljerije. To su joj rekli Uputi od januara 1916, a Uputi od oktobra 1917 ponoviće joj to sa još većim insistiranjem. Nije potrebno ništa više pa da se u tome rodu vojske, koji je već toliko pretrpeo, umanje samopouzdanje, polet, nastreljivost, jednom rečju ofanzivni duh, koji je, međutim, toliko potreban u borbi. Komandovanje živo nastoji da oživi borbeni duh pešadije provodeći je periodično kroz obuku na poligonima, ali front koji drži Francuska vojska suviše je prostran, a odmori su suviše retki da bi se sve velike jedinice mogle podvrći toj obuci.

Operacije ovoga perioda nanovo su istakle *značaj iznenađenja* koje je bilo glavni uzrok nemačkog početnog uspeha kod Verdena i krajnjeg neuspeha ofanzive na Somi.

No, najstvarniji rezultat, koji je postignut ovim različitim ofanzivama, još uvek je *iscrpljenje* neprijatelja. Pоказали smo da se napadom ne samo obezbeđuje inicijativa u operacijama, nego se još branilac primorava da se iscrpljuje više od napadača. Međutim, po ovome pitanju treba se dobro razumeti.

Tačno je da u početku ofanzive, naročito kad se može koristiti iznenađenjem, napadač ima manje gubitaka od branioca; no, od trenutka kad se vaspostavi ravnoteža, to jest kad branilac bude raspolagao manje-više istim sredstvima kao napadač, ukazuje se tendencija da se i iscrpenost izjednači na obema stranama.⁵² Preimućstvo je čak često na strani branioca, čiji je baš cilj da napadaču naneće gubitke veće od onih koje sam trpi. No, da bi se postigao taj rezultat, odbrana treba da izbegne iznenađenje, da raspolaže dovoljnim sredstvima i utvrđenim zemljишtem; to je baš slučaj kada branilac uspe da se pribere posle prvih napadačevih uspeha. Od toga trenutka napadač (razume se, u napadu na utvrđene položaje) može samo da poveća svoje gubitke, i to bez izgleda da ostvari velike rezultate.⁵³ Prema tome, treba tražiti drugo rešenje. Ono će se naći u *manevru*, kojim će se nanovo ostvariti iznenađenje i ofanzivi vratiti nadmoćnost nad defanzivom.

⁵²⁾ Gubici u bici na Somi, koji su krajem jula iznosili samo 28.000 mrtvih i 40.000 evakuisanih, svega 68.000 ljudi, dostižu krajem avgusta 65.000 mrtvih i 150.000 evakuisanih, svega 195.000 ljudi, a u novembru 114.000 mrtvih i 205.000 evakuisanih, svega 319.000 ljudi.

Dakle, ako se probor ne ostvari brzo, vidi se da gubici rastu ukoliko se ofanziva produžava kroz unutrašnjost utvrđenih položaja. Slična konstatacija će biti učinjena i u ofanzivi na Eni u aprilu 1917.

⁵³⁾ Naprimer: francuski napad od 18. juna 1915 u Artoau, koji je izvršen posle napada od 9. maja; napad od 6. oktobra 1916 u Šampanji, koji je izvršen posle napada od 25. septembra; nemački napadi kod Verdena posle 25. februara 1916 i saveznički napadi na Somi posle 4. jula 1916.

Jedan novi preduslov uspeha nadovezao se na one koje već poznajemo. To je *gospodarenje vazduhom*. Njega su, blagodareći razvoju vazduhoplovstva, Nemci ostvarili kod Verdena, a Saveznici na Somi.

Najzad, objedinjavanje rodova vojske otsada je obezbeđeno zaista praktičnim *načinom održavanja veze*, naročito između pešadije i artiljerije.

Što se tiče primene *otrovnih zrna*, ona se još nalazi u povoju, no po postignutim rezultatima može se predvideti važno mesto koje će ona zauzeti u taktičkim kombinacijama.

No, i *odbrana* je učinila veliki napredak. Ona povećanju snage napada suprotstavlja novu taktiku, zasnovanu ne samo na ešeloniranju položaja, nego i na rastresitosti i ešeloniranju snaga po dubini. Ona teži da parira opasnost od proboga ofanzivnom i iznenadnom upotrebatom rezervi izvan zone neprijateljskog bombardovanja.

S druge strane, neprijatelj je u teškom položaju. Njegova Armija, u kojoj je vrlo teška kriza efektiva, iscrpana je neplodnim napadima na Verden i naročito defanzivnim operacijama na Somi. To je trenutak (12 decembar 1916) kada Nemačka prvi put pokušava da stupi u pregovore za mir, koji, izgleda, imaju naročito za cilj da se olabavi energija vlada, armija i naroda Antante. Što se tiče Saveznika, oni će dostići maksimalno brojno stanje boraca, te izgleda da se 1917 godina za njih prikazuje pod povoljnim izgledima, ali nova taktika, koju će branilac primeniti i promene koje se pripremaju u francuskom najvišem komandovanju, biće na njihovu štetu.